

12+

КАНАТ ДӘУРЕНБЕК

ОҚИМЫН
ТҮСІНЕМІН
ЖЕҢЕМІН

АКАДЕМИЯЛЫҚ ОҚЫЛЫМ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

түсініп оқу
ақпаратты іріктеу
зерттеуде пайдалану
жазылымға көшу

ПРАКТИКАЛЫҚ НҰСҚАУЛЫҚ

**Қанат Дәуренбек
Оқимын. Түсінемін.
Жеңемін! Академиялық
оқылым стратегиялары.
Түсініп оқу, ақпаратты
іріктеу, зерттеуде пайдалану
және жазылымға көшу**

<https://litres.ru/74147267>

ISBN 9785006985339

Аннотация

«Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!» сериясы академиялық мәтіндерді оқуды білім алу мен ғылыми зерттеулердің негізгі дағдысы ретінде қарастырады. Бірінші кітап мәтіндермен саналы жұмыс істеу әдістерін үйрете отырып, іргетас қалайды. Екінші кітап осы негізді одан әрі дамытып, сыни талдау, ақпаратты жинақтау және оқылған материалды академиялық жазуда пайдалану стратегияларына көшеді. Серия студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілерге және оқытушыларға арналған.

Содержание

Редакциядан	7
Сериялық алғы сөз	9
Кіріспе	12
1. SQ3R: қадамдық нұсқаулық	15
1.1. Таныстыру (мәтінді шолу)	22
1.2. Сұрақтар қалыптастыру	30
1.3. Белсенді оқу	38
1.4. Қайта айту және қорытындылау	43
1.5. Терең түсіну үшін қайталау	55
1-бөлімге арналған практикалық ұсыныстар	69
2. Сыни ойлау	78
2.1. Сыни ойлаудың академиялық мәтіндерді оқудағы рөлі	83
2.2. Академиялық мәтіндерді оқуда сыни ойлауды дамыту	87
2.3. Сыни оқу және аннотациялау стратегиялары	93
2-бөлімге арналған практикалық ұсыныстар	100
3. Аннотациялау стратегиялары	115
3.1. Мақсатты аннотациялау	118
3.2. Диалог ретіндегі аннотациялау	127
3.3. Білімді синтездеу құралы ретіндегі аннотациялау	132

3.4. Ұжымдық аннотациялау	136
3.5. Рефлексиямен аннотациялау	142
3.6. Мультимодалды аннотациялау	150
3.7. Белсенді оқытудың әдісі ретіндегі аннотациялау	156
3.8. Емтихандар мен тестілерге дайындалу үшін аннотациялауды пайдалану	162
3.9. Ғылыми зерттеулерде және академиялық жазуда аннотациялауды пайдалану	167
3.10. Рефлексия және өзін-өзі талдау үшін аннотацияларды пайдалану	173
3-бөлімге арналған практикалық ұсыныстар	180
4. Болжам жасау	190
4-бөлімге арналған практикалық ұсынымдар	200
Конец ознакомительного фрагмента.	201

**Оқимын. Түсінемін.
Жеңемін! Академиялық
оқылым стратегиялары
Түсініп оқу, ақпаратты
іріктеу, зерттеуде
пайдалану және
жазылымға көшу**

Қанат Дәуренбек

© Қанат Дәуренбек, 2026

ISBN 978-5-0069-8533-9

Создано в интеллектуальной издательской системе Ridero
«Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!» сериясы академиялық
мәтіндерді оқу (academic reading) дағдыларын жүйелі ко-
гнитивтік процесс (cognitive process) ретінде қалыптасты-
руға және дамытуға арналған оқу-әдістемелік басылым бо-
лып табылады. Сериядамәтіндерді алдын ала талдауды, ан-

нотациялауды (annotating), сыни оқуды (critical reading), ақпаратты синтездеуді (synthesizing) және академиялық жазуда (academic writing) мен зерттеу қызметінде дереккөздерді пайдалануды қоса алғанда, академиялық мәтіндермен мағыналы жұмыстың тәсілдері мен стратегиялары қарастырылады. Басылымдар жоғары курс студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған және жоғары білімнің білім беру бағдарламаларында, зерттеу дағдылары курстарында және академиялық даму бағдарламаларында пайдаланылуы мүмкін.

1-ші басылым. 2026.

Редакциядан

«Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!» сериясы оқу, зерттеу және кәсіби зияткерлік қызметтің түйінді элементі ретінде академиялық мәтіндерді оқу дағдыларын қалыптастыруға және дамытуға арналған жүйелі әдістемелік құрал болып табылады.

Оқуды қосымша немесе интуитивтік процесс ретінде қарастыратын кең таралған тәсілдерден айырмашылығы, бұл серия академиялық мәтіндерді оқуды саналы, басқарылатын және дамытылатын когнитивтік тәжірибе ретінде меңгеруден шығады. Назардың орталығында оқу жылдамдығы немесе меңгерілген ақпарат көлемі емес, меңгеру сапасы, дәлелдемені талдау және оқылғанды өзіндік ойлауда мен жазуда пайдалана білу қабілеті тұрады.

Серия кезеңдік күрделендіру принципі бойынша құрылған. **Бірінші кітап** академиялық мәтіндерді оқу тәсілдеріне және мәтіндермен жұмыстың базалық құралдар жиынтығын қалыптастыруға арналған. **Екінші кітап** осы іргетасты дамыта отырып, стратегияларға — мақсатқа, мәтін түріне және зерттеу тапсырмасына байланысты оқуды басқарудың саналы тәсілдеріне — көшеді. Жиынтығында басылымдар академиялық мәтіндермен өзара әрекеттесудің барлық кезеңдерін қамтитын тұтас әдістемелік жүйені қалыптастырады.

Сериялардың ерекшелігі — оның тәжірибеге бағытталған сипаты. Ұсынылған тәсілдер мен стратегиялар когнитивтік процестер туралы заманауи түсініктерге сүйенеді және нақты оқу мен зерттеу контексттеріне бейімделген. Бұл ретте серия қатаң алгоритмдер немесе әмбебап рецептер ұсынбайды, керісінше, оқырманды мәтіндермен жұмыстың өзіндік икемді жүйесін қалыптастыруға бағыттайды.

Басылымдар ақпараттық шамадан тыс жүктелу жағдайында және жазба жұмыстарының сапасына қойылатын өсіп келе жатқан талаптар жағдайында академиялық мәтіндермен жұмыс жасайтын жоғары курс студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған. Серия өзіндік оқуға да, оқу курстары, зерттеу дағдылары бойынша модульдер мен академиялық даму бағдарламалары шеңберінде де пайдаланылуы мүмкін.

Редакция «Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!» сериясын заманауи білім беру кеңістігінде тиімді оқу мен ғылыми қызмет үшін қажетті мағыналы оқу мен академиялық ойлау мәдениетін дамытуға қосқан үлес ретінде қарастырады.

Сериялық алғы сөз

«Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!»

Заманауи білім беру студенттер мен зерттеушілердің мәтіндермен — оқу, ғылыми, аналитикалық — өздігінен жұмыс жасау қабілетіне барған сайын неғұрлым тіреледі. Олардан үлкен көлемдегі материалдарды оқып қана қоймай, дәлелдемені тереңірек меңгеру, дереккөздер арасында байланыс орнату, ақпаратты сыни бағалау және оқылғанды өзіндік жазуда мен зерттеулерде пайдалану күтіледі. Бұл ретте жүйелі дағды ретінде академиялық мәтіндерді оқуға оның іргесінде алынуы болжанатын нәтижелерге қарағанда едәуір аз назар аударылады.

«Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!» сериясы академиялық орта талаптары мен мәтіндермен жұмыстың нақты дағдылары арасындағы осы алшақтыққа жауап ретінде ойластырылды. Оның мақсаты — академиялық мәтіндерді оқуды қосымша қызмет немесе туа біткен қабілет ретінде емес, саналы, басқарылатын және дамытылатын зияткерлік процесс ретінде ұсыну.

Сериялардың **бірінші кітабы** — **«Академиялық оқу техникалары»** — іргетас қалыптастыруға арналған. Онда мәтіндермен жұмыстың базалық және тереңдетілген тәсілдері қарастырылады: алдын ала шолу, мақсат қою, белсенді оқу, аннотациялау, ескертпелер жүргізу және қорытындылау

(summarizing). Бұл тәсілдер оқырманға ақпаратты пассивті қабылдаудан мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуге өтуге және одан арғы академиялық жұмысқа арналған тұрақты іргетас жасауға мүмкіндік береді.

Екінші кітап — «Академиялық мәтіндерді оқу стратегиялары» — осы іргетасты дамытып, тереңдетеді. Мұнда назардың орталығында стратегиялар тұрады — мақсатқа, мәтін түріне және зерттеу тапсырмасына байланысты оқуды басқарудың саналы тәсілдері. Мәтіндерді стратегиялық оқу тәсілдерді тұтас жүйеге кіріктіруге, дереккөздер арасында байланыс орнатуға, дәлелдемені сыни бағалауға және оқуды академиялық жазу мен зерттеулердің іргетасына айналдыруға мүмкіндік береді.

Маңызды тұсты атап өту қажет: серия әмбебап рецепттер немесе қатаң алгоритмдер ұсынбайды. Керісінше, ол тиімді академиялық мәтіндерді оқу икемділікті, рефлексияны және нақты контекстке бейімделуді талап етеді деген идеядан шығады. Ұсынылған тәсілдер мен стратегияларды оқырман мәтіндермен жұмыстың өзіндік жүйесін бірте-бірте қалыптастыратын құралдар ретінде қарастыру керек.

Екі кітап та академиялық мәтіндермен жұмыс жасайтын және оқудың саналылығын, тереңдігі мен нәтижелілігін арттыруға ұмтылатын жоғары курс студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға, зерттеушілер мен оқытушыларға арналған. Серия өзіндік оқуға да, оқу курстары, зерттеу дағдылары бойынша модульдер мен академиялық даму бағдар-

ламалары шеңберінде де пайдаланылуы мүмкін.

«Оқимын. Түсінемін. Жеңемін!» сериясы қарапайым, бірақ принципті қағидаттан шығады: оқу — оқудың дайындық кезеңі емес, академиялық ойлаудың орталық элементі.

Тәсілдерді меңгеру іргетас жасайды.

Стратегияларды ойластыру осы іргетасты жүйеге айналдырады.

Ал мәтіндермен жүйелі жұмыс өзіндік оқу мен зияткерлік жетілуге жол ашады.

Кіріспе

Егер сіз академиялық мәтіндерді оқудың (academic reading) базалық техникаларын меңгерген болсаңыз да, көптеген дереккөздермен жұмыс істегенде қиындықтарға тап болсаңыз, бұл табиғи дамудың келесі кезеңі. Сіз жылдамырақ оқисыз, жекелеген мәтіндерді жақсырақ түсінесіз, жазба жүргізесіз — бірақ соған қарамастан бөлшектенген сезімге жиі тап боласыз.

Мәселе бір мәтінде емес, олардың жиынтығында көрінеді. Мақалалар, тараулар мен теориялық тәсілдер жинақтала бастайды, бір-біріне қайшы келеді, маңыздылық дәрежесін жоғалтады. Көп оқығаныңыз сезіледі, бірақ тұтас көрініс қалыптаспайды, ал өз мәтініңізге көшу қиынға соғады.

Осы деңгейде мәтіндерді оқу техникалары (reading techniques) жеткіліксіз болады.

Мұнда басқа тәсіл қажет — академиялық мәтіндерді стратегиялық оқу (strategic academic reading). Бұл тәсілде оқырман жекелеген әдістерді емес, дереккөздермен жұмыстың барлық логикасын басқарады: мақсат қою мен мәтіндерді іріктеуден бастап дәлелдемені (argumentation) талдау және идеяларды синтездеуге (synthesis) дейін.

Осы кітап нақ осындай деңгейдегі мәтіндермен жұмысқа арналған.

Техникалар мен стратегиялар: қағидалық айырмашылық

Мәтіндерді оқу техникалары (reading techniques) — мәтінмен жұмыс процесінде қолданылатын нақты әдістер: шапшаң қарап шығу (skimming), іздеп оқу (scanning), аннотациялау (annotating), қорытындылау (summarizing). Олар «қалай оқу керек» деген сұраққа жауап береді.

Мәтіндерді оқу стратегиялары (reading strategies) басқа сұраққа жауап береді — «нені үшін және не себепті нақ осылай оқу керек».

Мәтіндерді стратегиялық оқу мәтіндермен жұмысты сапалы жоспарлауды, өңдеу тереңдігін тандауды, әрбір дереккөздің рөлін анықтауды және оқылғанның келесі жазу немесе зерттеуде қалай қолданылатынын түсінуді білдіреді.

Егер техникалар құралдар болса, стратегиялар — осы құралдарды басқару жүйесі.

**Бұл басылым «Академиялық оқу техникаларынан»
немен
ерекшеленеді**

Бірінші кітап мәтінмен жұмыстың базалық дағдыларын қалыптастыруға арналған болатын. Ол тиімдірек оқуды көрсетті.

Қазіргі басылым келесі қадам жасайды — ол оқуды жүйе

ретінде қалай басқаруды көрсетеді, әсіресе мынадай жағдайларда:

- дереккөздер саны көп;
- теориялық негіздер (theoretical framework) күрделі;
- синтез бен дәлелдеме қажет.

Бұл кітап бірінші басылымды алмастырмайды, бірақ оны логикалық жалғастырады. Ол базалық әдістерді меңгерген және күрделірек когнитивтік міндеттерге (cognitive tasks) көшуге дайын оқырманға арналған.

Бұл кітаппен қалай жұмыс істеу керек

Бұл кітап сызықты оқуға арналмаған. Әрбір стратегия мәтіндермен жұмысты ұйымдастырудың жекелеген тәсілін сипаттайды және қажеттілікке қарай таңдап қолданылуы мүмкін — ағымдағы міндетке байланысты.

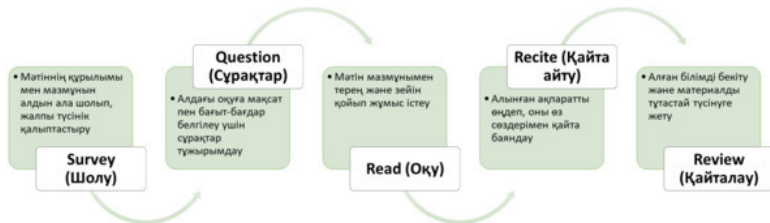
Оқуды бастамас бұрын дереккөздермен қандай мақсатпен жұмыс істейтініңізді анықтаған жөн:

- теориялық негіз құру;
- дәлелдемені талдау;
- тәсілдерді салыстыру;
- мәтін жазуға дайындық.

Кітапты әдіснамалық құрал (methodological tool) ретінде пайдаланыңыз. Мәтіндерді стратегиялық оқу саналы түрде тәсіл таңдауды білдіреді, қадамдарды механикалық орындауды емес.

1. SQ3R: қадамдық нұсқаулық

SQ3R (1-сурет) мәтінді түсіну деңгейін арттыруға, ақпаратты есте сақтауды жақсартуға және онымен белсенді өзара әрекеттесуге арналған әдіс болып табылады. Бұл әдіс бір мезгілде мәтіндерді оқу техникасы (reading technique) және мәтіндерді оқу стратегиясы (reading strategy) ретінде қолданылады. Әдістің атауы — «Шолу (S — Survey), Сұрақтар (Q — Question), Оқу (R — Read), Қайта айту (R — Recite), Қайталау (R — Review)» деп ашылатын аббревиатура және мәтінмен жұмыстың кезекті кезеңдерін көрсетеді (Trinity College Dublin, 2023).

Сурет 1 — SQ3R оқу стратегиясы

SQ3R әдісінің мәнін түсіну үшін мәтіндерді оқу стратегияларын (reading strategies) және мәтіндерді оқу техникаларын (reading techniques) ажырата білу маңызды (1-кесте). Оқу стратегиялары — бұл оқырмандар мәтінді тиімді меңгеру және түсіну үшін қолданатын жалпы әрекет жоспарлары. Олар жоғары деңгейдегі ойлау дағдыларын дамытады және белгілі бір міндеттерді шешуге бағытталған үйлесімді әдістер жиынтығын біріктіреді. Мақсатқа байланысты стратегиялар өзгеріп отырады: түсіну үшін оқу бір тәсілді талап етсе, талдау үшін оқу — басқа тәсілді, сыни бағалау (critical evaluation) немесе ақпаратты жинақтау үшін — үшінші тәсілді қажет етеді. SQ3R-дан басқа, оқу стратегияларына сыни талдау (critical analysis), болжам мен жорамалдар жасау, бар білімдермен байланыстыру және автор дәлелдемесінің (argumentation) негізділігін бағалау жатады.

Аспект	Оқу стратегиялары	Оқу техникалары
Анықтама	Мәтінмен жұмыс істеу және оны түсіну үшін қолданылатын кешенді, мақсатты жоспарлар	Стратегия шеңберінде қолданылатын нақты құралдар мен әрекеттер
Қамту аясы	Оқуға кең, кешенді тәсіл	Оқу кезінде қолданылатын тар бағытталған, нақты әрекеттер
Мысалдар	- Негізгі ұғымдарды түсіну үшін оқу. - Байланыстар мен құрылымдарды талдау үшін оқу. - Дәлелдерді сыни бағалау үшін оқу. - Әртүрлі дереккөздерден ақпаратты синтездеу үшін оқу.	- Шапшаң қарап шығу (skimming). - Іздеп оқу (scanning). - Аннотациялау (annotating). - Негізгі сәттерді ерекшелеу. - Қорытындылау (summarizing). - Жоспар құру. - Көрнекі картаға түсіру.
Қызметі	Оқудың бағыты мен мақсатын белгілейді	Қойылған міндеттерді орындау үшін нақты әдістер ұсынады
Аналогия	Саяхат үшін бағытты жоспарлау (мақсатқа жетудің жалпы жоспары)	Жанармай құю, дөңгелектердегі қысымды тексеру (нақты практикалық әрекеттер)
Когнитивтік деңгей	Жоғары деңгейдегі ойлауды және метатануды (metacognition) қамтиды	Практикалық қолдану мен тікелей іске асыруды қамтиды
Бейімделу қабілеті	Оқу мақсаты мен мәтін түріне байланысты түзетіледі	Сәттің нақты қажеттіліктеріне қарай таңдалып, үйлестіріледі

Кесте 1 — Оқу стратегиялары мен оқу техникаларын салыстыру

Оқу техникасы ретінде SQ3R оқырмандардың мәтінмен жұмыс процесінде кезекті түрде қолданатын нақты қадамдар жиынтығын білдіреді. Әрбір қадамның белгілі бір мақсаты бар: оқуға дайындалу, мәтінмен белсенді өзара әрекеттесу және оқылғанды ойластыру. Бұл жүйелі тәсіл материалда тиімді бағдарлануға және одан максималды пайда алуға

көмектеседі.

Сонымен бірге SQ3R оқу стратегиясы ретінде де қарастырылады, себебі процеске саналы және мақсатты тәсілді қамтиды. Осындай стратегиялық тәсіл шеңберінде оқырмандар мақсаттарын нақты қояды, бар білімдерін белсендіреді және мәтінмен белсенді түрде өзара әрекеттеседі. Бұл стратегия сыни ойлауды (critical thinking) дамытуға, оқылғанды тереңірек түсінуге және жақсырақ есте сақтауға ықпал етеді, осының арқасында академиялық мәтіндерді оқу (academic reading) үшін тиімді құрал болады.

SQ3R әдісі бес кезекті кезеңнен тұрады (2-кесте). Бірінші кезең — **шолу**. Бұл кезеңде оқырмандар мәтінді жалпы көрініс алу, оның құрылымын, тақырыптарын, кіші тақырыптарын және көрнекі элементтерін қарап шығу үшін тез қарап шығады. Бұл шолу материалды тереңірек зерделеуден бұрын мазмұн туралы ойша карта құруға көмектеседі. Екінші кезең — **сұрақтар қалыптастыру**. Оқырмандар тақырыптарға, бөлімдерге және алдын ала білімдеріне сүйене отырып, негізгі сұрақтарды анықтайды. Осы сұрақтар кейінгі оқуға бағыт береді, мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуді және жауаптарды іздеуді ынталандырады.

Үшінші кезең — тікелей **оқу**. Оқырмандар мәтінді мұқият зерделейді, бұрын қалыптастырған сұрақтарға жауап іздеуге назар аударады, сонымен қатар негізгі идеялар мен маңызды тетіктерді түсінуге ұмтылады. Төртінші кезең — **қайта айту**: бөлімді немесе мәтіннің елеулі бөлігін оқып

болғаннан кейін оқырмандар үзіліс жасайды және меңгерген ақпаратты өз сөздерімен қайталайды немесе қысқаша баяндайды. Бұл материалды түсінуді және есте сақтауды бекітуге көмектеседі. Ақырында, бесінші кезең — **қайталау**. Оқырмандар материалды ойластырады және өз сұрақтарына оралады, оларға жауаптар табылғанын тексеру үшін, сондай-ақ алынған білімдерді бекіту үшін өздерінің қысқаша баяндауларын қайта оқиды.

SQ3R — түсінуді және ақпаратты есте сақтауды жақсартуға бағытталған оқу техникасы және стратегиясы. Аббревиатураның ашылымы бес кезеңді қамтиды: **шолу** мәтін құрылымы мен көрнекі элементтерін тез алдын ала шолуды білдіреді, **сұрақтар** — оқуды бастамас бұрын тақырыптар мен бөлімдер негізінде негізгі сұрақтарды қоюды білдіреді, **оқу** — алдын ала қалыптастырған сұрақтарға жауап іздеуге баса назар аудара отырып мәтінді мұқият зерделеуді білдіреді, **қайта айту** — оқылғанды өз сөздерімен қысқаша баяндауды білдіреді, ал **қайталау** — ақпаратты ойластыру және құрастырылған жазбаларды қайта шолуды білдіреді. SQ3R мәтінді оқуға саналы түрде қарауға және онымен белсенді түрде өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді.

Осылайша, SQ3R әдісі шолу, сұрақтар қою, оқу, қайта айту және қайталаудың кезекті кезеңдерін біріктіреді, өзінде оқу техникасы мен оқу стратегиясының қызметтерін ұштастырады. Ол оқырмандарға академиялық мәтіндермен саналы,

мақсатты және белсенді түрде өзара әрекеттесуге, оқу процесін нақты мақсатпен құруға, негізгі аспектілерге назар аудара отырып материал мазмұнына терең үңілуге мүмкіндік береді.

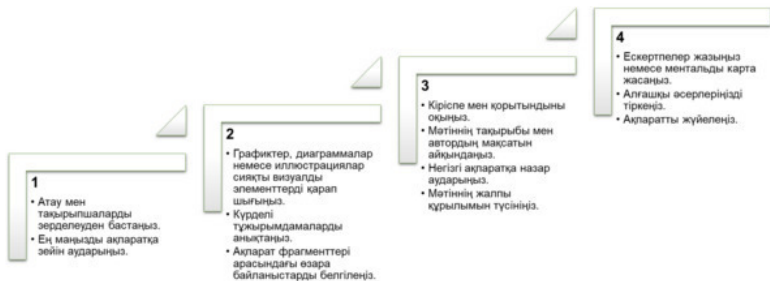
Қадам	Процесс	Артықшылықтары
Survey (Шолу)	Тақырыпты, кіші тақырыптарды, кіріспені, қорытындыны, иллюстрацияларды және басқа негізгі элементтерді тез қарап шығу.	- Материал туралы жалпы көрініс жасайды. - Қажетті контекст қамтамасыз етеді. - Миды жаңа ақпаратты қабылдауға дайындайды. - Оқудың жалпы тиімділігін арттырады.
Question (Сұрақтар)	Тақырыптарды, кіші тақырыптарды және негізгі терминдерді оқу процесін бағыттайтын нақты сұрақтарға айналдыру.	- Табиғи қызығушылықты ынталандырады. - Процеске белсенді қатысуды жасайды. - Назарды маңызды ақпаратқа бағыттайды. - Оқуды мақсатты және мағыналы етеді.
Read (Оқу)	Қалыптастырған сұрақтарды есте ұстай отырып белсенді оқу; нақты жауаптарды іздеу; логикалық байланыстарды байқау; қажетті белгілер жасау.	- Материалды түсінуді айтарлықтай тереңдетеді. - Есте сақтау сапасын жақсартады. - Сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді. - Берік концептуалдық негіз қалыптастырады.
Recite (Қайта айту)	Мәтінге жүгінбей, негізгі сәттерді ауызша немесе жазбаша қорытындылау; бұрын қалыптастырған сұрақтарға жауап беру.	- Түсіну сапасын тиімді тексереді. - Ақпаратты ұзақ мерзімді жадқа көшіреді. - Білімді терең меңгеруге ықпал етеді. - Есте сақтау процесін айтарлықтай нығайтады.
Review (Қайталау)	Жасалған жазбаларды қарап шығу; негізгі идеялар мен ұғымдарды жинақтау; материалды басқалармен талқылау; ақпаратты практикалық қолдану жолдарын табу.	- Оқу процесін сенімді бекітеді. - Жасырын байланыстарды анықтауға көмектеседі. - Түсініксіз қалған сәттерді түсіндіреді. - Тақырыпты жалпы түсінуді нығайтады. - Білімді практикалық қолдануға дайындайды.

Кесте 2 — SQ3R бойынша оқудың қадамдық процесі

1.1. Таныстыру (мәтінді шолу)

Жаңа мәтінді оқып бастағанда барлық ақпаратты бірден меңгеру қиынға соғуы мүмкін. Міне осында SQ3R әдісі көмекке келеді: процесті басқарылатын кезеңдерге бөле отырып, сіз материалмен тиімдірек жұмыс істей аласыз және білімді жақсырақ сақтай аласыз. Осы әдістің бірінші қадамы — мәтінді шолу, яғни таныстыру.

Шолу немесе таныстыру (Survey) материалды егжей-тегжейлі зерделеуден бұрын оның туралы жалпы түсінік алуды білдіреді (2-сурет). Бұл кезең өте маңызды, себебі мәтіннің жалпы құрылымын түсінуге және кейінгі оқу барысында назар аударуға тұрарлық негізгі ақпаратты бөліп алуға көмектеседі. Таныстыру кезінде тақырыптарды, бөлімдер мен кіші бөлімдерді талдаудан бастау керек — мұндай алдын ала өңдеу тақырып пен материал құрылымы туралы түсінік алуға мүмкіндік береді. Тақырыптар мен бөлімдер мазмұн туралы құнды нұсқаулар ұсынады және назарды ең маңызды ақпаратқа бағыттауға көмектеседі.

Сурет 2 — Мәтінді шолу (Survey) процесі

Содан кейін көрнекі элементтерге — графиктерге, диаграммаларға және иллюстрацияларға назар аудару керек. Олар күрделі ұғымдарды түсіну және әртүрлі фактілер арасындағы өзара байланыстарды орнату үшін бағалы құрал болып табылады, ақпаратты көрнекі түрде ұсына отырып оның меңгерілуін және есте сақталуын жеңілдетеді. Тақырыптарды, кіші бөлімдер мен көрнекі элементтерді қарап шыққаннан кейін мәтіннің кіріспесі мен қорытындысымен танысу қажет. Кіріспе баяндау тақырыбы мен автордың мақсаты туралы түсінік береді, ал қорытынды негізгі ойлар мен дәлелдерді жинақтайды. Бұл назарды ең маңызды ақпаратқа бағыттауға және мәтіннің әртүрлі бөліктері қалай өзара байланысты екенін түсінуге көмектеседі.

Таныстыру процесінде оқылатын материалдан алынған алғашқы эсерді бекіту және оны құрылымдау үшін жазбалар жасау немесе ойша карта (интеллект-карта, mind map) құру пайдалы.

Академиялық мәтіндерді оқуда ойша карта — бұл ақпаратты құрылымдау және ұйымдастыру мақсатында жасалған идеялардың, ұғымдардың және олардың өзара байланыстарының графикалық бейнесі. Бұл материалды көрнекі түрде ұсынуға және түсінуді жақсартуға көмектесетін құрал, сонымен қатар жана идеялар жасау үшін қолданылатын құрал болып табылады.

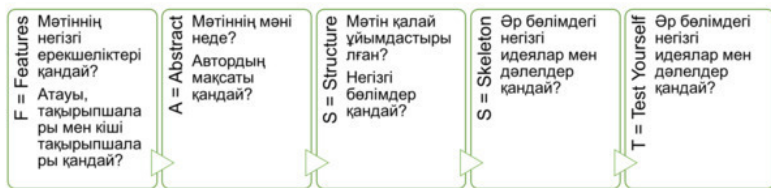
Академиялық контекстегі ойша картаның негізгі элементтері орталық идеядан тұрады, ол әдетте ортада орналасады және негізгі тақырыпты білдіреді. Одан тармақтар тарайды, олар негізгі кіші тақырыптарды, аспектілерді немесе тақырып бөлімдерін көрсетеді. Ұғымдарды нақты түрде ұсыну үшін негізгі сөздер мен бейнелер қолданылады, ал байланыстыру сызықтары карта элементтерін қосады, идеялар арасындағы өзара байланысты көрсетеді.

Академиялық оқуда ойша карталар ақпаратты құрылымдау және негізгі тақырыптарды реттеу үшін қолданылады, бұл олардың қатынастарын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Олар сондай-ақ эссе жоспарлау және жазу үшін пайдалы, мәтін жазудан бұрын дәлелдер мен идеяларды ұйымдастыру үшін негіз жасайды. Сонымен қатар, ойша карталар негізгі

ұғымдарды көрнекілендіру арқылы материалды есте сақтауға ықпал етеді. Осылайша, олар ақпаратты тереңірек түсінуге және құрылымдауға ықпал етеді, бұл оларды оқу және академиялық қызметте пайдалы құрал етеді.

Мәтінмен танысу кезінде жалпы идея мен баяндау құрылымына назар аударып, әрбір бөлшекте тоқтамау ұсынылады. Басты мақсат — SQ3R әдісінің келесі кезеңіне өтпес бұрын мазмұн бойынша жалпы бағдар алу.

Мәтінмен танысудың тиімді тәсілдерінің бірі — FASST әдісін қолдану (3-сурет). Бұл аббревиатура келесідей ашылады: F — ерекшеліктер (Features), яғни мәтіннің негізгі ерекшеліктерін анықтау, тақырыптарды, бөлімдер мен басқа құрылымдық элементтерді анықтау; A — аннотация (Abstract), мұнда сіз мәтіннің негізгі ойын және автордың мақсатын анықтайсыз, негізгі идеяларды қысқаша белгілейсіз; S — құрылым (Structure), мәтін құрылымын талдауды және негізгі бөлімдер мен олардың өзара байланысын анықтауды білдіреді; екінші S — қаңқа (Skeleton), мұнда мәтіннің әрбір бөліміндегі негізгі идеялар мен дәлелдер анықталады; және, ақырында, T — өзінді тексер (Test yourself), мұнда сіз мәтін туралы сұрақтар қалыптастырасыз және не есте сақтау маңызды екенін ойластырасыз.

Сурет 3 — «FASST» әдісі

FASST әдісін қолдану (3-кесте) мәтінмен тиімдірек танысуға және SQ3R-дің келесі қадамына — сұрақтар қалыптастыруға өтпес бұрын ең маңызды ақпаратты бөліп алуға мүмкіндік береді.

Атап айтқанда, мәтінді шолу академиялық оқуда ғана емес, басқа контекстерде де пайдалы, оның ішінде газет мақалаларын, романдар мен басқа әдеби шығармаларды оқуда. Материалды егжей-тегжейлі зерделеуден бұрын оның туралы жалпы түсінік алу арқылы сіз ақпаратты тиімдірек қабылдай аласыз және есте сақтауды жақсартасыз. Шолу контекстті орнатуға, негізгі идеяларды бөліп алуға, құрылымды және мәтіннің әртүрлі бөліктері арасындағы байланыстарды анықтауға көмектеседі, материал туралы тұтас түсінік алуға және оның мазмұнын жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Мәтінді шолудың толығырақ оқу мен талдауды алмастыр-

майтынын, керісінше ақпаратта бағдарлануға және мәтінмен тиімді жұмыс істеуге көмектесетін маңызды бірінші қадам болып табылатынын түсіну маңызды. Басқаша айтқанда, алдын ала шолу — бұл әртүрлі жанрлар мен стильдердегі мәтіндерді жақсырақ қабылдауға және түсінуге ықпал ететін әмбебап құрал.

Мәтінмен тиімді танысу бірнеше негізгі принциптерге негізделеді. Жылдам шолу мәтінді оның жалпы құрылымы мен негізгі элементтерін бекіте отырып қарап шығуды білдіреді. Негізгісін бөліп алуға — кейінгі оқу кезінде ерекше назар аударуға тұрарлық ең маңызды немесе қызықты сәттерді анықтауға назар аудару маңызды.

Қадам		
Фокус	Негізгі әрекеттер	Өзін-өзі тексеру сұрақтары
F — Features (Ерекшеліктер)		
Мәтіннің құрылымдық компоненттерін алғашқы анықтау.	Материалдың ұйымдастырылуын түсіну үшін тақырыптарды, кіші тақырыптарды және көрнекі элементтерді зерттеу.	- Тақырыптар мен кіші тақырыптар мазмұн туралы не айтады? - Қандай элементтер негізгі ақпаратты ерекшелейді? - Автор материалды ұсынуды қалай ұйымдастырған?
A — Abstract (Мәні)		
Мәтіннің негізгі мақсаты мен орталық тезисін анықтау.	Орталық дәлелді және жұмыстың жалпы тақырыптық қамтуын анықтау.	- Автордың негізгі дәлелі немесе басты қорытындысы қандай? - Осы мәтіннің негізгі мақсаты қандай? - Бұл материал қандай білім саласына жатады?
S — Structure (Құрылым)		
Ұйымдастырушылық құрылымды және баяндау логикасын талдау.	Бөлімдер мен кіші бөлімдерді орналастыру принциптерін анықтау, идеялар иерархиясын анықтау.	- Қандай құрылым түрі қолданылған (хронологиялық, тақырыптық, салыстырмалы және т.б.)? - Әртүрлі бөлімдер қалай байланысты және бір-бірін толықтырады? - Ақпаратты ұсынуда заңдылықтар бар ма?
S — Skeleton (Қаңқа)		
Негізгі ұғымдар мен растаушы деректерді алу.	Әрбір бөлімдегі негізгі тұжырымдар мен қолдаушы материалды анықтау.	- Әрбір бөлімде қандай орталық тұжырымдар айтылады? - Қандай дәлелдер мен мысалдар негізгі дәлелдерді растайды? - Қандай терминдер немесе ұғымдар түсіну үшін негізгі болып табылады?
T — Test Yourself (Өзін-өзі тексеру)		
Материалды алғашқы түсіну туралы рефлексия.	Тереңдетілген оқуға дайындалу үшін сұрақтар қалыптастыру және байланыстар орнату.	- Мазмұнға қатысты сізде қандай сұрақтар туды? - Мәтіннің қандай аспектілері ең маңызды немесе қызықты көрінеді?

Кесте 3 — FASST әдісінің кезеңдеріндегі негізгі әрекеттер

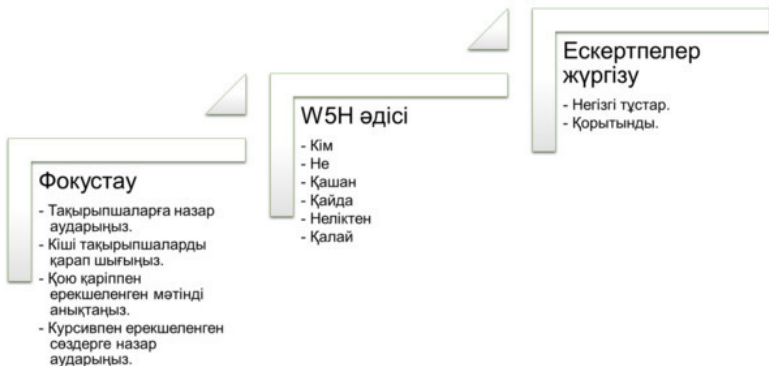
Көрнекі элементтерді қолдану таныстыру процесінде маңызды рөл атқарады: материалда жылдамырақ бағдарлануға көмектесетін тақырыптарға, бөлімдерге және иллюстрацияларға назар аударыңыз. Мәтінде бағдарлануға ұмтылыңыз, осы кезеңде бөлшектерге үңілмей оның негізгі идеясы мен құрылымын түсініңіз. Ойша карта немесе жазбалар құру арқылы жалпы эсер қалыптастыру материалды алғашқы қабылдауды бекітуге көмектеседі. Ақырында, негізгі ақпаратқа назар аударып, оқу мақсатыңыз үшін ең маңызды немесе өзекті көрінетін аспектілерді анықтаңыз.

Осылайша, мәтінмен таныстыру кезінде шолу кезеңінде әрбір сөзді егжей-тегжейлі оқу талап етілмейді. Оның орнына негізгі мақсат — мазмұн туралы жалпы түсінік қалыптастыру және кейінгі кезеңдерде, оның ішінде сұрақтар қалыптастыру кезінде назар аудару керек негізгі ақпаратты бөліп алу болып табылады. Негізгі идеяларға, автор мақсаттарына, мәтін құрылымына және негізгі дәлелдерге назар аудару маңызды — бұл жалпы көріністі алуға және мәтіннің әртүрлі бөліктері арасындағы логикалық байланысты түсінуге көмектеседі. Есте сақтаңыз, шолу ақпаратты оқу және түсіну процесіндегі бірінші қадам болып табылады, мазмұнда бағдарлануға және келесі кезеңдерде материалды егжей-тегжейлі зерделеуге дайындалуға көмектеседі.

1.2. Сұрақтар қалыптастыру

Сұрақтар қалыптастыру (Question) мәтінді шолғаннан кейінгі SQ3R әдісінің келесі қадамы болып табылады. Бұл қадам материалмен белсенді өзара әрекеттесуге ықпал етеді және тереңірек түсіну үшін сыни ойлау дағдыларын дамытады.

Сұрақтар қалыптастырудың тиімді әдістерінің бірі — тақырыптарға, кіші тақырыптарға және қалың қаріппен немесе курсивпен ерекшеленген сөздер мен тіркестерге назар аудару (4-сурет). Олар жиі мәтіннің негізгі идеялары мен тақырыптарын көрсетеді. Мысалы, егер бөлім «Климаттың өзгеруінің себептері» деп аталса, сіз «Климаттың өзгеруінің негізгі себептері қандай?» және «Бұл себептер ғаламдық жылынуға қалай әсер етеді?» сияқты сұрақтар қалыптастыра аласыз.

Сурет 4 — Сұрақтар қалыптастырудың кейбір әдістері

Сұрақтар қалыптастырудың тағы бір тәсілі — «W5H» әдісі, ол негізгі сұраулы сөздерді қолданады: кім, не, қашан, қайда, неліктен және қалай (5-сурет). Осы сөздердің көмегімен сұрақтар қоя отырып, мәтінді тереңірек зерттеуге және қосымша зерделеуді немесе нақтылауды қажет ететін тақырыптарды анықтауға болады. Мысалы, тарих оқулығын оқығанда сіз «Осы тарихи кезеңдегі негізгі тұлғалар кімдер болды?» және «Қақтығыстың негізгі себебі не болды?» деген сұрақтар қоя аласыз (6-сурет). «W5H» әдісі зерделенетін материал мазмұнын толығырақ ашуға көмектеседі.

Сурет 5 — W5H әдісі

Сұрақтар қалыптастыру кезінде мәтіннің негізгі мақсаты мен оның аудиториясын ескеру маңызды. Бұл ең маңызды ақпаратқа назар аударуға және материал мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Мәтін кім үшін жазылғанын және ол қандай ақпаратты жеткізуі керектігін түсінген кезде, сіз мақсатты және өзекті сұрақтар қалыптастыра аласыз. Мысалы, егер сіз қатерлі ісікті емдеудің жаңа әдісі туралы ғылыми мақаланы оқып жатсаңыз, сұрақтарыңыз осы әдістің тиімділігін бағалауға және ықтимал жанама әсерлерді түсінуге бағытталуы мүмкін: «Қатерлі ісікті емдеудің

жаңа әдісінің тиімділігін зерттеу нәтижелері қандай?» және «Оны қолданған кезде қандай жанама әсерлер туындауы мүмкін?».

Кім Who	Не What	Қашан When	Қайда Where	Неіктен Why	Қалай How
Бұл зерттеуді кім жүргізді және оның кәсіби біліктілігі қандай?	Жұмыстың негізгі аргументі немесе орталық тезісі қандай?	Бұл оқиға қашан болды немесе ашылған қашан жасалды?	Бұл зерттеу қайда жүргізілді немесе деректер қайда жиналды?	Бұл тақырып неіктен маңызды және зерттеуге лайықты?	Зерттеу немесе эксперимент нақты қалай жүргізілді?
Автор кім және осы саладағы оның өкілеттігі қандай?	Қандай дәлелдер мен қолдаушы материалдар ұсынылған?	Бұл зерттеу қашан жүргізілді немесе деректер қашан жиналды?	Сипатталатын құбылыс немесе процесс қайда жүреді?	Автор дәл осы тәсілді немесе әдіснаманы неіктен таңдады?	Жүйенің әртүрлі компоненттері қалай өзара әрекеттеседі?
Бұл мәселе немесе құбылыс кімге қатысты?	Талқыланатын тақырыптың негізгі компоненттері немесе элементтері қандай?	Бұл теория немесе тұжырымдама алғаш қашан пайда болды?	Бұл нәтижелер қайда ең өзекті және қолданылады?	Бұл нәтижелердің практикалық маңызы неіктен бар?	Бұл білімді практикада қалай қолдануға болады?
Бұл жағдайдан кім ұтады немесе ұтылады?	Автор қандай тұжырымдар мен қорытындылар жасайды?	Бұл нәтижелер практикада қашан қолданылуы мүмкін?	Бұл тәсіл қайда шектеулі болуы немесе жұмыс істемеуі мүмкін?	Бұл тұжырым неіктен даулы немесе талқылауға ашық болуы мүмкін?	Бұл тәсіл балама әдістермен қалай сәйкеседі?

Сурет 6 — W5H әдісі бойынша сұрақтар мысалдары

Сонымен қатар, сұрақтар қалыптастыру кезінде оқу процесінде жазбалар жасау ұсынылады. Бұл ойларды құрылымдауға және негізгі ақпаратты бекітуге көмектеседі. Сіз конспектілеудің (note-taking) әртүрлі әдістерін қолдана аласыз, мысалы, белгіленген тізімдер құру, аннотациялар жасау және жазбалар жүргізудің басқа түрлері, бұл оқылғанды жақсырақ ұйымдастыруға және меңгеруге көмектеседі.

Жазбалар жүргізудің көптеген стратегиялары бар, ал нақты біреуін таңдау жеке қалауларға, ақпарат түріне және мақсаттарға байланысты. Резюмелеу әдісі (summary method) негізгі идеялардың қысқаша шолуын жасауды, негізгі сәттерге назар аударуды және бөлшектерден аулақ болуды білдіреді. Карточкалар әдісі (flashcard method) әрбір негізгі идея үшін жеке карточкалар жасауды қамтиды, содан кейін оларды ақпаратты қалпына келтіру және есте сақтау үшін ұйымдастыруға және қарап шығуға болады.

Ми шабуылы әдісі (brainstorming method) еркін ассоциативті карта құруды білдіреді, онда негізгі сөздер, идеялар және олар арасындағы байланыстар жазылады, бұл ақпаратты көрнекі түрде ұсынуға және оны ассоциациялар желісі бойынша есте сақтауға көмектеседі. Сұрақтар түріндегі жазбалар әдісі (question-based notes) оқылатын ақпарат негізінде сұрақтар қалыптастыруды білдіреді, бұл ойлауды белсендіреді және кейінгі зерделеу үшін негіз жасайды. Түспен кодтау әдісі (color-coding method) маңызды идеяларды, негізгі терминдер мен мысалдарды ерекшелеу үшін әртүрлі түстер немесе маркерлер қолдануды білдіреді, бұл ақпаратты көрнекі түрде ұйымдастыруға көмектеседі және кейінгі қайталауды жеңілдетеді. Стратегияны таңдау сіздің оқу стиліңізге және міндеттің нақты талаптарына байланысты, сондықтан әртүрлі тәсілдермен эксперимент жасау және ең тиімдісін таңдау ұсынылады.

Конспектілеу — бұл мәтіннен, дәрістен немесе басқа

ақпарат көзінен қысқаша және құрылымды жазбалар жасау процесі. Сызықтық әдіс (linear method) ақпаратты оның пайда болуына қарай нөмірленген немесе белгіленген тармақтар түрінде кезекті жазуды қамтиды. Кластерлер әдісі (clustering method) топтар құруды білдіреді, мұнда әрбір кластер негізгі идеяны білдіреді, ал айналасына қосымша тетіктер мен кіші тақырыптар қосылады, бұл байланыстарды көрнекілендіруге және ақпаратты мағыналық топтар бойынша ұйымдастыруға көмектеседі.

Сызбалар әдісі (схема method), мысалы, концепт-карталар (concept maps) ақпаратты көрнекі құрылым түрінде көрсету үшін диаграммаларды қолданады, онда көрсеткілер, сызықтар және тіктөртбұрыштар идеялар арасындағы иерархия мен байланыстарды көрсетеді. Карточкалар әдісі негізгі фактілерді жеке карточкаларға жазуды қамтиды, содан кейін оларды қарап шығуға және қайта топтастыруға болады. Конспектілеу кезіндегі резюмелеу әдісі негізгі идеялардың қысқаша баяндамасын жасайды, негізгі сәттерді ерекшелейді және ең маңыздысына назар аударады.

Сыни ойлау және мәтінді саналы қабылдау ақпаратты объективті түсінуді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мәтінді оқығанда, әсіресе ол публицистикалық сипатта болса немесе дәлелдеме құрамында болса, автордың дәлелдерін, болжамдарын және ықтимал біржақтылығын анықтау үшін сұрақтар қою маңызды. «Автор өз көзқарасын қолдау үшін қандай дәлелдер келтіреді?» және «Қарастырылмайтын қар-

сы дәлелдер бар ма?» сияқты сұрақтар қалыптастыру ақпаратты сыни талдауға және бағалауға көмектеседі. Сіз ұсынылған фактілер мен дәлелдер арасындағы логикалық байланысқа, сондай-ақ балама көзқарастарды ықтимал елемеуге назар аударыңыз.

Сонымен қатар, таныс емес негізгі сөздер мен ұғымдарды бекіту материалды тереңірек ойластыру үшін маңызды қадам болып табылады. Сөздіктерді, глоссарийлерді және онлайн ресурстарды қолдану терминологияны түсіндіруге, сөздік қорын кеңейтуге және тақырыпты жақсырақ түсінуге көмектеседі. Бұл материалды жан-жақты зерделеуге ықпал етеді және ақпаратты талдау мен түсіндіру үшін қосымша құралдар ұсынады.

SQ3R стратегиясы шеңберінде сұрақтар қалыптастыру тәсілін енгізу үлкен маңызға ие, себебі ол мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуді ынталандырады және оның мазмұнын тереңірек меңгеруді қамтамасыз етеді. Тақырыптар мен кіші тақырыптарға назар аудару, W5H әдісін қолдану және жүйелі конспектілеу әдістері негізгі ақпаратты бөліп алуға және мәтінді түсіну үшін құрылымды негіздер жасауға көмектеседі. Нәтижесінде бұл әдістер материалды толығырақ меңгеруге және оны ойластыруға ықпал етеді.

SQ3R техникасы шеңберінде сұрақтар қалыптастыру бірнеше маңызды тәсілдерге негізделеді. Тақырыптарға, кіші тақырыптарға және мәтіннің ерекшеленген элементтеріне назар аударыңыз — олар

негізгі идеялар туралы құнды нұсқаулар береді. Материалды тереңірек ойластыру үшін W5H әдісін (кім, не, қашан, қайда, неліктен, қалай) қолданыңыз, осы негізгі сөздердің көмегімен сұрақтар қойыңыз.

Мәтіннің мақсаты мен оның аудиториясын ескеріңіз, бұл өзекті сұрақтар қалыптастыруға көмектеседі. Ойларды құрылымдау және негізгі ақпаратты бекіту үшін оқу процесінде жазбалар жүргізіңіз. Сыни ойлауды көрсетіңіз, автордың ықтимал біржақтылығына және дәлелдемедегі олқылықтарға назар аударыңыз. Таныс емес ұғымдар мен терминдерді сөздіктер мен анықтамалық ресурстар көмегімен анықтаңыз. Есте сақтаңыз, сұрақтар қалыптастыру материалды белсенді меңгеру және терең түсінуге жету үшін өте маңызды.

1.3. Белсенді оқу

Белсенді оқу (Read) SQ3R стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады (7-сурет). Алдын ала шолу мен сұрақтар қалыптастырғаннан кейін мәтінді егжей-тегжейлі зерделеу кезеңі басталады, ол онымен белсенді өзара әрекеттесуге негізделген (8-сурет). Белсенді оқу (active reading) тек ақпаратты түсінуді ғана емес, сонымен қатар сыни бағалауды (critical evaluation), басқа мәтіндермен және жеке тәжірибемен байланыстар орнатуды, сондай-ақ негізгі сәттерді ерекшелеуді де білдіреді.

Белсенді оқу стратегиялары

Белсенді оқу — бұл мәтінмен саналы және бағытталған өзара әрекеттесу процесі. Бұл ақпаратты пассивті қабылдау емес, керісінше оқырманың белсенді жұмысы, ол сұрақтар қоюды және байланыстарды анықтауды қамтиды. Оқуды барынша тиімді ету үшін көмектесетін бірнеше тиімді стратегиялар бар.

Шолу Survey	Сұрақтар Question	Оқу Read	Қайта айту Recite	Қайталау Review
Мәтінмен белсенді жұмысқа санасын дайындайды: қажетті контекст пен материалдың жалпы құрылымын түсінуді қамтамасыз етеді.	Кейінгі белсенді оқуға нақты мақсатты фокус нүктелері мен бағыттарды қалыптастырады.	Белсенді оқудың барлық стратегиялары тікелей қолданылып жүзеге асырылатын негізгі орталық кезең болып табылады.	Белсенді оқу техникаларын қолдану нәтижесінде қол жеткізілген түсіну сапасын жүйелі түрде тексеріп, бағалайды.	Белсенді оқу барысында алынған инсайттар мен түсіністі тиянақтайды, жүйелелді және айтарлықтай кеңейтеді.

Сурет 7 — SQ3R кезеңдерінің белсенді оқумен байланысы

Ең алдымен, мақсатты оқуды (purposeful reading) жүзеге асыру маңызды (8-сурет). Мәтінмен жұмыс бастамас бұрын өз мақсатыңызды анықтаңыз: мүмкін сіз нақты сұрақтарға жауап алғыңыз, тақырыпты тереңірек түсінгіңіз немесе негізгі дәлелдерді бөліп алғыңыз келеді. Бұл назарды шоғырландыруға және материалда тиімді бағдарлануға көмектеседі. Мақсатты нақты түсіну назарыңызды бағыттайды және оқу уақытын неғұрлым тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Мақсатпен оқыңыз	Ерекшеленіңіз және ескертіп жазыңыз	Ақпаратты бағалаңыз	Байланыстар орнатыңыз	Қорытындылаңыз және синтеттесіңіз
– Оқуға нақты мақсат белгілеңіз. – Жауап беруді жоспарлаған нақты сұрақтарды тұжырымдаңыз. – Негізгі аргументтер мен оларды растайтын дәлелдерді анықтаңыз. – Оқу процесі бойы зейін мен қызығушылықты сақтаңыз.	– Ерекшелену үшін әртүрлі түстерді қолданыңыз. – Маңызды тұстарды белгілеу үшін таңбалар қолданыңыз. – Негізгі ақпаратты, аргументтер мен дәлелдерді жазып алыңыз. – Жақсы түсіну үшін негізгі лексикалы ерекшеленіңіз.	– Дереккөздің сенімділігін бағалаңыз. – Ақпараттың мақсатыңызға қиыштықты сәйкес келетінін анықтаңыз. – Автор пайдаланған дереккөздерді зерттеңіз. – Ықтимал алаушылық пен болжамдарды анықтаңыз. – Автордың осы тақырыптағы тәжірибесі мен құзыреттілігін бағалаңыз.	– Басқа мәтіндер мен ақпарат дереккөздерін қарастырыңыз. – Ақпаратты жеке тәжірибеніңізбен сәйкестендіріңіз. – Оны бұрыннан білетіңіздеріңізбен салыстырыңыз. – Ақпараттың басқа тақырыптармен немесе кәсіргі оқиғалармен байланысын зерттеңіз.	– Оқып болғаннан кейін негізгі идеялар бойынша қорытынды жасаңыз. – Схемалар, диаграммалар және көрнекі құралдарды пайдаланыңыз. – Негізгі тұстарды анықтаңыз. – Материалдың тақырыпты жалпы түсінуіңізге қалай сәйкестігінің ойластырыңыз.

Сурет 8 — Белсенді оқу стратегиялары

Оқу процесінде негізгі ақпаратты бекіту және өзара байланыстарды анықтау үшін ерекшелену және жазбалар жасау әдістерін қолданыңыз. Сіз негізгі тезистерді, дәлелдерді немесе терминдерді ерекшелену үшін әртүрлі түстер немесе белгілер қолдана аласыз. Бұл есте сақтауды жақсартуға және мәтіннің ең маңызды аспектілеріне назар аударуға көмектеседі. Материалды көрнекі ұйымдастыру оны кейінгі қайталау үшін қолжетімді етеді.

Белсенді оқу сондай-ақ ақпаратты сыни бағалауды да білдіреді. Ұсынылған деректерді түсіну ғана емес, сонымен қатар олардың дәлдігі мен өзектілігін бағалау қажет. Автордың біліктілігі мен тәжірибесін, оның қолданатын ақпарат көздерін, сондай-ақ ықтимал біржақтылықты немесе болжамдарды ескеріңіз. Оқу процесінде дәлелдер мен фактілер ара-

сындағы логикалық байланыс туралы өзіңізге сұрақтар қойыңыз. Бұл материалды тереңірек түсінуге және қосымша зерттеуді қажет ететін салаларды анықтауға көмектеседі.

Оқылған материал мен басқа мәтіндер, тәжірибе және білімдер арасында байланыстар орнату да маңызды. Оқу процесінде алынған ақпарат сіз зерделеген басқа тақырыптармен, ағымдағы оқиғалармен немесе жеке тәжірибеңізбен қалай байланысты екенін ойластырыңыз. Жаңа білімді бар білімдермен осылай біріктіру ұзақ мерзімді есте сақтау (long-term retention) және тереңірек түсіну үшін берік негіз жасайды.

Ақырында, оқуды аяқтағаннан кейін негізгі тезистерді бөліп алыңыз және тақырып туралы толық түсінік қалыптастыру үшін ақпаратты логикалық тұтастыққа құрылымдаңыз. Бұл конспектілер, диаграммалар немесе басқа көрнекі құралдар жасауды қамтуы мүмкін. Оқылғанды талдау және оның тақырыпты жалпы түсінуіңізбен қалай байланысты екенін ойластыру маңызды. Конспектілеу және жинақтау материалды бекітуге және SQ3R әдісінің келесі кезеңіне дайындалуға көмектеседі.

Белсенді оқу бірнеше негізгі стратегияларға негізделеді. Назарыңызды мәтіннің ең өзекті аспектілеріне бағыттау үшін оқу мақсатын анықтаудан бастаңыз. Материалды көрнекі ұйымдастыру үшін түстер мен белгілерді қолдана отырып, негізгі ақпарат бойынша ерекшелеп, жазбалар жасаңыз. Ұсынылған

ақпараттың дәлдігі мен өзектілігін бағалаңыз, көздерге және автордың ықтимал біржақтылығына назар аударыңыз. Жаңа ақпаратты қолда бар түсіну жүйесіне біріктіре отырып, бар білімдермен және жеке тәжірибемен байланыстар орнатыңыз. Материал туралы тұтас түсінік қалыптастыру және оны жақсырақ меңгеру үшін оқылғанды жинақтаңыз және синтездеңіз.

1.4. Қайта айту және қорытындылау

Мәтінді мұқият және белсенді оқып болғаннан кейін қайта айту және қорытындылау (Recite) кезеңі басталады. Бұл қадам алынған білімді бекітуге және негізгі ұғымдарды жадына нығайтуға ықпал етеді. Қайталаудың және қорытындылаудың маңыздылығын, сондай-ақ осы кезеңді сәтті іске асыру үшін тиімді стратегияларды қарастырайық.

Қайта айту

Қайталау кезінде жадыңызды белсендіретін және материалды түсінуді жақсартатын стратегияларды тандау маңызды (9-сурет). Ең тиімді тәсілдердің бірі — дауыстап түсіндіру (verbal explanation), мұнда сіз материалды басқа адамға түсіндіргендей етіп қайта айтасыз (4-кесте). Бұл ақпаратты түсіну мен есте сақтаудағы проблемалық сәттерді анықтауға көмектеседі. Вербализация ойларды нақты және дәйекті тұжырымдауға мәжбүр етеді, бұл жаддағы байланыстарды нығайтады.

Сурет 9 — Қайта айту әдісінің түрлері

Қайта айту әдісі		
Неге оптималды жарайды	Іске асырудың практикалық кеңестері	Ықтимал қиындықтар және оларды жеңу жолдары
Ауызша өзіне-өзі түсіндіру		
- Вербалды қабылдау типі бар адамдар үшін. - Күрделі концептуалды және теориялық материал үшін. - Презентациялар мен қоғамдық сөз сөйлеуге дайындалу үшін. - Материалды толық түсінуді тереңірек тексеру үшін.	- Тұрып, нақты оқыту ортасын имитациялаңыз. - Үзілістерсіз толық, логикалық байланысты түсіндірулер қолданыңыз. - Миндетті түрде нақты мысалдар мен практикалық қолданыстарды қосыңыз. - Әртүрлі ұғымдар арасындағы логикалық байланыстарды егжей-тегжейлі түсіндіріңіз. - Материалды нақты адамға түсіндіріп жатқаныңызды елестетіңіз.	- Бастапқыда психологиялық ыңғайсыздық пен наразылық туырауы мүмкін. - Алаңдататын факторларсыз тыныш, оқшау орын қажет. - Басқа әдістерге қарағанда айтарлықтай көп уақыт алуы мүмкін. - Маңызды көрнекі элементтер мен сызбаларды өткізіп жіберу қаупі бар.
Жазбаша өзіне-өзі түсіндіру		
- Эссе және аналитикалық жұмыстар жазуға дайындалу үшін. - Академиялық жазудың еркіндігін дамыту үшін. - Күрделі теориялық материалды өңдеу үшін. - Қайталауға арналған жеке оқу ресурстарын жасау үшін.	- Бастапқы мәтінге қарамай түсіндірулер жазыңыз. - Өзіңіздің табиғи баяндау стиліңізді және әдеттегі лексикаңызды қолданыңыз. - Миндетті түрде жеке тәжірибеңізден өз мысалдарыңызды қосыңыз. - Жаңа ақпаратты бұрын зерделенген білімдермен белсенді байланыстырыңыз. - Тұжырымдаулардың анықтығы мен қарапайымдылығына ұмтылыңыз.	- Ауызша қайта айту әдістеріне қарағанда айтарлықтай баяуырақ болуы мүмкін. - Мазмұнның зиянына стилистикалық тұжырымдамаларға шамадан тыс назар аудару мүмкін. - Бастапқы көздің тілі мен стилін санасыз көшіру қаупі жоғары. - Күрделі ұғымдарда жазушылық блогы пайда болуы мүмкін.
Жүйелі өзін-өзі тексеру		
- Нақты деректері бар фактологиялық мазмұн үшін. - Арнайы терминологияға бағытталған пәндер үшін. - Объективті тесттер мен емтихандарға дайындалу үшін. - Материалды жүйелі интервалды қайталау үшін.	- Сұрақтардың әртүрлі форматтарын қолданыңыз (таңдау, қысқа жауап, эссе). - Жоғары деңгейдегі сыни ойлауға арналған сұрақтарды қосыңыз. - Тексеру сеанстарын уақыт бойынша стратегиялық бөліңіз. - Сұрақтардың күрделілігі мен тереңдігін біртіндеп арттырыңыз. - Қосымша зерделеуге арналған проблемалық салалардың есебін жүргізіңіз.	- Контекстсіз оқшауланған фактілерге шамадан тыс назар аудару мүмкін. - Идеялар арасындағы маңызды концептуалды байланыстарды өткізіп жіберу қаупі. - Мұқият ойластырылған және сапалы құрастырылған сұрақтар қажет. - Беткі түсінуде білімге жалған сенімділік ықтималдығы бар.

Кесте 4 — Қайта айтудың тиімді әдістерін салыстыру

Қайта айту әдісі		
Неге оптималды жарайды	Іске асырудың практикалық кеңестері	Ықтимал қиындықтар және оларды жеңу жолдары
Көрнекі қайта айту		
- Көрнекі-кеңістік қабылдау типі бар адамдар үшін. - Анық логикалық құрылымы бар мазмұн үшін. - Элементтер арасында көптеген өзара байланыстары бар материал үшін. - Ғылыми процестер және техникалық жүйелер үшін.	- Өрқашан мүлдем таза қағаз парағынан жұмысты бастаңыз. - Міндетті түрде не салып жатқаныңызды және неліктенін дауыстап айтыңыз. - Сызбаның барлық компоненттерін анық, түсінікті атауларымен белгілеңіз. - Дайын сызбаны түпнұсқамен толық аяқтағаннан кейін ғана салыстырыңыз. - Ақпараттың әртүрлі түрлерін кодтау үшін түстер мен белгілерді қолданыңыз.	- Дамыған көрнекі дағдылары жоқ адамдар үшін күрделі болуы мүмкін. - Жиі басқа әдістермен салыстырғанда айтарлықтай көп уақыт алады. - Мазмұнның зиянына құрылымдық элементтерді шамадан тыс атап көрсету мүмкін. - Көркем қабілеттерге байланысты ықтимал шектеулер.
Жазылған аудио/бейне қайта айту		
- Ақпаратты аудиалды қабылдау типі бар адамдар үшін. - Ауызша емтихандар мен сұхбаттарға дайындалу үшін. - Қоғамдық сөз сөйлеу мен презентацияларға дайындалу үшін. - Ұзақ сапарлар кезінде материалды қайталау үшін.	- Алдын ала жазылған сценарийсіз табиғи және спонтанды сөйлеңіз. - Алдын ала негізгі ойларды ұйымдастырыңыз және құрылымдаңыз. - Міндетті түрде объективті бағалау үшін жазбаны тыңдаңыз немесе қараңыз. - Қажет болса проблемалық немесе түсініксіз бөліктерді қайта жазыңыз. - Бір ұзын жазба орнына қысқа жазбалар сериясын жасаңыз.	- Техникалық жабдық және оны пайдалану дағдылары қажет. - Көптеген адамдар жазба кезінде психологиялық ұлшақтық сезінеді. - Файлдарды сақтау мен ұйымдастырудың практикалық мәселелері туындайды. - Жазуға және кейіннен тыңдауға айтарлықтай уақыт шығындары.
Серіктеспен өзара оқыту		
- Коллаборативті оқуды қалайтын адамдар үшін. - Әсіресе күрделі немесе түсінуге қиын материал үшін. - Оқытушы немесе тәлімгер рөліне дайындалу үшін. - Коммуникативтік және түсіндіру дағдыларын дамыту үшін.	- Кезектілікті ұйымдастырыңыз: кезек-кезек материалдың әртүрлі бөлімдерін түсіндіріңіз. - Сұрақтар мен конструктивті кері байланысты белсенді ынталандырыңыз. - Бірлесіп бір-біріңіздің түсіндірулерін дамытыңыз және тереңдетіңіз. - Бірге дұрыс емес түсініктер мен қателерді анықтаңыз және түзетіңіз. - Әрбір сеанс үшін нақты мақсаттар мен уақыт шеңберлерін белгілеңіз.	- Кестені және кездесулерді үйлестірудің практикалық қиындықтары. - Қатысушылардың біреуінің «әлеуметтік еріншектігінің» ықтимал қаупі. - Қателер мен дұрыс емес түсініктерді өзара бекіту мүмкіндігі. - Тиімділік серіктестің мотивациясы мен міндеттемесіне тәуелділік.

Кесте 4-тің жалғасы — Қайта айтудың тиімді әдістерін салыстыру

Тағы бір тиімді нұсқа — өзін-өзі бақылау (self-testing),

мұнда сіз негізгі ұғымдар бойынша өзіңізді тексересіз немесе маңызды терминдер мен олардың анықтамалары бар флеш-карточкалар (флеш-карточкалар — жадты дамытуға арналған карточкалар) жасайсыз. Бұл материалдың қай аспектілері қосымша қайталауды қажет ететінін анықтауға және ең күрделі элементтерге күш-жігерді шоғырландыруға мүмкіндік береді. Өзінді белсенді тексеру мәтінді жай қайта оқудан әлдеқайда тиімдірек.

Диаграммалар немесе сызбалар сияқты көрнекі құралдарды қолдану материалды тиімдірек ұйымдастыруға және ұсынуға көмектесуі мүмкін. Бұл әсіресе көрнекі ойлау типі бар адамдарға пайдалы. Ақпаратты графикалық түрде ұсыну күрделі өзара байланыстар мен материал құрылымын түсінуді жеңілдетеді.

Қорытындылау

Қорытындылау (summarizing) — бұл материалды қысқа және логикалық құрылымды жинаққа дейін қысу процесі (10-сурет). Ол негізгі идеяларды бөліп алуға және түсінуді нығайтуға мүмкіндік береді, ақпаратты жылдам қайталау немесе қайта айту үшін негіз жасайды.

Тиімді қорытындылау үшін алдымен автор жеткізгісі келген негізгі сәттер мен негізгі ұғымдарды анықтау керек. Басты ақпаратты екінші дәрежелі бөлшектерден ажырату қажет. Материалды құрылымдау үшін концептуалды карта-

лар немесе жоспарлар сияқты конспектiлеу әдiстерiн қолдану пайдалы (11-сурет, 5-кесте).

Содан кейiн бөлiп алынған идеяларды өз сөздерiңiзбен баяндау керек, оларды парафраздап, мәтiндi жақсырақ түсiну үшiн қысқартып және жеңiлдету керек. Плагиатқа жол бермеу және материалды беткi емес, терең меңгерудi қамтамасыз ету үшiн тiкелей көшiруден аулақ болу маңызды. Өз сөздерiмен қайта тұжырымдау мазмұнды нақты ойластыруға және түсiнуге мәжбүр етедi.

Қорытындылау кезiнде басты идеяларға назар аударып, материалды қысқа және түсiнiктi баяндамаға дейiн қысу маңызды. Ең алдымен, өз тұжырымдамаларыңызды қолданыңыз — қорытындылау өз сөздерiңiздi пайдалана отырып материалды парафраздауды бiлдiредi. Бұл түсiнудi бекiтуге және қосымша ойластыруды қажет ететiн проблемалық сәттердi анықтауға көмектеседi.

Сурет 10 — Қорытындылау процесінің кезеңдері

Сурет 11 — Жинақтау (қорытындылау) техникасы

Басты идеяларға назар аударыңыз, бөлшектерге үніл-меніз. Мұндай тәсіл негізгі ұғымдарды бөліп алуға және мәнді ықшам баяндауға мүмкіндік береді, мәтіннің орталық тұжырымдары туралы нақты түсінік жасайды. Ақырында, жоспар немесе концептуалды карта сияқты құрылымды форматты қолданыңыз, бұ материал мәнін ұйымдастыруға және логикалық баяндауға көмектеседі.

Осылайша, материалды қайталау және қорытындылау SQ3R әдісінің маңызды құрамдас бөліктері болып табылады. Олар зерделенген материалды тереңірек түсінуге және негізгі ұғымдарды ұзақ мерзімді жадта бекітуге көмектеседі. Бұл тәсіл материалды меңгеруді арттыруға, ақпаратты ұзақ уақытқа бекітуге және білімді меңгеруді тереңдетуге мүмкіндік береді. Осы стратегияларды қолдану оқуыңыздың тиімділігін айтарлықтай арттыруы және академиялық мәтіндерді берік түсінуге қол жеткізуге көмектесе алады.

Іске асырудың қадамдық процесі	Ең жарамды қолдану салалары
Корнелл әдісі	
1. Қағаз парағын үш аймаққа бөліңіз: нұсқауларға арналған тар баған (солда), жазбаларға арналған кең аймақ (орта) және резюмеге арналған төменгі бөлім. 2. Сол бағанға негізгі сұрақтар мен терминдерді жазыңыз. 3. Оң жағында сәйкес егжей-тегжейлі ақпаратты бекітіңіз. 4. Төменгі бөлімде жалпы қысқаша резюме жасаңыз. 5. Оң жағын жауып, өзін-өзі тексеру үшін сол бағанды қолданыңыз.	- Дәрістер мен семинарларды конспектілеу. - Оқулық тараулары мен ғылыми мақалаларды зерделеу. - Жүйелі қайталауды қажет ететін материал. - Анық негізгі идеялары мен растаушы бөлшектері бар мазмұн.
Концепт-карталар (интеллект-карталар)	
1. Негізгі ұғымды немесе тақырыпты орталық түйінге орналастырыңыз. 2. Орталықтан кететін негізгі кіші тақырыптарға арналған басты тармақтар жасаңыз. 3. Бөлшектер мен мысалдарға арналған екінші дәрежелі тармақтарды қосыңыз. 4. Әртүрлі тармақтар арасындағы байланыстарды көрсету үшін байланыстырушы сызықтарды қолданыңыз. 5. Ақпаратты категорияландыру үшін түстік кодтауды және белгілерді қолданыңыз. 6. Ұзын сөйлемдер орнына негізгі сөздер мен қысқа тіркестерді қосыңыз.	- Көптеген өзара байланыстары бар күрделі жүйелер. - Білімді интеграциялауды қажет ететін пәнаралық мазмұн. - Көптеген қиылысқан байланыстары бар материал. - Теориялық негіздер және концептуалды фреймворктер.
Құрылымды жоспар-конспект әдісі	
1. Басты идеяларға арналған рим цифрларымен иерархиялық құрылым жасаңыз. 2. Негізгі кіші тармақтар үшін бас әріптерді қолданыңыз. 3. Бөлшектер мен мысалдар үшін араб цифрларын қолданыңыз. 4. Маңыздылық деңгейлерін көрнекі көрсету үшін шегінестерді қолданыңыз. 5. Әрбір деңгейде параллель құрылымды сақтаңыз. 6. Логикалық етулерді көрсету үшін байланыстырушы тіркестерді қосыңыз.	- Жақсы құрылымды академиялық мәтіндер. - Құқықтық құжаттар және техникалық нұсқаулықтар. - Эссе және аналитикалық жұмыстар жазуға дайындалу. - Анық ұйымдастырушылық үлгілері мен логикасы бар мазмұн.
SOAR әдісі	
1. Select (Таңдау). Ең маңызды және өзекті ақпаратты анықтаңыз. 2. Organize (Ұйымдастыру). Ақпаратты логикалық санаттар мен тақырыптар бойынша топтастырыңыз. 3. Associate (Ассоциациялау). Жаңа білімді бұрынғы тәжірибемен белсенді байланыстырыңыз. 4. Regulate (Реттеу). Жүйелі өзін-өзі тексеру және рефлексия арқылы оқуды бақытаңыз.	- Жоғары күрделілік деңгейіндегі қиын абстрактілі мазмұн. - Терең концептуалды өңдеуді қажет ететін материал. - Бірнеше әртүрлі көздерден ақпаратты интеграциялау. - Білімді практикалық қолдануға негізделген бағалауларға дайындалу.

Кесте 5 — Жинақтау (қорытындылау) техникаларын іске асырудың қадамдық процесі

Іске асырудың қадамдық процесі	Ең жарамды қолдану салалары
Бір абзацтық резюме	
1. Мәтіннің орталық тақырыбын немесе басты дәлелін анықтаңыз. 2. 3-5 ең маңызды қолдаушы идеяларды таңдаңыз. 3. Барлық мазмұнды 5-8 сөйлем көлемінде бір байланысты абзацқа қысыңыз. 4. Баяндаудың жылтырлығын қамтамасыз ету үшін байланыстырушы сөздерді қолданыңыз. 5. Барлық екінші дәрежелі бөлшектер мен мысалдарды алып тастаңыз. 6. Абзацтың өз бетінше мәтін ретінде жұмыс істей алатынын тексеріңіз.	- Көркем және баяндау мәтіндері. - Газет мақалалары және журнал эсселері. - Қысқа атқарушылық резюмелер жасау. - Жылдам қайталау және жадты жаңарту үшін ресурстар.
Негізгі сөйлемдер әдісі	
1. Мәтінді логикалық бөлімдерге немесе бөліктерге бөліңіз. 2. Әрбір бөлімнен бір негізгі сөйлем алыңыз немесе жасаңыз. 3. Әрбір сөйлем өз бөлімінің негізгі ойын жеткізетініне көз жеткізіңіз. 4. Сөйлемдер арасындағы логикалық байланыстылықты тексеріңіз. 5. Қажет болса өтпелі тіркестерді қосыңыз. 6. Сөйлемдер тізбегі түпнұсқаның логикасын көрсететініне көз жеткізіңіз.	- Анық құрылымы бар ұзын мәтіндер. - Зерттеу мақалалары және ғылыми басылымдар. - Идеялардың логикалық дамуы бар дәйекті мазмұн. - Жылдам анықтамалық ресурстар жасауға арналған материалдар.
3-2-1 резюме	
1. Үш негізгі идея. Үш ең маңызды ұғым немесе тақырыпты анықтаңыз. 2. Екі растаушы бөлшек. Екі негізгі факт, мысал немесе дәлелді таңдаңыз. 3. Бір сұрақ немесе қолдану. Кейінгі зерделеуге арналған бір маңызды сұрақты немесе практикалық қолдануды тұжырымдаңыз. 4. Ақпаратты анық, құрылымды түрде ұйымдастырыңыз. 5. Қамту мен тереңдік арасындағы тепе-теңдікке көз жеткізіңіз. 6. Кейінгі оқуды бағыттау үшін анықталған сұрақты қолданыңыз.	- Жаңа және таныс емес материалды алғашқы өңдеу. - Түсінуді және өзін-өзі бағалауды жылдам тексерулер. - Кейінгі тереңдетілген зерделеуді қажет ететін салаларды анықтау. - Күнделікті оқу жазбаларын және оқу күнделіктерін жүргізу.

Кесте 5-тің жалғасы — Жинақтау (қорытындылау) техникаларын іске асырудың қадамдық процесі

Материалды қайталау және қорытындылау түсінуді нығайтады және ұзақ мерзімді есте сақтауға ықпал етеді. Қайталаудың тиімді стратегияларына ақпаратты өз сөздеріңізбен түсіндіретін вербализация, негізгі ұғымдарды білуге өзінді тексеру арқылы өзін-өзі бақылау, сондай-ақ диаграммалар мен сызбалар сияқты көрнекі элементтерді қолдану жатады.

Қорытындылау материалды қысуды және қысқаша жинақ жасау үшін басты тезистерді бөліп алуды білдіреді. Қорытындылаудың тиімді стратегияларына материалды өз сөздеріңізбен қайта айту, бөлшектерге үнілмей негізгі идеяларға баса назар аудару, сондай-ақ жоспарлар немесе концептуалды карталар қолдана отырып құрылымды баяндау жатады. Қайталау және қорытындылау SQ3R әдісінің маңыздылаудың ең маңызды құрамдас бөліктері болып табылады, олар ақпаратты меңгеру мен есте сақтауды айтарлықтай арттырады.

1.5. Терең түсіну үшін қайталау

SQ3R әдісінің алдыңғы кезеңдерін аяқтағаннан кейін зерделенген материалды толық меңгергеніңізге және есте сақтағаныңызға көз жеткізу үшін қайталау (Review) жүзеге асыру өте маңызды. Бұл қадам маңызды рөл атқарады, себебі ол алынған білімді бекітуге және оларды ұзақ мерзімді сақтау ықтималдығын арттыруға ықпал етеді. Осы бөлімде біз зерделенген материалды бекітуге көмектесетін бірнеше тиімді қайталау техникаларын (кейбіреулері бізге таныс) қарастырамыз.

Жазбалар жүргізу

Материалды зерделеу кезінде негізгі ұғымдарды, анықтамаларды және мысалдарды ерекшелейтін жазбалар жүргізу ұсынылады. Ақпаратты өз сөздеріңізбен баяндауға және жылдам қайталауға болатын мәтіннің ықшам нұсқасын жасау үшін қысқартуларды қолдануға тырысыңыз. Жазбалар жасау процесінің өзі меңгеруге ықпал етеді және есте сақтау ықтималдығын арттыратынын атап өткен жөн.

Тиімді жазбалар жүргізу жүйелендіруден басталады: материал логикасына ең жақсы сәйкес келетін құрылымды қолдана отырып, жазбаларды тақырыптар бойынша ұйымдастырыңыз. Бұл қайталау кезінде қажетті ақпаратқа оңай қол

жеткізуді қамтамасыз етеді. Жазбалар жүргізу кезінде мәтінді жай көшіруге емес, ақпаратты белсенді синтездей отырып негізгі идеяларды өз сөздеріңізбен тұжырымдауға тырысыңыз. Бұл миыңыздағы талдамалық процестерді белсендіреді және түсінуді жақсартады.

Жиі кездесетін терминдерге арналған қысқартулар жүйесін жасаңыз — бұл жазбаларыңызды ықшамырақ етеді және қайталауды жеңілдетеді. Ұғымдар арасындағы өзара байланыстарды жақсырақ елестету үшін көрсеткілер, диаграммалар немесе сызбалар сияқты көрнекілендіру элементтерін қосыңыз. Жазбалар жүргізу процесінде сұрақтар қойыңыз және жауаптарын табуға тырысыңыз — бұл ойлауды ынталандырады және материалды меңгеруді тереңдетеді.

Жазбаларыңызды мерзімді түрде қайта қарап шығып, жаңа идеяларды қосып немесе бар идеяларды нақтылап отырыңыз. Бұл тақырыпты түсінуіңізді біртіндеп жақсартуға ықпал етеді. Жазбалар жүргізу — бұл негізгі ақпаратты сақтаудың құралы ғана емес, сонымен қатар материалды сәтті меңгеру және есте сақтау мүмкіндіктеріңізді арттыратын белсенді процесс.

Мәтінді ерекшелей отырып қайта оқу

Материалмен танысудың қосымша әдісі — негізгі ақпаратты белсенді ерекшелей отырып (астын сызу немесе түспен белгілеу) мәтінді қайта оқу. Бұл техника әсіресе

көрнекі қабылдауға бағдарланған адамдарға пайдалы, себебі мәтін ішінде маңызды ұғымдардың көрнекі картасын жасауға мүмкіндік береді. Қайта оқу кезінде бірінші рет қиындық туғызған бөлімдерге назар аударыңыз. Осы бөліктерге назар аудара отырып, сіз қосымша түсіндіруді немесе нақтылауды қажет ететін салаларды анықтай аласыз.

Қайта оқу кезінде мәтіндегі негізгі идеяларды ерекшелеуге көмектесетін негізгі тіркестерді, терминдер мен анықтамаларды ерекшелеңіз. Ақпараттың әртүрлі санаттарын ерекшелеу үшін әртүрлі түстерді қолданыңыз, мысалы, фактілер, анықтамалар және мысалдар — бұл мәтінде көрнекі құрылым жасайды. Материалдың күрделі аспектілерін егжей-тегжейлі түсіну үшін бірінші оқу кезінде қиындық туғызған бөліктерді анықтаңыз.

Мәтінді логикалық бөліктерге бөліңіз және әрқайсысындағы негізгі сәттерді ерекшелеңіз — бұл материал құрылымын қабылдауды жеңілдетеді. Ерекшелеу процесінде әрбір ерекшеленген бөліктің жалпы контекстегі рөлі туралы ойлаңыз, түсінуді тереңдету үшін өзіңізге сұрақтар қойыңыз. Ерекшелеуді аяқтағаннан кейін ерекшеленген бөліктерге назар аудара отырып қайта оқуды жүргізіңіз, бұл белгіленген ақпаратты бекітуге көмектеседі. Ерекшелей отырып қайта оқу — бұл материалдың негізгі аспектілерін қабылдауды күшейтетін және оқырманың санасында нақты құрылым жасай отырып қайталауды жеңілдететін көрнекі әдіс.

Өзін-өзі тексеру

Тиімді өзін-өзі тексеру — оқудың және материалды терең түсінудің негізгі элементі. Танымал әдістердің бірі — карточкаларды (флеш-карталарды) қолдану, бұл кішкене карта-лар, олардың бір жағында сұрақ немесе термин жазылған, ал екінші жағында — жауап немесе анықтама. Сіз есте сақтау қажет әртүрлі тақырыптар немесе пәндер үшін карточкалар жасай аласыз, содан кейін оларды қарап шығып, бір жағындағы сұрақтарға жауап беріп, дұрыс жауапты көру үшін карточканы аудара отырып өзіңізді тексере аласыз. Бұл әдіс әсіресе терминологияны немесе фактілерді есте сақтау үшін пайдалы.

Тесттерді іздеу немесе тесттер жасау үшін онлайн ресурстарды пайдалану нақты тақырып бойынша білімдеріңізді тексеруге көмектесе алады. Зерделейтін материалды қамтитын тесттерді табыңыз және дайындық деңгейіңізді бағалау үшін оларды өтіңіз. Тесттер ұғымдарды түсінуді және білімді практикада қолдануды тексеру үшін әсіресе пайдалы болуы мүмкін.

Өзін-өзі тексерудің тағы бір тәсілі — зерделенетін тақырып бойынша өз сұрақтарыңызды құру. Білімдеріңізді қолдана отырып жауап беруіңіз керек сұрақтарды тұжырымдауға тырысыңыз, содан кейін оларға жауап беруге тырысып, жауаптардың дәлдігін тексеріңіз. Бұл әдіс ақпаратты жаддан белсенді қалпына келтіруге және материалды түсіну мен

менгеру деңгейіңізді бағалауға көмектеседі.

Өзін-өзі тексеру адал және объективті болуы керектігін атап өткен маңызды. Егер білімдеріңізде олқылықтарды немесе дұрыс емес жауаптарды анықтасаңыз, бұл қосымша зерделеуді немесе қайталауды қажет ететін сәттерді көрсетуі мүмкін.

Басқалармен талқылау

Материалды басқа адамдармен талқылау білімді қайталау және бекітудің тиімді тәсілі болып табылады. Материалды басқаларға түсіндірген кезде сіз түсінгеніңізді тексеріп қана қоймай, проблемалық сәттерді де анықтайсыз. Сонымен қатар, талқылау барысында жаңа көзқарастар пайда болуы мүмкін.

Материалды басқа адамдарға түсіндірген кезде ойларыңызды құрылымдау және идеяларды нақты білдіру қажет. Бұл тақырыпты түсінгеніңізді тексеруге көмектеседі — егер бір нәрсені басқаларға түсіндіре алмасаңыз, онда бұл тақырыпты қосымша зерделеу қажет болуы мүмкін. Талқылау процесінде әңгімелесушілер сіз ескермеген немесе қарастырмаған сұрақтар қоюы немесе көзқарастар білдіруі мүмкін. Бұл кейінгі зерделеу және түсінуді жақсарту үшін пайдалануға болатын білімдеріңіздегі проблемалық сәттерді немесе әлсіз жақтарды анықтауға көмектеседі.

Басқа адамдармен талқылау барысында сіз жаңа идеялар-

мен, тәсілдермен немесе көзқарастармен танысуыңыз мүмкін. Бұл тақырыпты түсінуіңізді кеңейтуі және материалды әртүрлі жақтардан қарастыруға көмектесуі мүмкін. Пікірлер мен идеялармен алмасу ақпаратты тереңірек және саналы меңгеруге ықпал етеді. Материалды басқалармен талқылау өзін-өзі тексеру мен өзін-өзі оқытуға құнды толықтыру болады, ағымдағы білімді нығайтады және тақырыпты өзіндік қабылдауды байыту мүмкіндігін береді.

Практикада қолдану

Зерделенген материалды практикада қолдану түсінуді тереңдетудің және білімді неғұрлым маңызды студенттің ең тиімді тәсілдерінің бірі болып табылады. Зерделенген ұғымдар мен принциптерді практикада қолданған кезде сіз оларға тереңірек үңіледі. Нақты жағдайларға тап болған кезде білімдеріңізді қалай қолдану керектігі, олар қандай нәтижелерге әкелетіні және олар басқа аспектілермен қалай байланысты екені туралы ойлануға тура келеді. Бұл материалды түсінуіңізді бекітуге және тереңдетуге көмектеседі.

Зерделенген материалдың практикада қалай қолданылатынын және күнделікті өміріңізге қалай әсер ете алатынын көрген кезде, ол неғұрлым маңызды болады. Алынған білімнің практикалық құндылығы бар екенін және нақты міндеттерді немесе мәселелерді шешуге көмектесе алатынын түсінесіз. Бұл жаңа материалдарды зерделеуді және қолда-

нуды жалғастыруға ынталандырады. Сонымен қатар, білімді практикада қолдану практикалық дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Зерделенген материалды қолданған сайын оны пайдалану дағдыларыңызды жақсартасыз. Практика ұғымдарды, принциптерді немесе әдістемелерді қолдануда сенімдірек және білікті болуға мүмкіндік береді.

Сондықтан, мүмкіндік болған жағдайда зерделенген ұғымдарды немесе принциптерді қолдана алатын практикалық жағдайларды табуға тырысыңыз. Бұл тапсырмаларды орындау, мәселелерді шешу, жобаларға қатысу немесе басқа адамдармен талқылау болуы мүмкін. Практикада қолдану түсінуді тереңдетуге, білімге үлкен маңыздылық беруге және нақты өмірде пайдалы болатын практикалық дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Көрнекі құралдарды қолдану

Сызбалар, диаграммалар және графиктер сияқты көрнекі құралдар (visual tools) ақпаратты қайталау және көрнекілендіру үшін қуатты құрал болып табылады. Зерделенген материал негізінде өз көрнекі материалдарыңызды жасай аласыз — бұл ақпаратты ұйымдастыруға, басты ұғымдарды ерекшелеуге және олар арасында байланыстар орнатуға көмектеседі. Көрнекілендіру түсінуіңізді айтарлықтай жақсартуы және ақпаратты тереңірек деңгейде есте сақтауға көмектесуі мүмкін.

Интернетте әртүрлі тақырыптар бойынша көптеген дайын сызбаларды, диаграммаларды және графиктерді табуға болады. Зерделейтін материалға сәйкес келетін көрнекі материалдарды іздеңіз және оларды қосымша иллюстративті материал ретінде пайдаланыңыз. Бұл байланыстарды жақсырақ көруге және ақпаратты көрнекі түрде елестетуге көмектесуі мүмкін. Сондай-ақ интерактивті сызбаларды, диаграммаларды және графиктерді жасауға мүмкіндік беретін әртүрлі онлайн құралдар бар. Өз көрнекі материалдарыңызды жасау немесе дайын үлгілерді іздеу үшін мұндай құралдарды пайдалана аласыз. Бұл әсіресе цифрлық құралдармен жұмыс істеуді қалайтын және динамикалық және интерактивті көрнекілендірулер жасағыңыз келсе пайдалы болуы мүмкін.

Көрнекі құралдар күрделі ұғымдарды көрнекілендіруге, олар арасында байланыстар орнатуға және зерделенетін материалды қолжетімді және түсінікті етуге көмектеседі. Олар әсіресе ақпаратты көрнекі түрде ұсынған кезде түсіну және есте сақтау онайырақ болатын көрнекі ойлау типі бар адамдарға пайдалы болуы мүмкін.

Резюме жасау

Резюме зерделенген материалды қайталау және бекіту үшін тиімді құрал болып табылады. Резюме жасау кезінде бірнеше қадамдарға сүйену керек. Зерделенген матери-

алға байланысты ең маңызды ұғымдарды, терминдерді және идеяларды бөліп алыңыз, резюмеге қосқыңыз келетін негізгі тақырыптарды анықтаңыз. Ақпаратты логикалық құрылымдау үшін резюмені бөлімдерге немесе кіші бөлімдерге бөліңіз, мазмұнды ұйымдастыру үшін тақырыптарды, кіші тақырыптарды немесе басқа элементтерді қолданыңыз.

Өз тұжырымдарыңызда қысқа және нақты болыңыз, қысқа сөйлемдерді қолданып, артық бөлшектерден аулақ болыңыз. Материалдың мәнін дәл жеткізетін терминдер мен тіркестерді пайдалана отырып, негізгі аспектілерге назар аударыңыз. Резюмеге зерделенетін материалға байланысты негізгі сөздер мен тіркестерді қосыңыз — бұ ақпаратты есте сақтауға және байланыстыруға көмектеседі, сондай-ақ резюмені қайталау кезінде құндырақ етеді.

Резюме жасау кезінде материалмен белсенді өзара әрекеттесіңіз және түсінгеніңізді тексеріңіз. Әрбір ұғымды немесе идеяны ықшам және нақты сипаттай алатыныңызға және оларды бір-бірімен байланыстыра алатыныңызға көз жеткізіңіз. Резюме жасау ақпаратты жүйелеуге ғана емес, сонымен қатар маңызды аспектілерді ерекшелей отырып материалмен белсенді жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс зерделенген материалды қайталау және бекіту үшін, сондай-ақ алынған білімді кейінгі қолдануға дайындалу үшін тиімді.

Қайта жаңғыртуды жаттықтыру

Ақпаратты қайта жаңғыртуды жаттықтыру (retrieval practice) ұзақ мерзімді жадты нығайту және сыртқы нұсқауларды пайдаланбай ақпаратты еске түсіру қабілетін арттыру үшін қуатты құрал болып табылады. Зерделейтін материал туралы өзіңізге сұрақтар қойыңыз және жауаптарды еске түсіруге тырысыңыз — бұл фактілер мен анықтамалардан бастап неғұрлым күрделі ұғымдар мен идеяларға дейін кез келген нәрсе болуы мүмкін. Жауаптарыңызды жазып, содан кейін оларды ақпарат көзін пайдаланып тексеріңіз. Бұл білімдеріңіздегі олқылықтарды анықтауға және қайта жаңғырту процесін белсендіруге көмектеседі.

Жазбаларды немесе мәтінді пайдаланбай ақпаратты жад бойынша еске түсіруге тырысыңыз. Мысалы, кітаптың тарауын оқып болғаннан кейін оны жабыңыз және негізгі идеялар мен тетіктерді еске түсіруге тырысыңыз. Бұл жадыңызды нығайтуға және ақпаратты қаншалықты жақсы меңгергеніңізді тексеруге көмектеседі. Мнемоникалық құралдарды (mnemonic devices) пайдаланыңыз — бұл ақпаратты бейнелер, ассоциациялар немесе ұйқастар сияқты оңай есте сақталатын элементтермен байланыстыра отырып есте сақтауға көмектесетін техникалар. Күрделі терминдерді немесе тізбектерді есте сақтау үшін өз мнемоникалық құралдарыңызды жасауға тырысыңыз.

Қайталау қайта жаңғыртуды жаттықтырудың маңызды бөлігі болып табылады. Мерзімді түрде бұрын зерделенген

материалға оралып, оны қайта жаңғыртуды жаттықтырыңыз — бұл ақпаратты жадыңызда бекітуге және ұзақ мерзімді есте сақтауды нығайтуға көмектеседі. Ақпаратты дауыстап айту, ойша карталар жасау немесе материалды басқа адамдармен талқылау сияқты қайта жаңғыртуды жаттықтырудың әртүрлі әдістерімен эксперимент жасаңыз. Тәсілдердің әртүрлілігі жадтың әртүрлі аспектілерін белсендіруге және ақпаратты қайта жаңғыртуды әртүрлі деңгейлерде нығайтуға көмектеседі.

Қайта жаңғыртуды жаттықтыру — миды ынталандыратын және ақпаратты еске түсіру қабілетін жақсартатын қуатты қайталау әдісі. Осы техниканы тұрақты жаттықтыру, басқа оқыту әдістерімен үйлестіре отырып, зерделенген ақпаратты есте сақтау және қайта жаңғырту қабілетін айтарлықтай арттырады.

Қайталауларды уақыт бойынша бөлу

Қайталауларды уақыт бойынша бөлу (spaced repetition) ақпаратты есте сақтау және ұзақ мерзімді жадты нығайту үшін барлық қайталауларды бір сеансқа сығудан гөрі тиімдірек болуы мүмкін. Қайталау сеанстарыңызды белгілі бір мерзімге, мысалы, күнделікті немесе апта сайынғы сеанстарға бөлетін қайталау кестесін жасау ұсынылады.

Мысалы, аптаны күн сайын өткізілетін бірнеше қайталау сеанстарына бөлуге болады. Мүмкін, тұрақтылық пен

әдетті жасау үшін материалды әр күн бір уақытта 15—20 минут бойы қайталауға шешім қабылдайсыз. Егер қайталаулар арасында көбірек уақытыңыз болса, онда әртүрлі интервалдарды пайдалануға болады — материалды зерделегеннен кейін бір күннен кейін қайталаудан бастаңыз, содан кейін оны екі күннен кейін, үш күннен кейін және т.б. қайталаңыз. Бұл өсіп келе жатқан интервалдармен қайталау әдісі (spaced repetition method) деп аталады. Зерттеулер мұндай тәсілдің тиімдірек есте сақтауға және жадты нығайтуға ықпал ететінін көрсетеді.

Жеке ерекшеліктер мен қалауларды ескеру де маңызды. Кейбір адамдарға материалды күн сайын қайталау ыңғайлырақ болуы мүмкін, ал басқаларына қайталауларды неғұрлым ұзақ интервалдарға бөлу жарамды болуы мүмкін. Қайталаулардың әртүрлі бөлінуімен эксперимент жасап, өзіңізге неғұрлым тиімдісін анықтаңыз.

Қайталау кестесін жасау жаттығуыңызды ұйымдастыруға және құрылымдауға, тұрақтылық пен жүйелілікті қамтамасыз етуге көмектеседі. Қайталау сеанстарыңызды бақылау және кестеге сүйенетініңізге көз жеткізу үшін күнтізбені немесе жоспарлаушыны пайдалана аласыз. Бұл қайталауларды уақыт бойынша біркелкі бөлуге және қайта жаңғырту жаттығуының тиімділігін барынша арттыруға көмектеседі.

Қайталау білімді бекіту және нығайтуда негізгі рөл атқарады. Әрқайсысының өз артықшылықтары бар қайталаудың көптеген тиімді әдістері бар.

Жазбалар жүргізу ақпаратты өз сөздеріңізбен белсенді синтездеуге көмектеседі, ерекшелей отырып қайта оқу негізгі ұғымдардың көрнекі картасын жасайды, карточкалар немесе тесттер арқылы өзін-өзі тексеру еске түсіру процесін белсендіреді. Материалды басқалармен талқылау түсінудегі олқылықтарды анықтайды және жаңа перспективалар ұсынады, білімді практикада қолдану оларды неғұрлым маңызды етеді және практикалық дағдыларды дамытады.

Сызбалар мен диаграммалар сияқты көрнекі элементтер мен құралдар күрделі ақпаратты құрылымдауға көмектеседі, резюме жасау негізгі идеяларды жүйелейді, қайта жаңғыртуды жаттықтыру ұзақ мерзімді жадты нығайтады. Әсіресе тиімді қайталауларды уақыт бойынша бөлу болып табылады — интервалды қайталаулар ақпаратты ұзақ уақытқа бекітуге мүмкіндік береді.

Интервалды қайталаулардың шамамен кестесіне зерделеуден кейін бірден қайталау, содан кейін 24 сағаттан кейін, 2—3 күннен кейін, бір аптадан кейін, екі аптадан кейін, бір айдан кейін, 2—3 айдан кейін, жарты жылдан кейін және, ақырында, бір жылдан кейін қайталау кіруі мүмкін. Нақты интервалдар материалдың күрделілігіне және ақпаратты есте сақтаудың жеке қабілетіне байланысты өзгеруі мүмкін. Қайталау кестесін қажеттіліктеріңізге сәйкес келетіндей етіп реттеу маңызды.

Тұрақты қайталаудың артықшылықтары айқын: ол білім-

ді нығайтады, материалды меңгеруді арттырады және ақпаратты ұзақ мерзімді жадта бекітеді. Оқыту стиліңізге және материал сипатына байланысты әдістерді таңдаңыз, ең жақсы нәтижелерге қол жеткізу үшін әртүрлі тәсілдерді үйлестіріңіз. Басты нәрсе — ақпаратты мерзімді интервалдар арқылы қайталай отырып, неғұрлым ұзақ мерзімді есте сақтауды қамтамасыз ету үшін интервалды қайталау принципін ұстану.

Осылайша, қайталау оқу процесінде орталық орын алады, білімді бекіту және оқыту тиімділігін арттыру үшін негізгі құрамдас бөлік болып табылады. Тиімді стратегияларды қолдану оқу материалын түсінуді және есте сақтауды айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл әдістерді жеке қалауларға және зерделенетін материалдың сипатына байланысты жеке де, үйлестіре де пайдалануға болатынын атап өткен маңызды. Осы стратегиялардың көп қырлы жиынтығын тұрақты қолдану тиімдірек оқуға ғана емес, сонымен қатар оқу материалын тереңірек және тұрақты меңгеруге жағдай жасайды.

1-бөлімге арналған практикалық ұсыныстар

SQ3R әдісі академиялық мәтіндерді оқудың қуатты құралы болып табылады, бірақ оның тиімділігі бес кезеңнің әрқайсысын қолдану сапасына тікелей байланысты. Әдіспен жай танысудан оны сенімді қолдануға өту тек теориялық негіздерді емес, сонымен қатар жиі кездесетін қателерден аулақ болуға және нәтижелерді барынша арттыруға көмектесетін практикалық нюанстарды түсінуді талап етеді. Академиялық оқудың көп жылдық тәжірибесімен тексерілген негізгі ұсыныстарды қарастырайық.

1. Әрбір кезеңге арналған уақытты мәтін түріне бейімдеу

SQ3R әдісін меңгеру кезіндегі ең жиі кездесетін қателердің бірі — барлық мәтіндерге олардың ерекшеліктерін ескермей бірдей уақыт бөлуге тырысу. Шын мәнінде әртүрлі академиялық материалдар әдіс кезеңдері арасында әртүрлі тепе-теңдікті қажет етеді.

Анық құрылымы бар көлемді оқулықтар үшін таныстыру кезеңіне уақытты арттырыңыз. Мазмұнды, тарау кіріспесін, қорытындысын және барлық көрнекі элементтерді мұқият зерделеуге 10—15 минут бөліңіз — бұл материал туралы берік ойша карта жасауға мүмкіндік береді. Бұл кезде оқу кезеңін жылдамдатуға болады, себебі жақсы құрылым-

ды оқулықтар әдетте баяндауда болжамды болады. Мысалы, 30 беттік тараумен жұмыс істегенде таныстыруға 15 минут, сұрақтар қалыптастыруға және оларды бекітуге 20 минут, белсенді оқуға 40 минут, әрбір бөлімді қайта айтуға 15 минут және қорытынды қайталауға 20 минут бөліңіз.

Керісінше, ғылыми мақалалар басқа тәсілді қажет етеді. Мұнда таныстыру кезеңі қысқарақ болуы мүмкін — аннотацияны, кіріспені, қорытындыны және графиктерді зерделеуге 5—7 минут жеткілікті. Алайда оқу кезеңіне айтарлықтай көп уақыт бөлу керек, себебі ғылыми мақалалардағы ақпарат тығыздығы айтарлықтай жоғары. Зерттеу әдіснамасы мен нәтижелерімен мұқият жұмыс істеу, ұсынылған деректерді сыни бағалау маңызды. 8—10 беттік мақала үшін оптималды бөлу мынадай болуы мүмкін: таныстыруға 5 минут, сұрақтарға 10 минут, ойланып оқуға 35—40 минут, негізгі тұжырымдарды қайта айтуға 10 минут және сыни бағалауға баса назар аударып отырып қайталауға 15 минут.

Тұжырымдаулардың әрбір нюансы маңызды философиялық немесе теориялық мәтіндермен жұмыс істегенде бір фрагменттерді бірнеше рет оқу қажет болуы мүмкін. Бұл жағдайда оқу кезеңін қайта айтумен үйлестіріңіз: абзацты оқыдыңыз — тоқтадыңыз және оның мәнін өз сөздеріңізбен айтып бердіңіз, содан кейін әрі қарай жылжыңыз. Мұндай тәсіл сызықтық процесті циклдік процеске айналдырады, бірақ күрделі материалды түсіну тереңдігін айтарлықтай арттырады.

2. Жеке сұрақтар жүйесін құру

Сұрақтар қалыптастыру — SQ3R әдісінің жүрегі, бірақ көптеген оқырмандар тақырыптарды сұраулы түрге жай түрлендірумен шектеледі. Мұндай тәсіл тек ішінара жұмыс істейді. Әдісті шынымен тиімді қолдану үшін назарыңызды мәтіннің әртүрлі аспектілеріне бағыттайтын көп деңгейлі сұрақтар жүйесін жасаңыз.

Тақырыптар мен кіші тақырыптарға сүйене отырып базалық сұрақтар құрудан бастаңыз. Егер бөлім «Химиялық реакциялар жылдамдығына температураның әсері» деп аталса, базалық сұрақ мынадай болады: «Температура химиялық реакциялар жылдамдығына қалай әсер етеді?» Бұл оқудың жалпы бағытын белгілейтін негізгі навигациялық сұрақ.

Содан кейін бөлшектерді ашуға көмектесетін нақтылаушы сұрақтар қосыңыз. Сол бөлім үшін мыналарды тұжырымдаңыз: «Қандай температураларда әсер ең айқын байқалады?», «Осы ережеден ерекшеліктер бар ма?», «Қандай механизмдер бұл тәуелділікті түсіндіреді?» Бұл сұрақтар сізді нақты деректер мен мысалдарды іздеуге мәжбүр етеді.

Ақпаратты бағалауға итермелейтін сыни сұрақтарды міндетті түрде қосыңыз: «Келтірілген дәлелдер қаншалықты сенімді?», «Автор балама түсіндірулерді ескере ме?», «Ұсынылған деректерден қандай қорытындылар жасауға болады?» Мұндай сұрақтар оқуды мәтінмен белсенді диалогқа айналдырады.

Жаңа ақпаратты бар білімдермен біріктіруге көмекте-

сетін байланыстырушы сұрақтарды ұмытпаңыз: «Бұл бұрын зерделегенменен қалай байланысты?», «Бұл білімдердің қандай практикалық қолданыстары болуы мүмкін?», «Бұл ұғым курстың басқа тақырыптарымен қалай байланысты?»

Барлық сұрақтарды мәтін жиектеріндегі жеке бағанға немесе конспекттің арнайы бөліміне жазып алыңыз. Түстік кодтауды қолданыңыз: базалық сұрақтарға көк түс, нақтылаушыларға жасыл, сыниларға қызыл және байланыстырушыларға қызғылт сары түс. Бұ материалды қайталау кезінде жазбаларыңызда тез бағдарлануға мүмкіндік береді.

3. Оқу кезінде мәтінмен белсенді диалог техникасы

Белсенді оқу — бұл ақпаратты жай назар аударып қабылдау емес, сұрақтар, келісу, келіспеу және идеяларды байланыстыру арқылы авторбен үнемі өзара әрекеттесу. Пассивті оқуды белсендіге айналдыру үшін үш деңгейлі өзара әрекеттесу техникасын меңгеріңіз.

Бірінші деңгей — жауап қату — оқылғанға бірден реакцияңызды бекітіңіз. Жиектерге қысқа белгілер қойыңыз: «қызықты», «күтпеген», «келіспеймін», «тексеруді қажет етеді». Бұл спонтанды реакциялар ойлау барысыңызды бақылауға және назар аударуды қажет ететін сәттерді анықтауға көмектеседі. Мысалы, оқу кезінде «келіспеймін» деп белгілесеңіз, кейінірек осы фрагментке оралып, неліктен келіспейтініңізді және қандай дәлелдер келтіре алатыныңызды тұжырымдаңыз.

Екінші деңгей — байланыстыру — мәтіннің әртүрлі

бөліктері мен алдыңғы білімдеріңіз арасында қосылыстар орнатыңыз. Бір идея екіншісімен қалай байланысты екенін көрсету үшін көрсеткілер мен сызықтарды қолданыңыз. Қысқа еске салғыштарды жазыңыз: «15-б. қараңыз», «Х теориясымен салыстырыңыз», «дәрістен мысал». Бұл байланыстар ақпараттың жеке фрагменттерін түсінудің тұтас желісіне айналдырады.

Үшінші деңгей — болжау — автор әрі қарай не айтатынын, қандай қорытындылар жасайтынын, қандай мысалдар келтіретінін болжауға тырысыңыз. Бірнеше абзацты оқып болғаннан кейін тоқтаңыз және жазыңыз: «Әрі қарай автор... деп болжаймын». Содан кейін болжамыңызды тексеріңіз. Егер ол ақталса, бұл автор логикасын жақсы түсінетініңізді білдіреді. Егер жоқ болса — бұл алдыңғы материалды мұқият қайта оқу қажет екенінің белгісі.

«Әрбір абзацтан кейін сұрақ» әдісін жаттықтырыңыз: абзацты оқып болғаннан кейін оған бір сұрақ тұжырымдаңыз. Бұл түсінуге арналған сұрақ болуы мүмкін («Автор мұнда не айтады?»), қолдануға арналған («Мұны қалай пайдалануға болады?») немесе бағалауға арналған («Бұл қаншалықты сенімді?»). Мұндай сұрақтарды жинау материалды кейіннен талқылау және қайталау үшін бай негіз жасайды.

4. Тиімді қайта айту стратегиялары

Қайта айту — SQ3R әдісінің ең төмен бағаланған кезеңдерінің бірі, дегенмен нақ осында материалды нағыз меңгеру жүзеге асады. Ерекшелеулеріңізді немесе жазбаларыңы-

зды жай қайта оқу қайта айту емес. Нағыз қайта айту мәтінге сүйенбей ақпаратты белсенді қайта жаңғыртуды талап етеді.

«Жап және айтып бер» техникасын қолданыңыз: бөлімді оқып болғаннан кейін кітапты жабыңыз немесе экраннан көзіңізді бұрыңыз және негізгі идеяларды өз сөздеріңізбен дауыстап айтып беріңіз (немесе жазып алыңыз). Кем дегенде 3—5 минут мәтінге қарамаңыз. Егер маңызды бөлшектерді есте сақтай алмасаңыз — бұл материал меңгерілмегенінің және қайта оқу қажеттігінің белгісі. Тек қайта жаңғырту әрекетінен кейін ғана мәтінді ашып, нені өткізіп жібергеніңізді немесе бұрмалағаныңызды тексеріңіз.

Көлемді бөлімдер үшін сатылы қайта айтуды қолданыңыз. Бөлімді 2—3 абзацтық логикалық бөліктерге бөліңіз. Бірінші бөлікті оқып, оны қайта айтыңыз. Содан кейін екінші бөлікті оқып, оны қайта айтып, біріншісін қысқаша қайталаңыз. Үшінші бөліктен кейін үшеуін де қайта айтыңыз. Бұл прогрессивті наращивание әдісі ақпараттың үлкен көлемін жадта ұстауға көмектеседі.

Интеллект-карталарды немесе сызбаларды қолдана отырып құрылымды қайта айтуларды жасаңыз. Мәтінді сызықты қайта жаңғыртудың орнына ұғымдар арасындағы байланыстарды салыңыз, идеялар иерархиясын құрыңыз, себеп-салдар қатынастарын белгілеңіз. Қайта айтудың көрнекі ұсынылуы миыңыздың басқа аймақтарын белсендіреді және есте сақтауды күшейтеді.

«Басқаға түсіндір» әдісін жаттықтырыңыз: оқылғанды

тақырыппен мүлдем таныс емес адамға түсіндіру қажет деп елестетіңіз. Қандай мысалдар келтірер едіңіз? Қандай аналогиялар қолданар едіңіз? Ол қандай сұрақтар қоюы мүмкін? Мұндай ойша оқыту түсінудегі олқылықтарды анықтайды және материал туралы әртүрлі жақтардан ойлауға мәжбүр етеді.

5. Интервалды қайталау жүйесін құру

Қайталау — SQ3R әдісінің соңғы, бірақ кем маңызды емес кезеңі. Алайда оқып болғаннан кейін бірден бір рет қайталау тек қысқа мерзімді әсер береді. Ұзақ мерзімді есте сақтау үшін жадтың жұмысының ғылыми принциптеріне негізделген таратылған қайталау жүйесін жасаңыз.

Бірден қайталауды оқуды аяқтағаннан кейін, сол күні жүргізіңіз. Жазбаларыңызды, сұрақтарыңызды және қайта айтуларыңызды қарап шығыңыз. Материалдың жалпы құрылымын жад бойынша қалпына келтіруге тырысыңыз. Бұған 10—15 минут бөліңіз. Бұл бірінші қайталау қысқа мерзімді жад іздерін бекітеді.

Бірінші кейінге қалдырылған қайталауды 24 сағаттан кейін жоспарлаңыз. Мәтінді толығымен қайта оқымаңыз — тек өз жазбаларыңызбен және сұрақтарыңызбен жұмыс істеңіз. Конспектіңізге қарамай, бұрын қалыптастырған сұрақтарға жауап беруге тырысыңыз. Материалдың ойша картасын қалпына келтіріңіз. Егер кейбір аспектілер ұмытылып қалса, мәтінге оралып оларды жаңартыңыз, содан кейін қайтадан қайта жаңғыртуға тырысыңыз.

Екінші кейінге қалдырылған қайталауды 2—3 күннен кейін жүргізіңіз. Осы кезеңде білімді қолдануға назар аударыңыз: есептер шығарыңыз, кейстерді талдаңыз, басқа тақырыптармен байланыстарды табыңыз. Ақпаратты белсенді пайдалану — оны бекітудің ең жақсы тәсілі.

Кейінгі қайталауларды арта түсетін интервалдармен жүзеге асырыңыз: бір аптадан кейін, екі аптадан кейін, бір айдан кейін. Әрбір қайталау үшін әртүрлі форматтарды қолданыңыз: бірінші рет — ауызша қайта айту, екінші рет — жазбаша резюме, үшінші рет — ойдағы студентті оқыту, төртінші рет — сызба немесе кесте жасау. Форматтардың әртүрлілігі механикалық есте сақтаудың алдын алады және терең түсінуге ықпал етеді.

Әрбір сеанстың күндері мен нәтижелерін белгілейтін қайталау журналын жүргізіңіз. Бұл прогресті бақылауға және кестені уақытында түзетуге көмектеседі. Оңай қайта жаңғыратын материалды сиретірек қайталауға болады, ал проблемалық тақырыптар жиірек оралуды талап етеді.

SQ3R әдісін қолдану тек жүйелі жаттығу және бес кезеңнің әрқайсысына мұқият көңіл бөлу кезінде ғана шынымен тиімді болады. Осы ұсыныстарды оқыту стиліңізге, мәтін түрлеріне және қолда бар уақытыңызға бейімдеңіз. Кішкентайдан бастаңыз — әдісті бір оқулық тарауына барлық кезеңдерді мұқият орындай отырып қолданып көріңіз. Нәтижелерді талдаңыз, қиындықтарды анықтаңыз және тәсіліңізді біртіндеп жетілдіріңіз. Уақыт өте келе SQ3R

оқу процесінің табиғи бөлігі болады, академиялық материалды меңгеру сапасын айтарлықтай арттырады.

2. Сыни ойлау

Сыни ойлау (critical thinking) ақпаратты талдауға, бағалауға және объективті түрде интерпретациялауға мүмкіндік беретін негізгі интеллектуалдық дағды болып табылады. Бұл дағды адамдарға алдын ала қалыптасқан пікірлер мен эмоциялық импульстарға емес, логикалық және рационалды тәсілге негізделген ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға көмектеседі (University of Reading, 2023; Edward D'Angelo, 1971).

Сыни ойлаудың негізінде деректер мен фактілерді талдау, олардың арасындағы байланыстар мен қатынастарды іздеу, сондай-ақ ақпарат көздерінің сенімділігі мен дұрыстығын бағалау қабілеті жатыр. Мұндай тәсіл объективті фактілерді субъективті пікірлерден ажыратуға, негізделген дәлелдер мен негізсіз тұжырымдарды ажыратуға, сондай-ақ қолда бар деректер негізінде логикалық тұрғыдан дәлелденген қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Сыни ойлаудың орталық аспектілерінің бірі — сұрақтар қою және болжамдар мен тұжырымдарды сыни талдау (critical analysis) жүргізу қабілеті. Бұл жасырын болжамдарды, логикалық қайшылықтарды және дәлелдемедегі әлсіз жерлерді анықтауға көмектеседі. Сыни ойлау сондай-ақ интеллектуалдық икемділікті және мәселені әртүрлі көзқарастардан қарастыру қабілетін талап етеді, бұл жағдайды толы-

ғырақ және объективті түсінуге мүмкіндік береді.

Сыни ойлауды дамыту дербестік пен интеллектуалдық тәуелсіздіктің қалыптасуына ықпал етеді. Бұл дағды адамдарға өз ойларын, қалауларын және сенімдерін сезінуге және бақылауға, сондай-ақ ойластырылған және ақпараттандырылған тәсіл негізінде шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Сыни ойлау бір рет меңгеріп, мәңгіге игеруге болатын статикалық дағды емес екенін түсіну маңызды. Ол өмір бойы үздіксіз жаттықтыру мен дамытуды талап етеді. Адам сыни ойлауды неғұрлым көп жаттықтырса, ақпаратты талдау мен бағалауды қажет ететін әртүрлі жағдайларда соғұрлым тиімді болады (University of Reading, 2023; Edward D'Angelo, 1971).

Сыни ойлаудың негізгі компоненттері. Сыни ойлау өз негізінде бірнеше іргелі қабілеттерді қамтиды (12-сурет). Ең алдымен, бұл ақпаратты оның мазмұны, контексті және көзі негізінде талдау қабілеті. Мұндай талдау өз пікірін қалыптастырудан бұрын ақпараттың сенімділігі мен өзектілігін бағалауға мүмкіндік береді. Белгілі бір идеялар мен тұжырымдарды қолдау үшін ұсынылған дәлелдерді сыни бағалау қабілеті де кем маңызды емес. Бұл ретте ұсынылатын дәлелдердің қаншалықты сенімді, дұрыс және өзекті екенін мұқият қарастыру қажет.

Сурет 12 — Сыни ойлаудың негізгі аспектілері

Сыни ойлау сондай-ақ идеялар мен ақпаратты жай сенуден емес, оларды интерпретациялау қабілетін де білдіреді. Материалды терең түсінуге жету үшін баяндалатын идеялардың мақсаттары, уәждері және ықтимал салдары туралы өзіңізге сұрақтар қою қажет. Ең маңызды элемент — тақырыпты тереңірек зерделеуге және одан әрі тануды ынталандыратын ойластырылған және зерттеушілік сұрақтар тұжырымдай білу.

Бұдан басқа, сыни ойлау әртүрлі көзқарастар мен дәлелдерді қарастыру қабілетін де қамтиды. Түпкілікті пікір қалыптастырмас бұрын әртүрлі пікірлерге ашық болу және балама нұсқаларды қарастыруға дайын болу маңызды. Ақырында, сыни ойлау өзгелердің де, өзіңіздің де болжамдарыңызды, сенімдеріңізді және алдын ала қалыптасқан пікірлер-

ді оспарлау қабілетін білдіреді. Бұл сыни сұрақтар қоюға, пайымдаулардың логикасы мен негіздерін тексеруге, сондай-ақ жаңа деректер немесе сенімді дәлелдер негізінде өз пікіріңізді қайта қарауға дайын болуды талап етеді.

Сыни ойлауды әртүрлі салаларда қолдану. Сыни ойлау — білімнің әртүрлі салаларында және өмірдің әртүрлі контекстерінде қолданылатын әмбебап дағды. Ол академиялық және кәсіби салаларда да, күнделікті өмірде де маңызды рөл атқарады.

Академиялық ортада сыни ойлау студенттерге ақпаратты талдауға, көздерді сыни бағалауға және негізделген дәлелдер жасауға көмектеседі. Бұл ғылыми мақалаларды оқу және түсіну, эссе жазу және академиялық зерттеулер жүргізу үшін қажетті дағды. Кәсіби салада сыни ойлау ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға, күрделі мәселелерді талдауға және тиімді шешімдер табуға мүмкіндік береді. Ол аналитикалық ойлауды, логикалық пайымдауды және жұмыс ортасындағы өзгерістер мен сынақтарға төтеп беру қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Күнделікті өмірде сыни ойлау әртүрлі көздерден алынған ақпаратты бағалауға, манипуляциялардан аулақ болуға және алдын ала қалыптасқан пікірлерге қарсы тұруға, сондай-ақ балама көзқарастарды көру қабілетін дамытуға көмектеседі. Ол дербестіктің, логикалық ойлаудың және ең алуан жағдайларда негізделген шешімдер қабылдау қабілетінің дамуына ықпал етеді.

Сыни ойлаушының интеллектуалдық қасиеттері.

Сыни ойлаудың негізгі элементтері — интеллектуалдық кішіпейілділік, жаңа идеяларға ашықтық және әртүрлі көзқарастарды қарастыруға дайындық. Осы қасиеттерді дамыту ақиқатты объективті бағалауға қабілетті, неғұрлым ақпараттандырылған, аналитикалық ойлайтын адамдар болуға көмектеседі.

Сыни ойлау алдын ала қалыптасқан пікірлер мен ойлаудың қателерінен арылуға ғана емес, сонымен қатар қоршаған әлемді тереңірек түсінуге де ықпал етеді. Ол әртүрлі идеяларды, ұғымдарды және ақпаратты зерделеуге, сондай-ақ білімді талдау, синтездеу және бағалау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, сыни ойлау рационалды ойлау, негізделген шешімдер қабылдау және интеллектуалдық даму қабілетінде іргелі рөл атқарады. Оны дамыту жеке өсу үшін жеке деңгейде де, қоғамдық прогресс пен әлеуметтік даму үшін де маңызды.

2.1. Сыни ойлаудың академиялық мәтіндерді оқудағы рөлі

Сыни ойлау академиялық мәтіндерді оқуда (academic reading) маңызды рөл атқарады, себебі ол студенттер мен ғалымдарға ғылыми мәтіндермен тиімді өзара әрекеттесуге, олардың мазмұнын талдауға және ұсынылған ақпараттың сенімділігі мен маңыздылығын бағалауға көмектеседі (13-сурет, 6-кесте).

1. Түсінуді тереңдету Беттей қабылдаудан шығу үшін белсенді оқу стратегияларын қолдану	2. Дереккөздер мен дәлелдемелерді бағалау Академиялық адалдықты сақтау үшін ақпараттың сенімділігі мен дәлдігін мұқият тексеру	3. Алаңамдылық пен болжамдарды тану Авторлардың өз жұмыстарына (аясық немесе жасырын) негізетін жасырын алаңамдылықтары мен алғышарттарын анықтау	4. Күрделі дәлелдерді талдау Күрделі логикалық құрылымға бар көп қарлы идеяларды құрамдас элементтерге бөлу	5. Ойластырылған сұрақтар қалыптастыру Интеллектуалды диалогды іретесі ретінде терең зерттеу сұрақтарын жасау	6. Зияткерлік қызығушылықты дамыту Академиялық жетістіктердің басты қозғаушы күші ретінде сұрақ қоюдың ұстанымды қалыптастыру	7. Өз дәлелдеріңізді құру Жақсы негізделген, дәлелдемелермен расталған дәлелдер жасай алу қабілетін дамыту
- Әрбір кезеңде мәтінге сұрақтар қойыңыз. - Тек фактілерді ғана емес, негізгі мағыналарды алыңыз. - Кілт тұжырымдамаларды анықтаңыз. - Автордың басты дәлелдерін тани біліңіз. - Мазмұн мен астарлы мағынаны талдаңыз.	- Авторлардың біліктілігін зерттеңіз. - Баслымдардың беделін тексеріңіз. - Дәлелдемелердің саласын бағалаңыз. - Зерттеулердің ақпаратқа талдаңыз. - Мүдделер қызығушылығының мүмкін болуын анықтаңыз.	- Автордың көзқарасын анықтаңыз. - Жасырын болжамдарды іздешіз. - Мәдени/панаралық контексті тани біліңіз. - Талқылаудан негіз қалдырғын белгілеңіз. - Жұмысты тиісті контексте орналастырыңыз.	- Дәлелдерді бөліктерге бөліңіз (алғышарттар, қорытындылар). - Логикалық қателерді немесе осал тұстарды анықтаңыз. - Тұжырымдардың сендірілгенін бағалаңыз. - Логикалық байланыстарды қалғалаңыз. - Мәтін шегінен тыс салдарлар туралы ойланңыз.	- Түсінуді нақтылауға арналған сұрақтар қойыңыз. - Білімдегі оқиыныстарды анықтаңыз. - Одан әрі зерттеу бағыттарын табыңыз. - Сұрақтарды ашылымдардың ретінде пайдаланыңыз. - Қаралымынан күрделі сұрақтарға өтіңіз.	- Қосымша дереккөздерді белсенді түрде іздешіз. - Әртүрлі көзқарастармен танысыңыз. - Білім базасын кеңейтіңіз. - Түрлі салалар арасындағы байланыстарды іздешіз. - Туындайтын сұрақтарды жалғастырыңыз.	- Оқығандарға негізделген ойластырылған пікірлер тұжырымдаңыз. - Ұстанымдарды салалы дәлелдемелермен растаңыз. - Ғылыми пікірталастарға маңызды үлес қосыңыз. - Қасиетті пікірталастарға қатысыңыз. - Жаңа білім жасаңыз.

Сурет 13 — Сыни ойлаудың негізгі механизмдерін академиялық мәтіндерді оқуда қолдану

Сыни ойлау академиялық мәтіндерді оқудың ажырамас құралы болып табылады, ақпаратты терең және дәлелді қабылдауды қамтамасыз етеді. Ең алдымен, ол белсенді ойластыру, сұрақтар қою және жан-жақты талдау арқылы материалды тереңірек түсінуге ықпал ете отырып, оқу процесін байытады. Сыни ойлауды қолданатын оқырмандар негізгі ұғымдар мен тезистерді бөліп ала отырып, беткі оқумен салыстырғанда мазмұнды айтарлықтай тереңірек түсінеді.

Сыни ойлау дағдылары авторлардың біліктілігін, басылымдардың беделін және ұсынылған фактілердің сапасын талдай отырып, ақпарат көздерінің сенімділігін сыни бағалауға мүмкіндік береді (6-кесте). Бұл сенімді көздерді күмәнді көздерден ажыратуға және қорытындыларды беделді ақпаратқа негіздеуге көмектеседі. Сонымен бірге сыни ойлау оқырмандарға ғылыми мәтіндердегі тенденциялылықты тани отырып, жасырын алдын ала қалыптасқан пікірлер мен жасырын болжамдарды анықтауға және материалды объективті қабылдауға ықпал етеді.

Академиялық мәтіндерді оқу күрделі дәлелдер мен идеяларды сыни талдауды талап етеді. Дамыған сыни ойлауы бар оқырмандар логикалық қателерді анықтай алады, дәлелдемедегі әлсіз жерлерді таба алады және авторлардың қорытындыларының негізділігін бағалай алады. Бұл ақпаратты жай пассивті түрде сенуге емес, өзіндік саналы және негізделген пікір қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қызмет	Сипаттама	Қолдану мысалы
Көздерді бағалау	Мәтіндердің сенімділігін, беделін және дұрыстығын анықтау.	Автор өмірбаянын, басылымның рецензиялану процесін, көздердің өзектілігі мен цитаталардың сапасын зерделеу.
Біржақтылықты тану	Автордың ықтимал алдын ала қалыптасқан пікірлері мен жасырын боламдарын анықтау.	Қаржыландыру көздерін, институционалдық тиесілікті, әдіснамалық шешімдерді талдау.
Дәлелдемені талдау	Ғылыми дәлелдердің логикалық құрылымын зерделеу.	Тұжырымдар мен дәлелдер сызбасын жасау, қорытындылардың логикалық байланыстылығын тексеру.
Контекстуалды орналастыру	Мәтіндерді кеңірек академиялық талқылаулар шеңберіне орналастыру.	Жұмыстың қалыптасқан теориялар мен заманауи зерттеулермен байланысын анықтау.
Дәлелдерді бағалау	Растаушы деректердің сапасы мен жеткіліктілігін анықтау.	Әдіснаманы, іріктеме көлемін, нәтижелердің статистикалық маңыздылығын талдау.
Салдарын анықтау	Ұсынылған идеялардың кеңірек следствиелерін тану.	Нәтижелердің теорияға, практикаға және болашақ зерттеулерге әсерін қарастыру.

Кесте 6 — Ғылыми мәтіндермен жұмыс кезінде сыни ойлаудың негізгі қызметтері

Сыни ойлау мағыналы сұрақтар тұжырымдау дағдысын дамытады — ақпараттағы олқылықтарды тереңірек түсінуге және анықтауға ықпал ететін ынталандырушы және ақпараттандырушы сұрақтар. Дұрыс сұрақтар қоя отырып, оқырмандар мәтінмен интеллектуалдық диалогқа белсенді қатысады, оқуды таным процесінің шығармашылық кезеңіне айналдырады.

Ақырында, академиялық мәтіндерді оқу арқылы сыни ойлауды дамыту негізделген дәлелдер қалыптастыруға ықпал

етеді. Бұл тәжірибе ақпараттандырылған пікір қалыптастыру, ғылыми талқылауларға және академиялық дебаттарға толыққанды қатысу үшін өте маңызды.

Осылайша, сыни ойлау академиялық мәтіндерді оқуда іргелі рөл атқарады, оқырмандарға материалды терең түсінуге, ақпаратты сыни талдауға және өзіндік негізделген қорытындылар мен дәлелдер тұжырымдауға көмектеседі. Ол академиялық ортада сәтті жұмыс істеу үшін қажетті аналитикалық және сыни дағдыларды дамытуға ықпал ететін ажырамас интеллектуалдық құрал болып табылады.

2.2. Академиялық мәтіндерді оқуда сыни ойлауды дамыту

Сыни ойлау академиялық мәтіндерді оқуда іргелі рөл атқарады, ғылыми мәтіндермен сәтті өзара әрекеттесу, оларды терең талдау және сыни бағалау үшін ажырамас интеллектуалдық құрал болып табылады. Сыни ойлау дағдыларын қолдану студенттер мен ғалымдарға ғылыми әдебиетті тереңірек түсінуге және негізделген пайымдаулар негізінде кәсіби талқылауларға қатысуға мүмкіндік береді.

Академиялық мәтіндерді оқу контекстіндегі тиімді сыни ойлау мәтіндерді түсінуге ғана ықпал етіп қоймай, сонымен қатар өзіндік ойластырылған қорытындылар қалыптастыруға да мүмкіндік береді. Осы дағдыларды меңгерген студенттер мен зерттеушілер негізгі идеяларды бөліп алады, көздерді сыни бағалай алады, дәлелдер мен субъективті пікірлерді ажырата алады, сондай-ақ өзіндік сенімді дәлелдер жасай алады.

Сыни ойлауды қалыптастыру кезеңдері

Академиялық мәтіндерді оқу үшін сыни ойлауды қалыптастыру бірнеше негізгі кезеңдерді қамтиды. Бірінші кезең белсенді оқуды меңгеруді білдіреді — оқырман ақпаратты жай қабылдап қоймай, үнемі сұрақтар қоятын, болжам-

дар айтатын және болжамдарды тексеретін, негізгі идеялар мен автор мақсаттарын анықтауға ұмтылатын тәсіл. Мұндай тәсіл оқуды ақпаратты пассивті тұтынудан мәтінмен белсенді интеллектуалдық диалогқа айналдырады.

Келесі маңызды кезең — негізгі дәлелдерді анықтау қабілетін дамыту, мәтіннің негізгі тезистерін, логикалық құрылымы мен құрылымдық элементтерін анықтау. Негізгі идеяларды қандай дәлелдер қолдайтынын және олардың дәлелдеменің тұтас жүйесін қалыптастыра отырып бір-бірімен қалай байланысты екенін түсіну қажет. Сонымен бірге автор сілтеме жасайтын көздерді талдай отырып, олардың сенімділігін, өзектілігін және қарастырылатын тақырыпқа өзектілігін анықтай отырып, ақпарат көздерінің сенімділігін бағалауды үйрену маңызды.

Аса маңызды дағды — мәтіннің қай бөліктері дәлелденген фактілерге негізделгенін, ал қайсысы автордың жеке көзқарасын білдіретінін анықтай отырып, фактілер мен пікірлерді ажырату қабілеті. Бұл қабілет ақпаратты объективті қабылдауды қамтамасыз етеді және манипулятивті ықпалдан қорғайды. Материал бойынша өз сұрақтарыңызды тұжырымдау тереңірек түсінуді дамытуға және оқылғанды сыни ойластыруды ынталандыруға көмектеседі.

Мәтіннің жасалған контекстін, оның ішінде автор көзқарасына әсер етуі мүмкін мәдени, тарихи және әлеуметтік факторларды түсінуге ұмтылу маңызды. Мұндай контекстуалды түсіну материалды қабылдауды айтарлықтай байытады

және авторлық идеяларды дәлірек интерпретациялауға мүмкіндік береді. Мәтінді мұқият талдау негізінде өзіндік пікірлер дамыту керек — жеке көзқарастарды саналы қалыптастыру тәуелсіз сыни ойлаудың дамуына ықпал етеді.

Дағдыны дамытудың практикалық әдістері

Мәтінді әріптестермен талқылауға белсенді қатысу түсінудің жаңа горизонттарын ашады. Пікір алмасу тақырыпқа деген көзқарасты айтарлықтай кеңейтуі және жеке оқу кезінде байқалмай қалуы мүмкін әртүрлі перспективаларды көруге көмектесуі мүмкін. Сыни ойлауды дамытудағы өз прогресін тұрақты бағалау, күшті және әлсіз жақтарын анықтау қажетті дағдыларды дамытуға күш-жігерді мақсатты бағыттауға мүмкіндік береді. Мұндай жүйелі өзін-өзі бағалау оқу процесін саналы бағыттауға және кәсіби өсуді бақылауға мүмкіндік береді.

Ақырында, сыни ойлаудың үздіксіз жаттығуды қажет ететінін есте ұстау маңызды. Адам академиялық мәтіндерді оқумен және мәтіндерді талдаумен неғұрлым көп айналысса, бұл дағдылар соғұрлым жақсы дамиды. Зерделенетін мәтіндердің күрделілігі мен кездесетін интеллектуалдық сынақтарды біртіндеп арттыру орынды.

Осылайша, академиялық мәтіндерді оқуда сыни ойлауды белсенді дамыту оқу тәжірибесін ғана өзгертіп қоймайды, сонымен қатар өмірдің әртүрлі салаларына терең ықпал ете-

ді. Бұл интеллектуалдық тәсіл академиялық сабақтарды ғана байытып қоймай, сонымен қатар күнделікті жағдайларда ақпаратты талдау және түсіну үшін қуатты құралға айналады. Сыни ойлауды дамыту кезінде қол жеткізілетін зеректік пен аналитикалықтық қоршаған дүниеге тереңірек қарауға, негізделген шешімдер қабылдауға және күрделі мәселелерді өзіндік түсінуді қалыптастыруға көмектеседі.

Сыни ойлауды дамыту жолын өткен адам білім әлемінде жаңа горизонттарды ашып қана қоймайды, сонымен қатар интеллектуалдық өзін-өзі іске асыруға жетеді. Бұл процесс сәтті оқудың кілті ғана емес, сонымен қатар ойлауды үздіксіз жетілдіруге апаратын көпір болып табылады, өмірді неғұрлым мағыналы және мазмұнды етеді.

Принцип		
Негізгі сипаттама	Негізгі іс-әрекеттер	Күтілетін нәтижелер
Қызығушылық		
Тануға деген шынайы қызығушылық	Зерттеушілік сұрақтар тұжырымдау, интеллектуалдық нұсқауларды ұстану.	Түсінуді тереңдету, танымдық мотивацияны дамыту.
Бейтараптылық		
Балама көзқарастарды қарастыруға дайындық	Жеке сенімдерден уақытша алшақтау, дәлелдерді объективті бағалау.	Танымдық горизонттарды кеңейту, интеллектуалдық икемділік.
Зерттеушілік сұрақтар		
Беткі түсінуден шығу	Әдіснама, қолдану және салдары туралы сұрақтар тұжырымдау.	Аналитикалық қабілеттерді дамыту, түсіну тереңдігі.
Фактілер мен пікірлерді ажырату		
Авторлық ұстанымды сезіну	Жасырын болжамдарды анықтау, балама интерпретацияларды ескеру.	Бағалауды объективтілік, сыни тәуелсіздік.
Белсенді оқу		
Мәтінмен интерактивті өзара әрекеттесу	Аннотациялау, қорытындылау, концептуалдық сызбалар жасау.	Материалды терең меңгеру, аналитикалық дағдыларды дамыту.
Дәлелдемені талдау		
Дәлелдерді жүйелі зерделеу	Тұжырымдар мен негіздемелерді зерттеу, логикалық қателерді анықтау.	Логикалық ойлауды дамыту, сыни бағалау.
Балама перспективаларды іздеу		
Өртүрлі көздерге жүгіну	Пәнаралық әдебиетті зерделеу, тәсілдерді салыстыру.	Көпжақты түсіну, өртүрлі көзқарастарды синтездеу.
Рефлексия және талқылау		
Оқудан кейін ақпаратты өңдеу	Өзін-өзі талдау, әріптестермен талқылау, алдыңғы білімдермен байланыстыру.	Түсінуді тереңдету, білімді бекіту.
Контекстуалды түсіну		
Мәтінді кең контекстте қарастыру	Автор өмірбаянын, тарихи және әлеуметтік факторларды зерделеу.	Адекватты интерпретация, тарихи перспектива.
Өсуге деген ұстаным		
Қиындықтарды мүмкіндіктер ретінде қабылдау	Реалистік мақсаттар қою, қолдау іздеу, процесті рефлексиялау.	Интеллектуалдық даму, өзіне деген сенімділікті арттыру.

Кесте 7 — Сыни ойлау қалпын қалыптастырудың он принципі

2.3. Сыни оқу және аннотациялау стратегиялары

Сыни оқу және мәтіндерді тереңдетіп аннотациялау (annotating) академиялық әдебиетпен мағыналы жұмыс істедудің маңызды құралдары болып табылады. Олар оқырманға материалды беткей қабылдаудан шығуға және оның мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Автор дәлелдемесін (argumentation) талдау, оның ұстанымының күшті және әлсіз жақтарын анықтау, әртүрлі көзқарастарды салыстыру және проблемалық сұрақтар тұжырымдау сияқты мазмұнды сыни бағалау стратегияларын қолдану оқырманға аналитикалық көзқарасты дамытуға көмектеседі (14-сурет). Мәтінді аннотациялау (annotating) негізгі идеяларды, маңызды дәлелдерді және негізгі дәлелдерді ерекшелеуге мүмкіндік беретін тиімді стратегия болып табылады. Аннотациялау арқылы маңызды ұғымдарды астын сызуға, жиектерге белгілер жасауға және мәтіннің әртүрлі бөліктері арасында байланыстар орнатуға болады. Бұл ақпаратты ұйымдастыруға және әртүрлі идеялар мен ұғымдар арасындағы өзара байланыстарды жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Сурет 14 — Сыни оқу және аннотациялауға арналған стратегиялар

Сонымен қатар, сыни оқу стратегиялары мәтін мазмұны, дәлелдеме логикасы және қолданылған ақпарат көздерінің сенімділігі туралы сұрақтар қоюға көмектеседі. Пайымдаулардың логикалық тізбегін талдауға, қайшылықтар мен анықсыздықтарды анықтауға, сондай-ақ ұсынылған дәлелдердің сенімділігі мен дұрыстығын бағалауға болады. Бұл сыни ойлауды дамытуға және мәтіндерді сыни тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді.

Дайындық кезеңі. Тиімді сыни оқу және аннотациялау мұқият алдын ала дайындықтан басталады. Мәтінге үңілмес бұрын оқудың нақты мақсаттары мен міндеттерін анықтау, тақырыппен, контекстпен және автордың өмірбаянымен алдын ала танысу қажет. Бұл материалды мағыналы қабылдау

үшін қажетті интеллектуалдық базаны жасайды және мәтінмен өнімді жұмысқа дайындалуға көмектеседі.

Белсенді оқу техникалары. Белсенді оқу техникаларын қолдану мәтіннің жалпы структурасы мен негізгі идеяларын тұтастай қабылдау үшін іздеп оқу (scanning) мен шапшаң қарап шығуды (skimming) қолдануды білдіреді. Ерекше назар аударатын негізгі сәттерді, дәйексөздерді және фрагменттерді ерекшелеу, астын сызу немесе жиектерге жазба жасау пайдалы. Бұл ақпаратты көрнекі ұйымдастыруға және ең маңыздысына назар аударуға көмектеседі.

Аннотациялау тереңдетілген талдаудың қуатты құралы ретінде қызмет атқарады. Беттің жиектеріне немесе цифрлық құралдар арқылы пікірлер, сұрақтар және ойлар қосу материалмен сыни өзара әрекеттесуге ықпал етеді және мәтінге қайта оралған кезде негізгі сәттерді есте сақтауға көмектеседі.

Құрылымдық және дәлелдемелік талдау. Кіріспені, негізгі бөлімді және қорытындыны қамтитын мәтін құрылымын анықтап, материалды баяндау логикасын түсіну маңызды. Автордың дәлелдерін, оның тұжырымдарын және растаушы дәлелдерін бағалау, идеялардың дамуының логикалық барысын қарастыру және автордың өз көзқарасын қаншалықты тиімді баяндайтынын және оқырманды сендіретінін бағалау қажет.

Мәтінде ұсынылған дәлелдердің сапасы мен сенімділігін қарастыра отырып, нақты деректер мен ақпарат көздерін

бағалауда ерекше сақтық жасау керек. Дәйектелген ақпарат көздерінің сенімділігін бағалап, олардың шынымен автордың тұжырымдарын растайтынын немесе тенденциялы түрде интерпретацияланып жатқанын тексеру қажет.

Белсенді қатысу және рефлексия. Оқу барысында мағыналы сұрақтар қойып, мәтінді сыни ойластыру, ілгерілетілетін дәлелдердің салдарын, ықтимал біржақтылықты және балама көзқарастарды қарастыру маңызды. Сұрақтар қою мен рефлексия материалмен терең интеллектуалдық өзара әрекеттесуді ынталандырады және беткей түсінуден шығуға көмектеседі.

Оқу барысында ағымдағы мәтін мен бұрын кездескен басқа ақпарат көздері арасында байланыстар орнату пайдалы. Әртүрлі мәтіндердегі идеяларды синтездеу тақырыпты жан-жақтырақ түсінуге және жаңа білімді бар түсінік жүйесіне енгізуге көмектеседі.

Терминологиямен және контекстпен жұмыс. Қажет болған жағдайда арнайы терминологияны және оның тұтас дәлелдеме үшін маңызын зерделеуге уақыт бөлу керек — терминдерді түсіну академиялық мәтіндерді дұрыс қабылдау үшін өте маңызды. Мәтіннің тарихи, мәдени немесе пәнаралық контекстін ескеру қажет, себебі контекстуализация автордың ұстанымы және материалдың нақты мағынасы туралы құнды мәліметтер береді.

Білімді жүйелеу және біріктіру. Бөлімдерді аяқтаған кезде негізгі тезистер мен дәлелдерді бейнелейтін тезисті

резюмелер жасау пайдалы. Резюме түріндегі конспектiлеу материалды меңгеруге ықпал етедi және қайта зерделеудi жеңiлдетедi. Материалды толығырақ ойластыру үшiн қосымша ақпарат көздерiн пайдалану, қорытындыларыңызды жалпы ғылыми диалогқа енгiзу қажет болған кезде сiлтемелер мен дәйексөздердi қолдану ұсынылады. Сыртқы ақпарат көздерiмен жұмыс тақырыпты түсiнудi байытады және интеллектуалдық кеңдiктi кеңейтедi.

Ақырында, егер мәтiнде диаграммалар, графикалық кескiндер немесе иллюстрациялар болса, олардың дәлелдемеге қаншалықты ықпал ететiнiн және деректердi дәл бейнелейтiнiн сыни бағалау керек. Көрнекi элементтер жиi мәтiндiк бөлiктi талдағандай мұқият талдауды қажет ететiн маңызды ақпаратты жеткiзедi.

Сыни ойлау — бұл негiзделген пайымдаулар қалыптастыруға мүмкiндiк беретiн ақпаратты объективтi талдау, бағалау және интерпретациялау. Бұл интеллектуалдық дағдының негiзiнде ақпаратты әртүрлi көзқарастардан талдау, деректердiң сенiмдiлiгi мен өзектiлiгiн бағалау, идеяларды кең контекстте интерпретациялау және материалды тереңiрек түсiну үшiн зерттеушiлiк сұрақтар қою қабiлетi жатыр.

Сыни ойлаудың артықшылықтары айқын және көп қырлы. Ол неғұрлым салмақты шешiмдер қабылдауға ықпал етедi, күрделi мәселелердi тиiмдi шешуге көмектеседi және зерделенетiн материалды терең түсiнудi қамтамасыз етедi. Академиялық мәтiндердi

оқу контекстінде сыни ойлау ерекше рөл атқарады: мәтіндерді түсінуді айтарлықтай жақсартады, ақпарат көздерін объективті бағалауға, жасырын алдын ала қалыптасқан пікірлерді тануға, дәлелдемені мұқият талдауға және өзіндік негізделген дәлелдер жасауға көмектеседі.

Сыни ойлауды дамыту интеллектуалдық қызығушылықты және бейтараптылықты көрсетуді, ынталандырушы сұрақтар қоюға және зерделенетін мәселелерде әртүрлі көзқарастарды іздеуге дайын болуды талап етеді. Оқылғанды үнемі ойластырып, материалды контекстуалды түсінуді дамытып, үздіксіз өзін-өзі дамуға және интеллектуалдық өсуге деген ұстанымды сақтау маңызды.

Сыни оқу стратегиялары әр алуан және оқуға мұқият алдын ала дайындықты, мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуді, тереңдетілген талдауға арналған аннотациялауды, дәлелдерді жан-жақты бағалауды және мағыналы сұрақтар қоюды қамтиды. Әртүрлі ақпарат көздері арасында байланыстар орнату, арнайы терминологияны түсіну және ақпаратты кең ғылыми перспективада контекстуализациялау маңызды. Оқылғанды жинақтау, сыртқы ақпарат көздерімен өзара әрекеттесу және көрнекі элементтерді сыни бағалау тиімді сыни оқу стратегияларының арсеналын толықтырады.

Осылайша, ұсынылған сыни оқу және аннотациялау стратегияларын қолдану ғылыми мәтіндерді мағыналы қабылдау

дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Бұл дағдылар материалды түсіну деңгейін арттырып қана қоймай, сонымен қатар сыни ойлауды әмбебап интеллектуалдық құрал ретінде дамытуға ықпал етеді. Ғылыми әдебиетпен тиімді өзара әрекеттесу дағдыларын меңгеру білімді тереңірек меңгеруге және тұрақты интеллектуалдық өсуге жетуге мүмкіндік береді. Ақырында, бұл дағдылар сәтті және өнімді оқудың, сапалы зерттеу жұмысының және толыққанды жеке дамудың ажырамас бөлігіне айналады.

2-бөлімге арналған практикалық ұсыныстар

Академиялық мәтіндерді оқудағы сыни ойлау — бұл туа біткен талант емес, саналы жаттықтыруды және нақты стратегияларды мақсатты қолдануды талап ететін жүйелі дамытылатын дағды. Мәтінді пассивті қабылдаудан белсенді сыни талдауға өту біртіндеп, тұрақты интеллектуалдық әдеттер қалыптастыру арқылы жүзеге асады. Сыни ойлауды теориялық ұғымнан оқу процесіңіздің табиғи бөлігіне айналдыруға көмектесетін негізгі практикалық ұсыныстарды қарастырайық.

1. Мәтінге арналған көп деңгейлі сұрақтар жүйесін дамыту

Дұрыс сұрақтар тұжырымдай білу қабілеті сыни ойлаудың негізінде жатыр. Алайда көптеген оқырмандар «Бұл мәтін не туралы?» немесе «Автор не айтқысы келеді?» типті беткей сұрақтармен шектеледі. Шынымен сыни тәсілді дамыту үшін мәтіннің әртүрлі аспектілерін қамтитын көп деңгейлі сұрақтар жүйесін меңгеру қажет.

Бірінші деңгей сұрақтарынан бастаңыз — мазмұнды түсінуге арналған сұрақтар. Бұл сұрақтар мәтінде ұсынылған негізгі идеяларды, дәлелдерді және фактілерді анықтауға бағытталған: «Осы бөлімнің негізгі идеясы қандай?», «Автор қандай дәлелдер келтіреді?», «Қандай терминдер негіз-

гі болып табылады?» Бұл сұрақтар қарапайым болып көрінгенмен, тереңірек талдау үшін қажетті негізді жасайды. Олардың жауаптарын базалық түсінікті бекіту үшін бір-екі сөйлеммен қысқаша жазып алыңыз.

Екінші деңгей сұрақтарына — құрылым мен әдіснаманы талдауға арналған сұрақтарға — өтіңіз. Бұл сұрақтар автордың дәлелдемесі қалай салынғанын түсінуге көмектеседі: «Мәтіндегі идеялардың дамуының логикасы қандай?», «Дәлелдеменің әртүрлі бөліктері бір-бірімен қалай байланысты?», «Автор өз қорытындыларын негіздеу үшін қандай әдістерді қолданады?», «Пайымдауларда өткізіп жіберілген жерлер немесе логикалық секірістер бар ма?» Мәтіндегі «сондықтан», «алайда», «қарамастан», «нәтижесінде» сияқты байланыстырушы сөздерге назар аударыңыз — олар идеялар арасындағы логикалық байланыстарды және өтулерді көрсетеді.

Үшінші деңгей сұрақтарын тұжырымдаңыз — сенімділікпен негізділікті бағалауға арналған сұрақтар. Мұнда нағыз сыни жұмыс басталады: «Автор сілтеме жасайтын ақпарат көздері қаншалықты сенімді?», «Келтірілген дәлелдер қорытындыларды растау үшін жеткілікті ме?», «Ұсынылған деректердің балама интерпретациялары бар ма?», «Автор қандай қарсыдәлелдерді қарастырмайды?», «Автордың жеке алдын ала қалыптасқан пікірлері оның қорытындыларына әсер ете ме?» Бұл сұрақтарға жауап бергенде жай «иә» немесе «жоқ» деп шектелмеңіз — бағалауыңызды мәтіннен алынған

нақты мысалдармен негіздеңіз.

Төртінші деңгей сұрақтарын ұмытпаңыз — контекстуализация мен маңыздылыққа арналған сұрақтар: «Бұл мәтін қандай тарихи, мәдени немесе пәнаралық контекстте жасалған?», «Бұл контекст автордың дәлелдемесіне қалай әсер етеді?», «Бұл тақырып неліктен осы сәтте маңызды?», «Автордың қорытындылары салада неғұрлым кең талқылаулар үшін қандай маңызға ие?», «Бұл мәтін менің оқыған басқа еңбектерімен қалай байланысты?» Бұл сұрақтар мәтінді оқшауланған түрде емес, неғұрлым кең интеллектуалдық кеңістіктің бір бөлігі ретінде көруге көмектеседі.

Ақырында, бесінші деңгей сұрақтарын қойыңыз — өз қабылдауыңыз туралы рефлексивті сұрақтар: «Бұл дәлел маған неліктен сенімді немесе сенімсіз болып көрінеді?», «Менің өз болжамдарым бұл мәтінді қабылдауға қалай әсер етеді?», «Бұл мәтін менің көзқарасымды өзгертті ме, және өзгертсе, қалай?», «Оқығаннан кейін менде қандай жаңа сұрақтар туды?» Метакогнитивті рефлексия (metacognitive reflection) — өз ойлау процесіңізді сезіну — сыни ойлаудың ең жоғары көрінісі болып табылады.

Осы бес деңгейлі сұрақтар бар шаблонды өзіңізге жасаңыз және оны әрбір жаңа академиялық мәтінмен жұмыс істегенде қолданыңыз. Уақыт өте келе мұндай сұрақтарды тұжырымдау автоматты түрге айналады, және сіз оларды оқу процесінде өзіңіз байқамастан қоя бересіз.

2. Ақпарат көздері мен дәлелдердің сенімділігін

бағалаудың үш сатылы жүйесі

Сыни ойлау ақпараттың сапасы мен сенімділігін бағалай білуісіз мүмкін емес. Көптеген оқырмандар академиялық мәтінде жазылғанның бәріне сенеді, әсіресе ол беделді басылымда жарияланған болса. Алайда рецензияланған журналдарда да нашар дәлелдер, жеткіліксіз дәлелдемелер және әдіснамалық мәселелер кездеседі. Тиімді бағалау үшін үш сатылы талдау жүйесін қолданыңыз.

Бірінші саты — ақпарат көздерін бағалау. Автормен және оның біліктілігімен танысудан бастаңыз. Автор осы салада танылған сарапшы ма? Оның академиялық немесе кәсіби тиесілігі қандай? Оның осы тақырып бойынша маңызды жарияланымдары бар ма? Авторда мүдделер қақтығысы жоқ па — мысалы, зерттеудің белгілі бір қорытындыларына мүдделі ұйымдардың қаржыландыруы — соны тексеріңіз. Мәтін жарияланған басылымды бағалаңыз: бұл рецензияланған академиялық журнал, университет баспасынан шыққан монография ма, әлде сапа бақылауы аз қатаң ақпарат көзі ме?

Автор пайдаланатын бастапқы және екінші реттік ақпарат көздеріне назар аударыңыз. Бастапқы ақпарат көздері — бұл түпнұсқа деректер, зерттеулер, құжаттар. Екінші реттік ақпарат көздері — бастапқы ақпарат көздерінің интерпретациялары, талдаулары, шолулары. Негізінен бастапқы ақпарат көздеріне сүйенетін автор әдетте неғұрлым сенімді ақпаратты ұсынады. Ақпарат көздерінің өзектілігін тексеріңіз:

жылдам дамушы салалар үшін (мысалы, технологиялар, медицина) деректердің жаңалығы маңызды, ал гуманитарлық ғылымдарда ескірек еңбектер де өзекті болуы мүмкін.

Екінші саты — дәлелдерді және олардың тұжырымдармен байланысын бағалау. Автор келтіретін дәлелдердің түрін талдаңыз. Бұл статистикалық деректер, эксперимент нәтижелері, тарихи куәліктер, теориялық дәлелдер, практикалық мысалдар болуы мүмкін. Дәлелдердің әртүрлі түрлері контекстке байланысты әртүрлі сендіру күшіне ие. Өзіңізге сұрақ қойыңыз: келтірілген дәлелдер қорытындыларды негіздеу үшін жеткілікті ме? Бір мысал немесе бір зерттеу кең жалпылаулардың негізі бола алады деген сирек.

Дәлелдердің өзектілігін бағалаңыз: олар шынымен автордың тұжырымын тікелей қолдай ма, әлде олардың арасындағы байланыс жанама және қосымша түсіндіруді қажет ете ме? Деректердің репрезентативтілігіне назар аударыңыз. Егер автор кішкентай іріктеме немесе нетипті жағдайлар негізінде үлкен топ туралы қорытынды жасаса, бұл елеулі әдіснамалық мәселе болып табылады. Интерпретацияның дұрыстығын тексеріңіз: автор келтірілген деректердің мағынасын дұрыс түсіндіре ме, әлде балама интерпретациялар мүмкін бе?

Статистикалық деректерге сақтықпен қараңыз. Авторлар жиі объективтілік елесін жасау үшін пайыздарды, графиктер мен сандарды пайдаланады, бірақ статистика жаңылыстыруы мүмкін. Мысалы, «қауіп екі есеге артты» деген тұжырым

қорқынышты естіледі, бірақ егер бастапқы қауіп 0,001% болса, онда екі есеге артуы небары 0,002% береді — бұл практикалық тұрғыдан маңызсыз өзгеріс. Өзіңізге әрдайым сұрақ қойыңыз: тек салыстырмалы өзгеріс емес, абсолютті шама қандай?

Үшінші саты — дәлелдемедегі логикалық қателер мен өткізіп жіберілген жерлерді анықтау. Тіпті ақпарат көздері сенімді және дәлелдер сапалы болса да, дәлелдеме логикалық кемшіліктерден зардап шегуі мүмкін. Жиі кездесетін логикалық қателерді тануды үйреніңіз. Мысалы, «осыдан кейін — демек осының салдарынан» (*post hoc ergo propter hoc*) қателігі: автор А оқиғасы В оқиғасын тудырды деп тұжырымдайды, тек В А-дан кейін болғандықтан, кездейсоқ сәйкестік немесе үшінші факторлардың әсері мүмкіндігін елемей.

Автор аралық нұсқаларды немесе баламаларды елемей, тек екі шеткі ұстанымды ұсынған кезде пайда болатын жалған дихотомияларға назар аударыңыз. Автор бастапқы сұраққа немесе сынға жауап бергеннің орнына, өзіне ыңғайлырақ басқа сұраққа жауап берген кезде пайда болатын тезисті алмастыруды анықтаңыз. Тұжырым фактілермен емес, белгілі адам немесе сарапшы айтты деген себеппен негізделген кезде пайда болатын беделге сілтеме жасаудан байқаңыз (тіпті сарапшылар да қателесуі мүмкін).

Өзіңізге мәтіндегі әрбір маңызды тұжырымды талдауда пайдаланатын сенімділікті бағалауға арналған он негізгі

сұрақтан тұратын тексеру тізімін жасаңыз. Уақыт өте келе бұл тексеру оқу процесіңіздің автоматты бөлігіне айналады.

3. Алдын ала қалыптасқан пікірлер мен жасырын болжамдарды анықтау техникасы

Кез келген мәтін, тіпті бірінші қарағанда ең объективті ғылыми мәтін де, автордың белгілі бір алдын ала қалыптасқан пікірлері мен болжамдарын жеткізеді. Сыни ойлау бұл жасырын элементтерді басқалардың мәтіндерінде де, өз қабылдауыңызда да тани білуді талап етеді. Бұл қабілетті дамыту — сыни оқудың ең күрделі, бірақ ең маңызды аспектілерінің бірі.

Тіл мен тұжырымдауларды талдаудан бастаңыз. Эмоционалды бояуы бар сөздер мен тіркестерге назар аударыңыз. Бейтарап тіл құбылыстарды объективті сипаттайды, ал эмоционалды жүктелген тұжырымдаулар автордың қатынасын ашып береді. Салыстырыңыз: «эксперимент қатысушылары маңызды жақсарту көрсете алмады» (бейтарап) және «қатысушылар, өкінішке орай, байқалатын нәтижелерге жете алмады» (баға қамтиды). Тұжырымдаулардың мұндай нюанстары автордың алдын ала қалыптасқан пікірлерін көрсетеді.

Мысалдар мен кейстерді тандауды талдаңыз. Авторлар жиі өз көзқарасын жақсырақ қолдайтын мысалдарды таңдайды, оны жоққа шығаруы немесе әлсіретуі мүмкін жағдайларды айтпай кетеді. Өзіңізге сұрақ қойыңыз: автор қандай мысалдар келтіруі мүмкін еді, бірақ келтірмеді? Қандай қарсымысалдар бар? Егер автор белгілі бір әдісті қолдану-

дың тек табысты жағдайларын сипаттаса, бұл «тірі қалғандар қателігінің» (survivorship bias) — сәтсіз жағдайларды жүйелі түрде елемеудің — белгісі болуы мүмкін.

Айтылмаған болжамдарды — автор негіздемей тиянақты деп қабылдайтын базалық болжамдарды — анықтаңыз. Мысалы, егер автор «цифрландыру арқылы білімнің тиімділігін арттыру» туралы жазса, ол цифрландыру әрдайым тиімділіктің артуына әкелетіні туралы болжамнан жасырын шыға отыра болуы мүмкін, дегенмен бұл болжамның өзі дәлелдеуді талап етеді. Мұндай жасырын болжамдарды жазып, өзіңізге сұрақ қойыңыз: бұл болжамдар қаншалықты негізделген? Егер осы болжамдар дұрыс болмаса, автордың дәлелдемесі не не болады?

Автордың НЕ айтпайтынына назар аударыңыз — өткізіп жіберілген жерлер мен үнсіздіктерге. Қандай балама көзқарастар аталмайды? Зерттеудің қандай ықтимал шектеулері талқylanбайды? Қандай ыңғайсыз сұрақтар жауапсыз қалады? Кейде автор үнсіз қалатын нәрсе де, айтатын нәрсе сияқты ақпараттылығымен ерекшеленеді.

Талқылаудың шеңберін (framing) талдаңыз — автордың мәселені қалай тұжырымдайтынын, нені өзекті деп санауға болатынының шекарасын анықтайтынын. Мысалы, «бақылауды күшейту арқылы қауіпсіздікті арттыру» туралы талқылау бақылауды күшейту шешім, мәселе емес деп қабылданып, белгілі бір шеңберді білдіреді. Балама шеңбер «қауіпсіздік пен жекелігі арасындағы тепе-теңдік» деп аталуы мүм-

кін еді. Осы шеңберлерді анықтау автор мәселенің қандай аспектілерін ерекшелейтінін, ал қайсыларын жаққа қалдыратынын түсінуге көмектеседі.

Мәтінді қабылдауға әсер ететін өз алдын ала қалыптасқан пікірлеріңізді сезіну де кем маңызды емес. Рефлексивті оқуды жаттықтырыңыз: күрделі немесе қарама-қайшы мәтінді оқығаннан кейін тоқтап, өзіңізге сұрақ қойыңыз: «Мен бұл авторға неліктен келісемін немесе келіспеймін? Менің пікірім дәлелдерді логикалық талдауға негізделген бе, әлде алдыңғы сенімдеріме ме?», «Менің жеке тәжірибем, мәдени контекстім немесе идеологиялық ұстанымдарым қабылдауыма қалай әсер етеді?», «Егер дәл осы дәлелді маған қарама-қарсы саяси немесе философиялық көзқарасы бар адам айтса, мен оған қалай қарар едім?»

«Жындының адвокаты» техникасын қолданыңыз — саналы түрде өз ұстанымыңызға қарсы дәлелдер немесе келіспейтін автордың ұстанымы пайдасына дәлелдер табуға тырысыңыз. Бұл жаттығу өз алдын ала қалыптасқан пікірлеріңізден шығуға және мәселені әртүрлі жақтардан қарастыруға көмектеседі. Оқу барысында өз алдын ала қалыптасқан пікірлеріңізді анықтаған сәттерді бекітетін рефлексия күнделігін жүргізіңіз. Уақыт өте келе бұл сіздің сезімдігіңізді арттырады және неғұрлым объективті оқуға көмектеседі.

4. Сыни талдауға арналған көп қабатты аннотациялау жүйесін жасау

Аннотациялау — бұл жай маркермен маңызды сәттерді ерекшелеу емес. Бұл кітаптың беттерінде немесе цифрлық құжатта сыни ойлау процесін материализациялайтын мәтінмен визуалды диалогтың күрделі жүйесі. Тиімді аннотациялау жүйесі сіздің сыни талдауыңыздың әртүрлі деңгейлерімен аспектілерін бейнелеуі тиіс.

Өзіңіздің символдар мен таңбалау кодыңызды жасаңыз. Бәрін бір түспен жай астын сызудың орнына, саралап ажыратылған жүйе жасаңыз. Мысалы: жұлдызша (*) автордың негізгі тұжырымдары үшін, леп белгісі (!) маңызды немесе күтпеген идеялар үшін, сұрақ белгісі (?) түсініксіз немесе күмәнді сәттер үшін, көрсеткі (→) логикалық байланыстар мен қорытындылар үшін, шаршы жақшалар мысалдар мен иллюстрациялар үшін, толқынды сызық даулы тұжырымдар үшін, үшбұрыш әдіснамалық сәттер үшін.

Түстік кодтауды мағыналы түрде қолданыңыз. Мысалы: сары маркер негізгі анықтамалар мен терминдер үшін, жасыл дәлелдер мен деректер үшін, қызғылт сыни тексеруді қажет ететін тұжырымдар үшін, көгілдір басқа мәтіндер немесе идеялармен байланыстар үшін. Мұндай жүйе бетті талдауыңыздың визуалды картасына айналдырады, мәтінге қайта оралған кезде онда бағдарлау оңай болады.

Мазмұнды жиек жазбалары жасаңыз. «Маңызды» немесе «жақсы» сияқты жалғыз сөзді белгілеумен шектелмеңіз. Ойлау процесіңізді бейнелейтін қысқа, бірақ мазмұнды түсіндірмелер тұжырымдаңыз. Мысалы, «?» орнына «Смит (2020)

деректерімен бұл қалай байланысты?» немесе «Мұндай қорытынды үшін дәлелдер жеткіліксіз» деп жазыңыз.»!» орнына «Менің алдыңғы түсініктерімме қайшы — неге?» деп жазыңыз. Бұл жазбалар материалмен кейінгі жұмысқа пайдалы болатын сыни ойлауыңыздың ізін жасайды.

Жиектегі диалог техникасын жаттықтырыңыз — мәтіннің жиектерінде авторбен ойдағы әңгіме жүргізіңіз. Сұрақтар қойыңыз: «Ал мұны Х тұрғысынан қарастырсақ ше?», «Бұл тұжырымды қандай дәлелдер растайды?» Келісімді немесе келіспеушілікті білдіріңіз: «Сенімді дәлел, себебі...», «Күмәнді, өйткені ескермейді...» Басқа идеялармен байланыстырыңыз: «Ү ұғымымен салыстырыңыз», «Балама тәсіл — Z еңбегін қараңыз».

Құрылымдық сызбалар мен диаграммаларды тікелей жиектерде немесе жеке беттерде жасаңыз. Автордың дәлелдемесінің логикасын көрнекілендіріңіз: автордың алғышарттардан қорытындыларға қалай өтетінін көрсететін блок-сызба сызыңыз. Салыстыру кестесін жасаңыз: бір жағында — автордың тұжырымдары, екінші жағында — растаушы дәлелдер, үшінші жағында — осы дәлелдердің жеткіліктілігіне өз бағалауыңыз. Мәтіннің негізгі идеяларын бір-бірімен және басқа ақпарат көздерінің ұғымдарымен байланыстыратын концептуалды карта жасаңыз.

Аннотациядан кейінгі резюме техникасын қолданыңыз: бөлімді немесе бүкіл мәтінді оқып болғаннан кейін, оған қарамай, жеке бетте немесе құжаттың соңында мыналарды

қамтитын қысқа резюме (200—300 сөз) жазыңыз: (1) автордың негізгі тұжырымдары, (2) негізгі дәлелдер, (3) дәлелдеменің сенімділігіне өз сыни бағалауыңыз, (4) басқа ақпарат көздерімен байланыстар, (5) жауапсыз қалған сұрақтар, (6) мәтіннің сіздің жұмысыңыз немесе зерттеуіңіз үшін маңыздылығы. Бұл резюме одан кейінгі жұмыс үшін құнды анықтамалық материал болады және мәтінді қаншалықты терең меңгергеніңізді көрсетеді.

5. Сыни ойлауды күнделікті тәжірибеге айналдыру

Сыни ойлау тек академиялық мәтіндермен жұмыс арқылы ғана емес, сонымен қатар оны күнделікті өмірде қолдану арқылы дамиды. Барлық салаларда сыни талдаудың тұрақты әдетін қалыптастыру бұл дағдыны нығайтады және ойлауыңыздың табиғи бөлігіне айналдырады.

Кішкентайдан бастаңыз — сыни ойлауды саналы түрде қолданатын күнделікті өмірдің бір саласын таңдаңыз. Мысалы, бұл жаңалықтарды оқу болуы мүмкін. Ақпаратты пассивті тұтынудың орнына, өзіңізге сұрақтар қойыңыз: «Бұл мақаланың авторы кім және оның ықтимал күн тәртібі қандай?», «Қандай ақпарат көздеріне сілтеме жасалады және олар қаншалықты сенімді?», «Осы мәселеге қатысты әртүрлі көзқарастар ұсынылды ма?», «Мақалада айтылмаған не қалды?» Мұндай талдау сыни ойлауды ғана дамытып қоймайды, сонымен қатар сізді неғұрлым медиасауатты (media literacy) етеді.

Маңызды тұжырымдарға «екі рет тексеру» принципін

қолданыңыз. Қызықты факт немесе тұжырыммен — сұхбатта, мақалада, әлеуметтік желілерде — кездескенде оны сенуге қабылдамай, бірнеше тәуелсіз ақпарат көздері бойынша тексеруді ереже етіп алыңыз. Бұл дезақпарат пен «жалған жаңалықтар» дәуірінде аса маңызды. Фактілерді тексеру сайттарын пайдаланыңыз, бастапқы ақпарат көздерін іздеңіз, әртүрлі басылымдардың бір оқиғаны қалай жазатынын салыстырыңыз.

Сұхбаттар мен талқылауларда саналы тыңдауды жаттықтырыңыз. Бірер адам тұжырым айтқанда, оның дәлелдемесін ойша талдаңыз: «Бұл тұжырым қандай алғышарттарға негізделген?», «Қандай дәлелдер келтіріледі?», «Логикалық олқылықтар бар ма?», «Балама көзқарастар қарастырыла ма?» Бұл үнемі таласу және басқаларды сынау керек деген сөз емес — бұл сіздің әңгімелесушінің ұстанымын жақсырақ түсінуге және өзіңіздің негізделген пікіріңізді қалыптастыруға көмектесетін ішкі талдау туралы.

Дәлелдеменің оппонент тарапынан күшейтілуі әдетін қалыптастырыңыз — «сабан кейіпкерінің» қарсысы. Жеңіл жоққа шығару үшін оппоненттің дәлелдерін жеңілдету және бұрмалаудың орнына (сабан кейіпкері), оның ұстанымын ең күшті және сенімді түрде ұсынуды жаттықтырыңыз. Біреудің көзқарасын сынамас бұрын, оны ең жақсы түрде тұжырымдауға және оның пайдасына ең күшті дәлелдерді табуға тырысыңыз. Тек осыдан кейін ғана сыни талдауға кірісіңіз. Мұндай тәсіл ойлауыңызды неғұрлым объективті және ин-

теллектуалдық тұрғыдан адал етеді.

«Сыни ойлау күнделігін» жүргізіңіз — тұрақты түрде (кем дегенде аптасына бір рет) мыналарды жазып алыңыз: (1) сыни ойлауды сәтті қолданған жағдайлар және бұл қандай нәтиже берді, (2) ақпаратты сынсыз қабылдаған кездеріңізді байқаған сәттер, (3) өзіңізде немесе басқаларда анықтаған жаңа логикалық қателер немесе алдын ала қалыптасқан пікір түрлері, (4) кездескен жақсы және нашар дәлелдемелердің қызықты мысалдары. Бұл күнделікті мерзімді қайта оқу прогресіңізді сезінуге және қосымша дамытуды қажет ететін салаларды анықтауға көмектеседі.

Ақырында, сыни ойлау пен ашықтық арасындағы тепе-теңдікті есте ұстаңыз. Сыни ойлау — бұл кездесетіннің бәрін жалпы скептицизм мен жоққа шығару деген емес. Оның мақсаты — бұзу емес, конструктивті түсіну. Сыни болыңыз, бірақ жаңа идеяларға ашық болыңыз. Тұжырымдарды күмән тудырыңыз, бірақ дәлелдер сенімді болса, пікіріңізді өзгертуге дайын болыңыз. Дәл осы салауатты скептицизм мен интеллектуалдық икемділік арасындағы тепе-теңдік сыни ойлауды шынымен өнімді таным құралына айналдырады.

Сыни ойлауды дамыту — бір рет жетіп, мәңгіге қалатын мәнізіл емес, өмір бойы жүретін сапар. Оқылған әрбір мәтін, талданған әрбір дәлел, сезілген әрбір алдын ала қалыптасқан пікір сізді неғұрлым зерек және аналитикалық ойлайтын оқырманға айналдырады. Осы ұсыныстарды дәй-

екті түрде қолданыңыз, оларды өз қажеттіліктеріңізге бейімдеңіз және сыни ойлаудың академиялық мәтіндерді оқуға деген тәсіліңізді ғана емес, өмірдің барлық салаларында ақпаратпен өзара әрекеттесуіңізді де қалай өзгертетінін бақылаңыз.

3. Аннотациялау стратегиялары

Мәтіндерді оқу және талдау контекстінде аннотациялау техникалары мен аннотациялау стратегияларын ажырата білу маңызды (15-сурет).

Аннотациялау техникасы. Аннотациялау техникалары мәтіндегі ең маңызды жерлерді ерекшелеу және оларға түсіндірмелер қосудың нақты әдістері немесе тәсілдерін білдіреді. Мұндай техникаларға астын сызу, маркермен ерекшелеу, шеңберлеу, мәтін фрагменттерінің резюмесін жасау немесе оларға ескертпелер қосу жатады.

Аннотациялау техникасы

- Кілт сөз тіркестерін немесе сөйлемдерді ерекшелеу немесе асты сызу.
- Ақпараттың түрлі үлгілерін бейнелеу үшін символдар немесе кодтар пайдалану (мысалы, маңызды сәттер үшін жұлдызшалар, түсініксіз үзінділер үшін сұрақ белгілері).
- Түсіндірмелерді, сұрақтарды немесе тұжырымдарды ұсыну үшін мәтін бетінің жиегіне жазбалар немесе түсініктемелер жазу.
- Негізгі идеялар немесе тұжырымдамаларды өз сөздерімен қорытындылау.

Аннотациялау стратегиясы

- Аннотациялау процесіне арналған нақты мақсаттар немесе міндеттер белгілеңіз.
- Аннотациялауға арналған ақпарат немесе элементтердің түрлерін анықтаңыз (мысалы, негізгі идеялар, қолдаушы дәлелдемелер, идеялар арасындағы байланыстар).
- Ақпараттың түрлі санаттарына арналған түрлі түстер мен символдардың түстік кодтауын пайдалану сияқты аннотацияларды ұйымдастыруға арналған жүйе немесе құрылым орнатыңыз.
- Түсінуді тереңдету және мәтіндегі байланыстарды орнату үшін аннотацияларды рефлексиялаңыз және синтездеңіз.
- Аннотацияларды одан әрі талдау, талқылау немесе мәтіндер жазу үшін анықтамалық материал ретінде пайдаланыңыз.

Сурет 15 — Аннотациялау техникалары мен аннотациялау стратегиясының салыстырмасы

Басқаша айтқанда, аннотациялау техникалары — бұл оқырманға мәтінмен белсенді жұмыс істеуге мүмкіндік беретін практикалық құралдар. Олар маңызды ақпаратты ерекшелеуге, оны құрылымдауға және оқылғанды түсінуді бекітуге көмектеседі. Осылайша, оқырман мәтіннің өзіндік интерпретациясын қалыптастырады (The Learning Center. UNC, 2023; Eastern Washington University, 2021).

Аннотациялау стратегиясы. Нақты техникалардан айырмашылығы, аннотациялау стратегиясы аннотациялау техникаларын тиімді пайдалануға бағытталған жалпы іс-қимыл жоспарын білдіреді. Стратегия аннотациялаудың мақсатын нақты анықтауды, жасалатын жазбаларды логикалық ұйымдастыруды және мәтінді жақсырақ қабылдау мен талдау үшін аннотацияларды пайдалануды қамтиды.

Мұндағы негізгі сәт — оқырманның аннотациялауға кіріскенде өзіне қоятын нақты міндетінің болуы. Бұл мәтіннің негізгі идеяларын ерекшелеу, оны сыни талдау, қысқа конспект жасау және оқырманның қажеттіліктеріне байланысты басқа да міндеттер болуы мүмкін. Әртүрлі мақсаттар аннотациялаудың әртүрлі стратегияларын қолдануды талап етеді.

Осылайша, аннотациялау техникалары мәтінмен жұмыс

істеудің нақты әдістерін білдіреді, ал аннотациялау стратегиясы осы әдістерді қолдану кезіндегі мақсаттар мен іс-қимыл жоспарын анықтайды. Техникалар «қалай?» деген сұраққа жауап берсе, стратегия «неге?» және «не үшін?» деген сұрақтарға жауап береді.

Аннотациялау шынымен белсенді оқытудың қуатты құралы болып табылады. Ол оқырманға мәтінді тереңірек түсінуге, ақпаратты жақсырақ есте сақтауға және сыни ойлауды дамытуға мүмкіндік береді. Аннотациялау техникаларын мақсатты қолдану және ойластырылған оқу стратегиясын жасау арқылы оқырман мәтінмен белсенді өзара әрекеттесе алады және оқу мен зерттеуге арналған құнды ресурс жасай алады. Аннотациялар материалды қайта пайдалану, емтихандарға дайындалу, зерттеу жұмыстарын жазу, сондай-ақ өзіндік ойлау қызметін дамыту үшін пайдалы құралға айналады.

3.1. Мақсатты аннотациялау

Мақсатты аннотациялау — мәтінмен жұмысты бастамас бұрын нақты міндеттер мен мақсаттарды анықтауды болжайтын тиімді стратегия. Бұл тәсіл мазмұнның қажетті аспектілеріне назар аударуға және оқу мен аннотациялаудан барынша пайда алуға көмектеседі.

Міндеттерді анықтау мәтіннің негізгі идеяларын ерекшелеу, негізгі дәлелдемелер немесе дәлелдерді анықтау, мәтін құрылымын айқындау, мәселелер немесе қайшылықтарды анықтау, сондай-ақ авторлық ниеттерді талдау сияқты мақсаттарды қамтуы мүмкін. Осы міндеттердің әрқайсысы аннотациялаудың өзіндік тәсілі мен құралдар жиынтығын талап етеді.

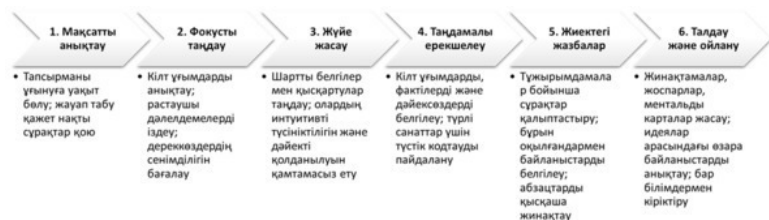
Мақсатты аннотациялау кездейсоқ және мақсатсыз оқудан аулақ болуға, сондай-ақ мәтінді өңдеуге жұмсалатын уақыт пен күш-жігерді айтарлықтай қысқартуға көмектеседі. Ол оқырманға материалдың ең маңызды аспектілеріне назар аударуға және мазмұнды тереңірек түсінуге жетуге мүмкіндік береді.

Мақсатты аннотациялау стратегиясын қолданған кезде мақсаттарды алдын ала анықтауға, жауап табу қажет сұрақтарды тұжырымдауға және негізгі сәттерді ерекшелеп, белгілеп, талдай отырып мәтінмен белсенді жұмыс істеуге ұсынылады. Мұндай тәсіл мәтінмен жұмысты жүйелілеу-

ге ықпал етеді және мәтіндік ақпаратты оқу мен талдаудың тиімділігін арттырады.

Мақсатты аннотациялауды практикалық қолдану

Мақсатты аннотациялауды тиімді қолдану мақсатты анықтаудан басталады (16-сурет). Мәтінді оқуға кіріспес бұрын, одан нені алу қажет екенін нақты анықтау керек. Мысалы, климаттық өзгерістер туралы мақаланы зерделегенде мақсат климат өзгеруінің себептері мен салдары туралы ақпарат жинау немесе мәселені шешудің әртүрлі стратегияларын бағалау болуы мүмкін. Мақсатты түсіну аннотациялауға арналған нақты міндеттерді тұжырымдауға және назарды мәтіннің ең өзекті аспектілеріне бағыттауға көмектеседі.

Сурет 16 — Мақсатты аннотациялау процесінің алты негізгі кезеңі

Мақсатты белгілеп алғаннан кейін аннотациялаудың фокусын анықтау керек. Егер мақсат климат өзгеруінің себеп-

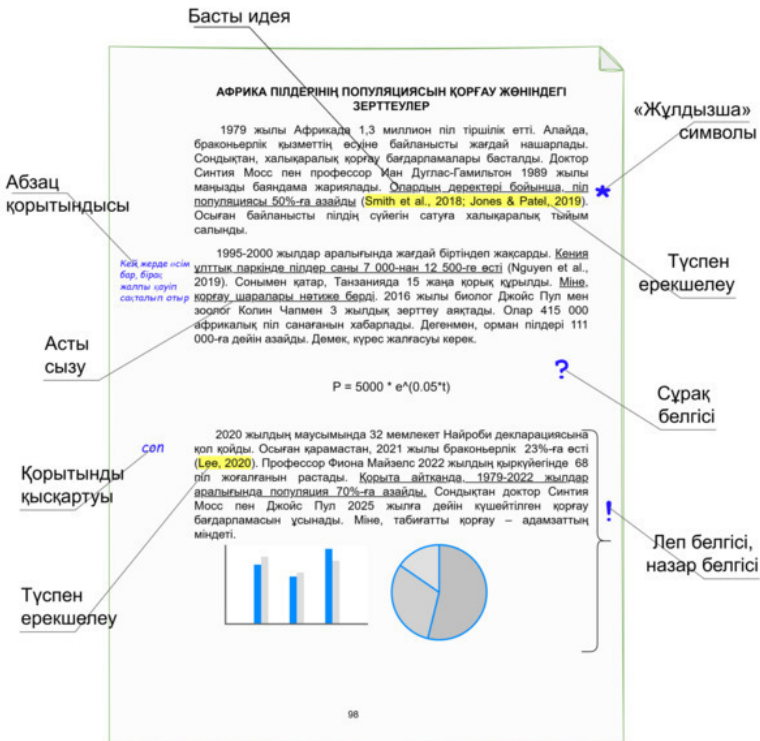
тері мен салдарын зерделеу болса, фокус негізгі ұғымдарды және оларды растайтын деректерді ерекшелеуге немесе пайдаланылған ақпарат көздерінің сенімділігін бағалауға бағытталуы мүмкін. Фокус қойылған мақсат пен қажетті ақпаратқа байланысты болады және ең маңызды аспектілерге назар аударуға көмектеседі.

Аннотациялаудың тиімділігін арттыру үшін әртүрлі ақпарат түрлерін бейнелейтін символдар мен кодтар жүйесін жасау пайдалы. Мысалы, жұлдызша маңызды идеяларды ерекшелеу үшін, сұрақ белгісі анық емес сәттерді белгілеу үшін, ал леп белгісі (17-сурет) таңқаларлық немесе ерекше назар аударатын ақпаратты таңбалау үшін қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ қысқартуларды пайдалануға болады: «Анқ.» анықтама үшін, «Қорт.» қорытынды үшін, «Салыст.» салыстыру үшін. Мұндай жүйе аннотацияларды неғұрлым құрылымды және кейін оларға оралған кезде оңай интерпретацияланатын етеді.

Мәтінді астын сызу немесе ерекшелеу кезінде мақсатты және іріктемелі түрде жүрек керек, тек қойылған мақсат пен тандалған фокуспен тікелей байланысты ақпаратты ғана ерекшелеп, негізгі ұғымдарды, дәлелдемелерді және маңызды дәйексөздерді бөлу ұсынылады. Әртүрлі түстерді пайдалану негізгі идеяларды, растаушы дәлелдерді және арнайы терминдерді ажыратуға көмектеседі. Бұл ең маңыздысына назар аударуға, бөлшектерден ақпараттық шамадан тыс жүктелуден аулақ болуға мүмкіндік береді.

Мәтін жиектерінде түсіндірмелер жасау және сұрақтар тұжырымдау пайдалы. Мұнда тақырыпты өз сөздеріңізбен түсіндіруге, бұрын оқылған материалмен байланыстар орнатуға немесе абзацтар мазмұнының қысқа резюмесін жазып алуға болады, бұл ақпаратты жақсырақ меңгеруге ықпал етеді. Осылайша мәтінмен неғұрлым белсенді өзара әрекеттесу жасалады және оның мазмұнын терең түсінуге жетіледі.

Мәтінді оқып, аннотациялап болғаннан кейін жасалған жазбаларды қарап шығу мен рефлексияға уақыт бөлу керек. Бұл қорытынды кезең мәтінді тереңірек түсінуге және басқа бар ақпаратпен байланыстарды анықтауға көмектеседі. Аннотацияларды материалды меңгеруді бекіту үшін резюме немесе мәтін жоспарын жасауға пайдалануға болады. Мысалы, аннотациялар негізінде идеялар мен ұғымдардың өзара байланыстарын бейнелейтін концептуалды карта жасауға болады. Аннотацияларды жүйелі қарастыру мен ойластыру материалды тереңірек деңгейде меңгеруге және оны одан әрі зерделеу немесе аналитикалық жұмысқа дайындалуға көмектеседі.

Сурет 17 — Бет жиегінде символдарды, қысқартуларды және жазбаларды пайдалану мысалы

Аннотациялаудың жеке жүйесін жасау

Аннотациялау кезінде пайдалануға болатын символдардың, кодтардың және қысқартулардың мысалдары 8—10-

кестелерде ұсынылған.

Мәтіндерді аннотациялауға арналған өзіндік белгілер, кодтар және қысқартулар жүйесін жасаған кезде жеке қалауларды және нақты міндеттерді ескеру маңызды. Негізгі ереже — оңай есте сақталатын және мәтіннің қажетті элементтерін тиімді таңбалауға мүмкіндік беретін символдар мен қысқартуларды таңдау.

Символ	Атауы	Мағынасы
*	Жұлдызша	Маңызды сәтті немесе негізгі ұғымды көрсетеді
!	Леп белгісі	Таңқаларлық немесе ерекше назар аударатын нәрсені белгілейді
?	Сұрақ белгісі	Анық емес сәтті немесе түсініксіз ақпаратты көрсетеді
△	Үшбұрыш	Идеялар арасындағы байланыс немесе өзара байланысты білдіреді
√	Белгі	Тұжырымды түсінуді немесе онымен келісуді көрсетеді
X	Айқыш	Қателерді, қайшылықтарды немесе дұрыс емес ақпаратты ерекшелейді
↔	Екі жақты көрсеткі	Екі идеяны салыстыруды немесе қарсы қоюды көрсетеді
+	Плюс белгісі	Қосымша ақпаратты немесе байланысты идеяларды білдіреді
□	Шаршы	Одан әрі зерделеуді қажет ететін тармақты немесе бөлімді көрсетеді
∞	Шексіздік белгісі	Ерекше маңыздылықтағы ұғымды немесе идеяны білдіреді
↑	Жоғары көрсеткі	Өсуді, жақсаруды немесе оң өзгерісті білдіреді
↓	Төмен көрсеткі	Азауды, төмендеуді немесе теріс өзгерісті білдіреді
≠	Тең емес	Екі идея арасындағы қарсылықты немесе айырмашылықты көрсетеді

Кесте 8 — Аннотациялаудың жиі кездесетін символдары және олардың мағыналары (мысал)

Кейбір оқырмандар маңызды сәттерді белгілеу үшін жұлдызша (*), анық емес фрагменттер үшін сұрақ белгісі (?), байланыстар мен себеп-салдар қатынастарын белгілеу үшін көрсеткі (→) сияқты стандартты белгілер мен қысқартуларды қолдануды жөн көреді. Алайда 10-кестеде көрсетілгендей, жеке қажеттіліктерге жақсырақ сай келетін бірегей жүйе де жасауға болады.

Өзіндік аннотациялау жүйесін қолдануды тұрақты жаттықтыру және қажет болған жағдайда оны жетілдіру маңызды. Тұрақты жаттықтыру аннотацияларды пайдалануда неғұрлым сенімді және шебер болуға, сондай-ақ жүйені мәтіндердің әртүрлі түрлерін оқу мен талдаудың өзгермелі қажеттіліктеріне бейімдеуге көмектеседі.

Код / Қысқарту	Мағынасы	Қолданылуы	Ағылшынша нұсқасы
Т	Тақырып	Бөлімнің негізгі идеясы немесе тақырыбын белгілейді	T (Theme)
Мыс	Мысал	Белгілі бір тұжырымды растайтын мысалдарды белгілейді	Ex (Example)
Себ	Себеп	Оқиға немесе құбылыстың себебін көрсетеді	C (Cause)
Сал	Салдар	Іс-қимылдың немесе жағдайдың нәтижесін немесе салдарын ерекшелейді	E (Effect)
Сұр	Сұрақ	Одан әрі зерделеуді қажет ететін салаларды белгілейді	Q (Question)
Мәс	Мәселе	Мәтінде ұсынылған қиындықтарды немесе проблематиканы білдіреді	P (Problem)
Шеш	Шешім	Мәселелердің ұсынылған шешімдерін көрсетеді	S (Solution)
Ф	Факт	Объективті, тексерілетін ақпаратты белгілейді	F (Fact)
Пк	Пікір	Субъективті көзқарастарды немесе бағалау пайымдауларды білдіреді	O (Opinion)
Анқ	Анықтама	Анықтамасы берілген терминдерді немесе ұғымдарды белгілейді	Def (Definition)
ЖБ	Жеке байланыс	Оқырманның жеке тәжірибесімен байланысты бөлімдерді белгілейді	PC (Personal Connection)
Қор	Қорытынды	Қорытынды тұжырымдарды немесе жиынтық резюмені ерекшелейді	Con (Conclusion)
Салыст	Салыстыру	Идеялар немесе ұғымдарды салыстыруды көрсетеді	Cf (Compare)
Деркөз	Дерек көзі	Пайдаланылған материалдарға немесе дәйектелген ақпарат көздеріне сілтемелерді белгілейді	Ref (Reference)
Қайт	Қайталану	Мәтіннің әртүрлі жерлерінде кездесетін мазмұнды көрсетеді	Rep (Repetition)

Кесте 9 — Аннотациялауға арналған пайдалы кодтар мен қысқартулардың мысалдары

Санат		
Символ/Қысқарту	Мақсаты	Қолдану мысалдары
Маңыздылық деңгейі		
* (жұлдызша); ** (екі жұлдызша); *** (үш жұлдызша)	Маңызды идеяларды белгілеу; Өте маңызды ақпарат; Аса маңызды материал.	Автордың негізгі тезисі; Тараудың орталық ұғымы; Іргелі принцип.
Нақтылауды қажет ету		
? (сұрақ белгісі); ?? (қос сұрақ)	Түсініксіз сәттер; Қосымша зерделеуді талап етеді.	Таныс емес термин; Күрделі логикалық байланыс.
Эмоционалды реакция		
! (леп белгісі); !?	Таңқаларлық/күтпеген ақпарат; Қайшылықты деректер.	Зерттеудің күтпеген нәтижесі; Күтілгенге қайшы ақпарат.
Мазмұн түрлері		
«анқ» (анықтама); «қор» (қорытынды); «салыст» (салыстыру); «мыс» (мысал); «дәлел» (дәлел).	Ақпаратты түр бойынша жіктеу	Ұғымды тұжырымдау; Жиынтық қорытынды; Теорияларды салыстыру; Ұғымды иллюстрациялау; Растаушы деректер.
Құрылымдық байланыстар		
→ (көрсеткі); ↔ (екі жақты көрсеткі); ≠ (тең емес); = (тең).	Себеп-салдар байланысы; Өзара ықпал; Қарсы қою; Синонимия, бірдейлік.	A → B (A B-ге әкеледі); X ↔ Y (өзара байланыс); A теориясы ≠ B теориясы; X ұғымы = Y идеясы.
Жеке баға		
+ (плюс); – (минус); ± (плюс-минус).	Дәлелмен келісу; Келіспеу немесе күмән; Ішінара келісу.	Сенімді дәлел; Нашар дәлелдеме; Ескертпелермен дұрыс.

Кесте 10 — Тиімді аннотациялауға арналған символдар мен қысқартулар жүйесінің мысалы

Негізгі ереже — аннотациялар оқу мен талдау процесін жеңілдетуі тиіс, ал күрделендіруі емес. Олар дәйекті және оңай интерпретацияланатын болуы тиіс, оқылғанды ते-реңірек ойластыруға және мәтіндік ақпараттан барынша пайда алуға көмектесуі тиіс.

3.2. Диалог ретіндегі аннотациялау

Мәтінді аннотациялауды оқырман мен автор арасындағы диалог ретінде қарастыруға болады. Бұл тәсіл оқылғанға белсенді жауап қатуды болжайды және сұрақтар тұжырымдауды, өзіндік идеяларды білдіруді және мәтіннің әртүрлі элементтері арасындағы өзара байланыстарды орнатуды қамтиды.

Мұндай «мәтінмен диалог» материалды тереңірек түсінуге және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді. Оқырман ақпаратты пассивті қабылдаушы емес, оқылғанды ойластыратын, оны өзіндік білімі мен тәжірибесімен салыстыратын, сондай-ақ автордың жекелеген тұжырымдарын күмән тудыратын белсенді әңгімелесуші позициясына ие болады.

Мәтінге сұрақтар тұжырымдау арқылы оқырман түсініксіз сәттерді нақтылай алады, автор логикасындағы қайшылықтарды немесе әлсіз жерлерді анықтай алады, сондай-ақ жасырын дәлелдерді немесе жасырын алғышарттарды таба алады. Өзіндік идеяларды білдіру мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуге, бар білімдер мен болжамдарды қолдануға, сондай-ақ оқылған негізінде өзіндік қорытындылар тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Аннотациялаудың диалогтық тәсілі ойлау процестерін ынталандырады және мәтінді тереңірек және сыни талдауға ықпал етеді. Ол аналитикалық ойлау, дәлелдеме жасау және

өзін-өзі сынау дағдыларын дамытуға көмектеседі. Нәтижесінде аннотациялар неғұрлым мазмұнды болады және одан кейінгі оқу мен зерттеу жұмысы үшін құнды ресурсқа айналады.

Диалогтық аннотациялауды жаттықтыру

Оқу барысында мәтінмен белсенді өзара әрекеттесу маңызды: оған жауап қату және өз ойларыңыз бен эмоцияларыңызды бет жиектерінде аннотацияларда білдіру. Келісу, күмән немесе ерекше қызығушылық тудыратын фрагменттерді ерекшелеу пайдалы. Бұл мәтінмен өзара әрекеттесуді тереңдетуге және оқылғанға деген реакцияларыңызды жақсырақ түсінуге көмектеседі. Мұндай белсенді жауап қату оқуды ақпаратты бір жақты жеткізуден авторбен тірі интеллектуалдық диалогқа айналдырады.

Аннотациялау барысында оқу кезінде туындайтын сұрақтарды бекіту керек (11-кесте). Сұрақтар тұжырымдау түсініксіз сәттерді нақтылауды, қосымша ақпарат сұрауды немесе ықтимал балама көзқарастар туралы ойлануды қамтуы мүмкін. Бұл мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуге ықпал етеді және сыни ойлауды ынталандырады, жауаптар іздеуге және материалдың мәніне тереңірек үңілуге итермелейді.

Элемент		
Тәсілдің мәні	Іске асыру түрлері мен мысалдары	Интеллектуалдық қызметі
Мәтінге сұрақтар қою		
Жеке кездесудегідей жиек жазбалары арқылы сұрақтар тұжырымдай отырып авторбен диалог	Нақтылаушы сұрақтар: «Автор бұл терминмен нені білдіреді?». Сыни сұрақтар: «Бұл қорытынды бұрын ұсынылған қайшылықты дәлелдерді қалай ескереді?»	Түсінудегі олқылықтарды анықтау; алғышарттарды оспарлау; дәлелдемені зерделеу; пайымдаулардағы «соқыр нүктелерді» анықтау
Әңгіме ретіндегі түсіндірме		
Оқырманның интеллектуалдық жауабын бекітетін жиек жазбалары арқылы авторбен сыйластықпен «әңгімелесу»	Келісу: «Бұл дәлелдер автордың климаттық заңдылықтар туралы тұжырымын сенімді түрде растайды». Сын: «Бұл дәлел әлеуметтік-экономикалық факторларды ескермейді». Идеяны дамыту: автордың ойлау желісін кеңейту	Кейінгі ойластыру мен жинақтауға арналған тірек нүктелерін жасау; диалогта оқырман даусын бекіту
Идеяларды байланыстыру		
Мәтін мен сыртқы білімдер, контекстер, пәндер, жеке тәжірибе арасындағы байланыстар орнату	Басқа оқу материалдарына, ағымдағы оқиғаларға, басқа ғалымдардың қайшылықты пікірлеріне, практикалық қолданыстарға сілтемелер	Мәтінді неғұрлым кең білім жүйесіне енгізу; есте сақтауды және қолдануды жақсарту; мазмұнды әртүрлі бұрыштардан қарастыру

Кесте 11 — Аннотациялаудың диалогтық тәсілінің үш негізгі элементі

Аннотациялар мәтіндегі әртүрлі идеялар, ұғымдар немесе фактілер арасындағы байланыстарды орнату үшін пайдалануға болады. Жалпы тақырыптарды анықтап, әртүрлі көзқарастарды немесе мысалдарды салыстыру және қарсы қою маңызды. Бұл мәтінді түсінуді жақсырақ ұйымдастыруға және құрылымдауға, сондай-ақ ұсынылған ақпараттағы терең байланыстар мен өзара тәуелділіктерді анықтауға кө-

мектеседі. Мұндай байланыстарды орнату материал туралы тұтас және жүйелі түсінік қалыптастыруға ықпал етеді.

Аннотациялау авторбен нағыз пікірталасқа кіруге, оның ұстанымын оспарлауға немесе дәлелдерін күмән тудыруға мүмкіндік береді. Мәтін жиектерінде авторбен диалог жүргізу, оның қорытындыларымен келісуді немесе келіспеушілікті білдіру, балама интерпретациялар ұсыну немесе пайымдаулардағы әлсіз жерлерді көрсету сыни ойлауды дамытуға және мәтінді терең түсінуге ықпал етеді.

Оқылғанды сыни ойластыру құралы ретінде аннотациялауды пайдалану орынды. Мәтіндегі тұжырымдардың сенімділігі немесе негізділігін бағалау үшін дәлелдемелер сұрауға, дәлелдерді талдауға немесе контекстті қарастыруға болады. Оқылғанды белсенді талдау және оны бар білімдермен тәжірибемен салыстыра отырып өзіндік ойларды білдіру талқыланатын мәселелер бойынша өзіндік негізделген пікір қалыптастыруға көмектеседі.

Осылайша, аннотациялауды диалог ретінде қарастыра отырып, оқырман мәтін авторымен белсенді ой алмасуға кіреді. Ол оқылғанға жауап қатады, сұрақтар қояды, өз пікірін білдіреді, басқа ақпарат көздері мен идеялармен байланыстар орнатады. Мұндай тәсіл түсінуді тереңдетеді, сыни ойластыруды ынталандырады, одан кейінгі ойлануларға және зерттеулерге жетелейді. Аннотациялау толыққанды интеллектуалдық диалогтың бастапқы нүктесіне айналады. Нәтижесінде оқырман ақпаратты қабылдап қана қоймай-

ды, сонымен бірге мәтінмен белсенді өзара әрекеттесіп, тереңірек түсіну мен интеллектуалдық тәжірибесін байытудың негізін жасайды.

3.3. Білімді синтездеу құралы ретіндегі аннотациялау

Аннотациялау білімді синтездеудің (knowledge synthesis) және әртүрлі ақпарат көздерінен алынған ақпаратты біріктірудің қуатты құралы ретінде қызмет ете алады. Аннотацияларды осындай контекстте пайдаланған кезде әртүрлі мәтіндер арасындағы байланыстарды орнату және белгілі бір тақырып бойынша неғұрлым толық және тұтас сурет қалыптастыру үшін олардан алынған білімдерді біріктіру мүмкіндігі ашылады.

Аннотациялаудың синтездеуші тәсілі әртүрлі ақпарат көздерінен алынған ақпаратты біріктіруге және құрылымдауға мүмкіндік береді. Деректерді салыстыруға, жалпы тақырыптарды ерекшелеуге, айырмашылықтарды анықтауға және мәселе бойынша әртүрлі көзқарастарды талдауға болады. Бұл қызығушылық тудыратын проблематиканы немесе тақырыпты тереңірек түсінуге, сондай-ақ бар зерттеулер мен әртүрлі авторлардың пікірлері туралы толығырақ түсінік алуға мүмкіндік береді.

Білімді синтездеу құралы ретіндегі аннотациялау зерттеу немесе аналитикалық жұмыста әсіресе пайдалы. Ол шашыраңқы ақпаратты жинақтауға, білімнің әртүрлі фрагменттері арасындағы байланыстарды орнатуға және тақырып туралы жүйеленген түсінік жасауға көмектеседі. Құрылым-

далған аннотациялар ғылыми мақалалар, әдебиеттер шолулары немесе баяндамалар жазудың негізі болып қызмет ете алады, сондай-ақ алынған білімдерді есте сақтауға және ұйымдастыруға көмектеседі.

Білімді синтездеу үшін аннотацияларды пайдалану тақырыпты тереңірек түсінуге ғана мүмкіндік бермейді, сонымен қатар әртүрлі ақпарат көздерінен алынған ақпаратты талдау және салыстыру қабілетін дамытады. Бұл белгілі бір зерттеу немесе кәсіби қызығушылық саласында неғұрлым білікті және хабардар болуға көмектеседі.

Синтетикалық аннотациялаудың мысалдары

Синтетикалық аннотациялауды нақты мысалдарда практикалық қолдануын қарастырайық. Делік, әлеуметтік медицинаның психикалық денсаулыққа әсерін зерттеу жүргізілуде. Өзіндік баға, депрессия және мазасыздану сияқты осы тақырыптың әртүрлі аспектілерін талқылайтын бірнеше мақаланы оқыған кезде негізгі сәттерді анықтау және мақалалар арасындағы байланыстарды орнату үшін аннотацияларды пайдалануға болады. Мысалы, бір мақаладағы басқа мақалада талқыланатын ұғыммен байланысты сөйлемді ерекшелеп, осы өзара байланыс туралы жиекке жазба жасауға болады. Мұндай салыстыру жалпы суретті көруге және әртүрлі зерттеулердің бір-бірін қалай толықтыратынын, мәселе туралы кешенді түсінік жасайтынын түсінуге көмектеседі.

Әдебиеттану саласында жиі шығарманың алғашқы нұсқалары мен түпкілікті нұсқасын талдаумен кездесуге тура келеді. Мәтінді аннотациялай отырып, әртүрлі нұсқаларды салыстыруға және мәтіннің эволюциясын талдауға болады — мысалы, қолжазбадан фрагментті ерекшелеп, оның түпкілікті нұсқадағы түзетілуі туралы белгі жасауға болады. Бұл автордың шығармашылық процесін бақылауға және шығарма үстінде жұмыс барысында оның идеялары қалай дамып, өзгергенін түсінуге мүмкіндік береді.

Академиялық зерттеулер жүргізу кезінде жиі көптеген мәтіндерден алынған ақпаратты кешенді талдау талап етіледі. Аннотациялау әрбір ақпарат көзіндегі негізгі идеяларды анықтауға және олар арасындағы өзара байланыстар мен түйісу нүктелерін табуға мүмкіндік береді. Мысалы, бір кітаптағы басқа еңбектегі ұғымға қатысты сөйлемді белгілеп, осы өзара байланыс туралы жиекке жазба жасауға болады. Әртүрлі ақпарат көздерінен алынған деректерді осындай жүйелі синтездеу зерделенетін мәселені жан-жақты және терең түсінуге жетуге көмектеседі.

Осылайша, әртүрлі ақпарат көздерінен алынған деректерді синтездеу құралы ретіндегі аннотациялау қызығушылық тудыратын мәселелерді кешенді және терең зерделеу үшін қуатты құрал болып табылады. Ол білімді құрылымдауға, біріктіруге және жақсырақ түсінуге ықпал етеді, бұл зерттеу және аналитикалық қызметті айтарлықтай жеңілдетеді. Синтездеуші аннотациялауды қолдану ақпаратты жай жинақта-

уға ғана емес, оның негізінде жаңа, біріктірілген білім жасауға мүмкіндік береді — бұл кез келген байыпты интеллектуалдық еңбектің негізі болып табылады.

3.4. Ұжымдық аннотациялау

Коллаборативтік (ұжымдық, бірлескен) аннотациялау (collaborative annotating) бір мәтінге аннотациялар жасау бойынша адамдар тобының бірлескен жұмысын білдіреді (18-сурет). Мұндай коллаборация барысында қатысушылар негізгі идеяларды талқылауға, пікір алмасуға, сұрақтар қоюға және ақпараттың өзіндік интерпретацияларын ұсынуға мүмкіндік алады.

Сурет 18 — Бірлескен аннотациялауды тиімді енгізудің принциптері

Ұжымдық аннотациялау материалды тереңірек ойласты-

руға және оны әртүрлі көзқарастардан қарастыруға ықпал етеді. Топ мүшелері арасындағы өзара әрекеттесу аннотацияларды команданың әрбір мүшесінің алуан идеяларымен, білімдерімен және тәжірибесімен байытуға мүмкіндік береді. Бұл белсенді ақпарат алмасуды ынталандырады және мәтінді неғұрлым толық және жан-жақты түсінуге ықпал етеді.

Ұжымдық аннотациялауды қатысушылар бір-бірімен тікелей кездесіп, материалды талқылайтын тікелей қарым-қатынас форматында да, цифрлық платформалар мен құралдарды пайдалана отырып та жүргізуге болады. Заманауи цифрлық платформалар топқа қатысушылардың географиялық орналасуына қарамастан бір электронды құжатпен бір мезгілде жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл коллаборация процесін айтарлықтай жеңілдетеді, әрбір қатысушы енгізетін өзгерістерді бақылауға және нақты уақыт режимінде идеялармен және түсіндірмелермен алмасуды жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Ұжымдық аннотациялау мәтінді тереңірек түсінуге ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар коммуникация, өзара әрекеттесу және ұжымдық жұмыс дағдыларын белсенді дамытады. Ол қатысушыларға бір-бірінен үйренуге, материалды интерпретациялаудың әртүрлі перспективалары мен тәсілдерімен алмасу арқылы сыни ойлау мен аналитикалық қабілеттерді дамытуға мүмкіндік береді.

Ұжымдық аннотациялаудың форматтары

Тікелей бірлескен аннотациялау. Тікелей бірлескен аннотациялау мәтінді бірлесіп аннотациялау жұмысы үшін адамдар тобының физикалық жиналуын білдіреді. Қатысушылар аннотациялар жүргізу үшін басып шығарылған мәтінді де, цифрлық құралдарды да пайдалана алады. Жұмыс барысында топ негізгі идеяларды талқылайды, өз ойларымен алмасады және мәтіндегі маңызды сәттерді ерекшелейді. Бұл тәсілдің артықшылығы тікелей қарым-қатынас және пікір алмасу мүмкіндігінде жатыр, бұл топқа мәтінді тереңірек түсінуге және бейвербалды сигналдарды ұстап, туындайтын идеяларға бірден жауап қата отырып, бір-бірімен тиімді өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді.

Цифрлық құралдарды пайдаланатын коллаборативтік аннотациялау. Цифрлық құралдарды пайдаланатын коллаборативтік аннотациялау мәтінді бірлесіп аннотациялаудың кем тиімді емес құралы болып табылады. Адамдар топтарына дүниенің әртүрлі бұрышында болса да қашықтан мәтінді аннотациялауда бірлесіп жұмыс істеуге мүмкіндік беретін цифрлық платформалар мен құралдардың алуан түрі бар. Бұл құралдар қатысушыларға асинхронды режимде аннотациялар, түсіндірмелер қосуға және оларға жауап беруге мүмкіндік береді. Сондай-ақ олар барлық қатысушылардың аннотациялары мен түсіндірмелерін көрінетін ете отырып процестің ашықтығын қамтамасыз етеді,

бұл одан кейінгі талқылауды және нәтижелі идея алмасуды ынталандырады. Коллаборативтік цифрлық құралдар мәтіннің ұжымдық түсінілуінің даму тарихын жасай отырып, әрбір қатысушы жасаған өзгерістерді сақтауға және бақылауға, бірлескен жұмысты жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Табысты қолданудың мысалдары

Оқу кабинетінде студенттер Google Docs немесе Hypothes.is сияқты цифрлық құралдарды пайдалана отырып мәтінді бірлесіп аннотациялауда тиімді жұмыс істей алады. Оқытушы мәтіннің әртүрлі бөлімдерін студенттер топтары арасында бөле алады және әрбір топ өз фрагментін ұжымдық аннотациялайды. Осыдан кейін бүкіл топ өз аннотацияларын талқылауға және салыстыруға мүмкіндік алады, бұл мәтінді тереңірек және көп аспектілі түсінуге алып келеді. Аудиторияда өткізілетін мұндай талқылау сыни ойлауды ынталандырады және оқушыларға алуан интерпретациялар арқылы өзіндік түсінігін байыта отырып, бір-бірінен үйренуге мүмкіндік береді.

Зерттеу топтарында коллаборативтік аннотациялау барлық қатысушыларға салалағы соңғы жетістіктерден хабардар болуға және нәтижелі талқылауды жеңілдетуге көмектесе алады. Diigo немесе Zotero типті арнайы құралдарды пайдалана отырып, топтың әрбір қатысушысы өзекті ақпарат көздерін аннотациялай алады және оларды қалған әріп-

тестерімен бөлісе алады. Бұл зерттеу тобындағы тиімді ынтымақтастыққа ықпал етеді және жалпы тақырыптарды, заңдылықтарды және перспективалы зерттеу бағыттарын анықтауға көмектеседі.

Коллаборативтік аннотациялау кітап клубтары үшін тамаша құралға айнала алады. Клуб мүшелері кітаптың әртүрлі фрагменттеріне аннотациялар мен түсіндірмелер қосуға, оларды талқылауға және өз әсерлерімен және интерпретацияларымен бөлісуге мүмкіндік алады. Бұл жалпы оқу мен мәтінді талдау шеңберінде белсенді қатысуға және терең өзара әрекеттесуге ықпал етеді, кітапты виртуалды әдебиат сүйерлер клубында талқылауды неғұрлым мазмұнды, қатыстырушы және интеллектуалдық тұрғыдан бай етеді.

Hypothes.is немесе Genius сияқты коллаборативтік аннотациялауға арналған цифрлық құралдар пайдаланушыларға онлайн-мақалалар мен блог-жазбаларды бірлесіп аннотациялауға мүмкіндік береді. Қатысушылар ойларымен алмасуға, түсіндірмелер қалдыруға және бір-біріне нақты уақыт режимінде жауап беруге болады. Мұндай динамикалық онлайн-талқылаулар мәтінді түсінуді айтарлықтай тереңдетуі және алуан жерлерден және алуан өмірлік және кәсіби тәжірибесі бар адамдар арасындағы идея алмасуына ықпал етуі мүмкін.

Тікелей бірлескен аннотациялаудың да, цифрлық құралдарды пайдаланатын коллаборативтік аннотациялаудың да өз артықшылықтары бар және нақты жағдай мен топтың

қалауына байланысты тиімді болуы мүмкін. Екі жағдайда да қатысушылар арасындағы өзара әрекеттесу мәтінді терең түсінуге және идея алмасуына ықпал етеді, бұл аннотацияның сапасын жақсартады және ұжымдық ойлауды ынталандырады. Жалпы алғанда, ұжымдық аннотациялау мәтін мазмұны бойынша бірлескен жұмыс жүргізуге арналған қуатты құрал болып табылады, неғұрлым кең және тұтас аннотация жасау үшін қатысушылардың әртүрлі көзқарастары мен білімдерін синтездеуге мүмкіндік береді.

3.5. Рефлексиямен аннотациялау

Рефлексивтік аннотациялау (reflective annotating) мәтінмен жұмыс істеудің ерекше түрін білдіреді: ол тек белгілер жасауды ғана емес, сонымен қатар оқу процесінің өзін терең ойластыруды да қамтиды. Бұл тек жекелеген сәттерді ерекшелеу мен түсіндіруді болжайтын дәстүрлі аннотациялаумен салыстырғанда неғұрлым жетілдірілген тәсіл болып табылады (12-кесте).

Негізгі аспектілер	
Іс-қимыл	Нәтиже
1. Негізгі ұғымдарды немесе тақырыптарды анықтау	
Негізгі идеяларды, ұғымдарды немесе тақырыптарды талдап, тиісті аннотациялар жасау.	Материалдың орталық сәттерін тану және меңгеру.
2. Байланыстар орнату	
Мәтіннің жекелеген бөліктері арасындағы немесе мәтін мен бар білімдер немесе тәжірибе арасындағы байланыстарды орнату үшін рефлексивтік аннотациялауды пайдалану.	Түсінуді тереңдету және материалдың өз өмірі немесе басқа ақпарат көздері үшін маңыздылығын сезіну.
3. Сұрақтар тұжырымдау	
Түсініксіз сәттер, одан кейінгі зерделеуге арналған идеялар немесе басқа мәтіндер мен ұғымдармен байланыстар туралы сұрақтар қою.	Зерттеу мен талқылауға мүмкіндіктер аша отырып, сыни ойлауға тарту.
4. Бағалау және сын	
Күшті және әлсіз жақтарды бағалау, біржақтылықтарды немесе болжамдарды анықтау, сондай-ақ конструктивтік сын ұсыну үшін рефлексивтік аннотациялауды пайдалану.	Салмақты және сыни көзқарас қалыптастыру.
5. Жақсарту мақсаттарын белгілеу	
Мәтінді түсінуді, талдауды немесе белсенділікті жақсартуға арналған жеке мақсаттар қою үшін рефлексивтік аннотациялауды пайдалану.	Анықталған жақсарту салаларына назар аудара отырып, оқу және түсіну дағдыларын жақсарту бойынша белсенді жұмыс жасау.

Кесте 12 — Рефлексивтік аннотациялаудың негізгі аспектілері

Дәстүрлі аннотациялаудан принципті айырмашылығы мынада: негізгі екпін мәтіннің өзіндегі белгілер мен түсіндірмелерге емес, материалды меңгеру процесі және туындайтын қиындықтар туралы метабілімге жасалады. Рефлексиямен аннотациялау барысында оқырмандар қандай сұрақтар немесе тақырыптар ең үлкен қызығушылық тудырғанын, нені жақсы түсінгенін, ал немен қиындықтар туындағанын,

қандай дағдылар немесе білімдерді қосымша дамыту немесе жаттықтыру қажет екенін бекітеді.

Рефлексивтік аннотациялаудың негізгі элементтері

Рефлексивтік аннотациялау бірнеше негізгі элементтерді қамтиды. Ең алдымен, бұл мәтіннің резюмесін жасау — негізгі идеялар мен мазмұнның қысқаша баяндамасы (19-сурет). Резюме оқырманға мәтінді түсінуін тұжырымдауға және оның негізгі тұжырымдарын жинақтауға көмектеседі, одан кейінгі рефлексия мен материалды терең ойластыру үшін берік іргетас жасайды.

Мәтін қорытындысы

Мәтіннің негізгі ережелерін, тұжырымдамалары мен тақырыптарын өз сөздерімен қысқаша шолуға сығу.

Жылдам анықтамалық материал береді; түсінуді нығайтады; негізгі тұжырымдамалар мен екінші дәрежелі егжей-тегжейлерді ажырату қабілетін дамытады.

Оқу стратегияларын талдау

Оқу кезінде пайдаланылған нақты әдістер туралы ойлану (жазбалар жүргізу техникалары, ерекшелік тәсілдері, сұрақтар қалыптастыруға тәсілдер).

Оқырмандық дағдылар туралы түсінік береді; түрлі мәтіндер үшін ең тиімді әдістерді анықтауға мүмкіндік береді; оқуға мақсатты бағытталған тәсілді дамытады.

Проблемалық аймақтарды анықтау

Қиыншылық тудырған нақты бөлімдерді, тұжырымдамаларды немесе дәлелдерді тану.

Одан әрі зерттеуге арналған аймақтарды нақты анықтайды; зияткерлік адалдықты ынталандырады; мақсатты оқытуға мүмкіндіктер жасайды.

Болашақ стратегияларды жасау

Рефлексивтік талдау негізінде анықталған қиыншылықтарды шешуге арналған нақты стратегияларды тұжырымдау.

Жетілдіруге деген проактивті тәсілді орнатады; кері байланыс циклін жасайды; оқырмандық қабілеттердің тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Сурет 19 — Тиімді рефлексивтік аннотациялаудың төрт элементінің нәтижелері

Маңызды компонент — оқу стратегияларын талдау. Оқырман мәтінмен өзара әрекеттесу процесінде қолданылған өзіндік оқу стратегияларын сыни қарастырады. Бұл мәтінді түсінуге ықпал еткен тиімді стратегияларды анықтауды, сондай-ақ әлсіз жерлерді немесе жеткілікті нәтиже бермейтін тәсілдерді анықтауды қамтуы мүмкін. Мұндай адал талдау нені жақсы орындалып нәтиже беретінін, ал нені түзету мен жетілдіру қажет екенін сезінуге көмектеседі.

Проблемалық жерлерді анықтау да рефлексивтік аннотациялауда орталық рөл атқарады. Оқырман мәтінде қиындықтар немесе түсінбеушілік туындайтын фрагменттерді белгілейді. Бұл түсініксіз ұғымдармен, күрделі терминологиямен, бейтаныс идеялармен немесе абстрактілі ұғымдармен байланысты болуы мүмкін. Проблемалық жерлерді анықтау осы аспектілерге назар аударуға және оларды жеңуге арналған мақсатты стратегиялар жасауға көмектеседі.

Ақырында, оқу стратегияларын талдау мен проблемалық жерлерді анықтау негізінде оқырман болашаққа арналған стратегиялар жасайды. Бұл қосымша ақпарат көздерін іздеуді, сөздіктерді немесе басқа анықтамалық құралдарды пайдалануды, неғұрлым тәжірибелі әріптестерден көмек сұрауды немесе осындай мәтіндерді оқу мен талдаудың жаңа тәсілдерін қолдануды қамтуы мүмкін.

Рефлексивтік аннотациялау метакогнитивтік дағдыларды (metacognitive skills) дамытуға ықпал етеді. Метакогниция (metacognition) — бұл өзіндік ойлауды талдау және сезіну қабілеті. Оқырман мәтінмен жұмыс процесін ойластырған кезде, ол бұл өзара әрекеттесу қалай жүретіні және неліктен балама тәсілдер емес, белгілі бір тәсілдер таңдалатыны туралы ойлануды сөзсіз бастайды. Бұл өзіндік оқу әдеттерін, қалауларын және тәсілдерін сезінуге, ал осы сезінудің негізінде тиімді жетілдіру стратегияларын тұжырымдауға және қажетті дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Рефлексивтік аннотация жазуға арналған ұсыныстар

Рефлексивтік аннотация жасау процесі мәтінді мұқият оқудан және алғашқы жазбалар жасаудан басталады. Мәтінді мұқият зерделеп, негізгі идеяларға, дәлелдерге және нақты деректерге ерекше назар аудару ұсынылады. Оқу барысында маңызды сәттерді ерекшелей отырып, сұрақтар тұжырымдап, өз ойларыңыз бен реакцияларыңызды бекіте отырып жазба жасаған жөн. Бұл алғашқы жазбалар одан кейінгі тереңдетілген рефлексияның негізіне айналады.

Келесі кезең негізгі ойларды және олардың өзара байланыстарын бөліп алуды болжайды. Автордың оқырманға жеткізуге ұмтылған негізгі идеялар мен ұғымдарды анықтау, осы идеялар арасындағы өзара байланыстарға назар аудару

және олардың мәтін бойы қалай дамитынын бақылау маңызды. Негізгі ойларды бөліп алу мазмұн мен мәтін құрылымында бағдарлануға, материалдың ойша картасын жасауға көмектеседі.

Аса маңызды кезең — мәтінді өзіндік түсінуді талдау және қиындықтар тудыратын салаларды анықтау. Адал рефлексия жүргізіп, мәтінді түсінуіңізді бағалау, мәтіннің қандай аспектілері анық және жақсы меңгерілген, ал қайсылары қиындықтар немесе анықсыздық тудыратынын анықтау қажет. Оқу барысында туындайтын өз реакцияларыңызға, эмоцияларыңыз бен ойларыңызға назар аудару маңызды. Бұл шынайы өзін-өзі бағалау оқу мен талдау дағдыларын тиімді дамыту үшін өте маңызды.

Өзіндік түсінікті талдау мен қиындықтарды анықтау негізінде болашақта осындай мәтіндерді жақсырақ түсінуге арналған стратегиялар жасау керек. Бұл сол тақырып бойынша қосымша әдебиет оқуды, неғұрлым тәжірибелі әріптестермен немесе сарапшылармен кеңесуді, қосымша ақпарат көздерін пайдалануды, талдаудың әртүрлі әдістерін қолдануды қамтуы мүмкін. Мұндай ойластырылған стратегиялар болашақта осындай мәтіндермен жақсырақ жұмыс істеуге және оқырмандық компетенцияларды жүйелі дамытуға көмектеседі.

Қорытынды кезең — негізгі сәттерді және жетілдіруге нақты ұсыныстарды қамтитын рефлексия резюмесін жасау. Жүргізілген рефлексияны қорытындылай отырып, мәтінді

түсінудің негізгі сәттерін, анықталған қиындықтарды және түсінуді жақсартуға арналған нақты ұсыныстарды қамтитын резюме жасау ұсынылады. Бұл мәтінге деген жеке ойлар мен реакциялармен байланысқан негізгі идеялардың қысқаша шолуы, сондай-ақ түсіну мен талдау дағдыларын одан кейінгі жетілдіруге арналған іс-қимыл жоспары болуы мүмкін.

Рефлексивтік аннотация жүйелі және ойластырылған тәсілді талап етеді. Процесс мәтінді мұқият оқудан және негізгі идеялар, туындайтын сұрақтар мен материалға бірден берілетін реакциялар белгіленетін алғашқы жазбаларды бекітуден басталады. Содан кейін мәтіннің құрылымы мен логикасын түсіну үшін орталық тақырыптар мен идеялар, сондай-ақ олардың өзара байланыстары анықталуы керек.

Маңызды кезең — қиындықтар тудырған немесе ойластыруға қосымша күш-жігер талап еткен ең күрделі сәттерді адал бөліп ала отырып, материалды өзіндік түсінуді талдауды жүргізу. Осы талдау негізінде болашақта осындай мәтіндерді жақсырақ ойластыруға арналған стратегиялар жасау қажет — бұл оқудың жаңа тәсілдерін, қосымша ресурстарды пайдалануды немесе осы саладағы сарапшылармен кеңесуді қамтуы мүмкін.

Процесс түсінудің негізгі сәттерін қысқаша баяндауды және мәтіндермен оқу мен аналитикалық жұмыс дағдыларын одан кейінгі дамытуға нақты ұсыныстарды қамтитын жиынтық резюме дайындаумен аяқталады.

Осы ұсыныстарды орындай отырып, тек белгілі бір мәтінді жақсырақ түсінуге ғана емес, сонымен қатар жалпы оқу мен талдау дағдыларын дамытуға да ықпал ететін ақпаратты және терең рефлексивтік аннотация жасауға болады. Рефлексиямен аннотациялау өзіндік ойлауды сезіну және метакогнитивтік сананы дамытудың қуатты құралы болып табылады. Бұл тәсіл әртүрлі дағдылар мен компетенцияларды жетілдіру үшін алуан контекстерде қолданылуы мүмкін. Рефлексивтік аннотациялау оқуды жақсартудың ғана тәсілі болып қоймайды, сонымен қатар мәтінді терең ойластыруға, кәсіби өсуге арналған салаларды анықтауға және болашақ жұмыста алынған сабақтарды қолдануға арналған құралға айналады. Оқу мен талдау дағдыларын жақсартуға ұмтылатындар үшін рефлексивтік аннотациялау мәтінмен неғұрлым саналы өзара әрекеттесуге және оқырмандық компетенцияларды біртіндеп жетілдіруге көмектесетін тиімді тәсіл бола алады.

3.6. Мультимодалды аннотациялау

Мультимодалды аннотациялау (multimodal annotating) мәтінмен өзара әрекеттесу үшін аннотациялаудың әртүрлі әдістері мен форматтарын пайдалануды болжайды. Олардың қатарында түспен ерекшелеуді, астын сызуды, жиектегі жазбаларды, цифрлық аннотацияларды және визуалды элементтерді біріктіруді бөліп көрсетуге болады.

Дәстүрлі және цифрлық аннотациялау құралдарын біріктіру оқырманды мәтінмен белсенді когнитивтік жұмысқа тарта отырып, ақпаратты қабылдауды айтарлықтай жақсартады. Оқырман деректерді өңдеудің әртүрлі арналарын — визуалды, мәтіндік, кинестетикалық — пайдаланады, бұл білімдерді жақсырақ есте сақтауға және неғұрлым тиімді құрылымдауға ықпал етеді.

Біріктірілген мультимодалды аннотациялаудың тиімді нұсқаларының бірі мәтіндегі негізгі идеяларды астын сызу немесе түспен ерекшелеу арқылы ерекшелеу болуы мүмкін, бұл негізгі ұғымдарға назар аударуға және олардың маңыздылығын визуалды түрде белгілеуге көмектеседі (20-сурет). Оқу кезінде туындайтын ойларды, сұрақтарды немесе қосымша идеяларды бекіте отырып, сұрақтар мен ойлармен жиектерде жазбалар жасауға болады. Мұндай белгілер ойлау процесін белсендіруге және мәтінді тереңірек түсінуге ықпал етеді. Қажет болған жағдайда басқа мәтіндермен неме-

се нақты мысалдармен байланыстар орнату үшін стикерлерді немесе арнайы маркерлерді пайдалануға болады, негізгі мәтіннен алынған ақпаратты растайтын немесе кеңейтетін басқа материалдармен, иллюстрациялармен немесе практикалық мысалдармен қатынасты көрсете отырып.

Жүйелі тәсіл Мәтінді алдын ала бағалау және аннотациялаудың жеке стратегиясын жасап, одан кейін қолдану	Алдын ала шолу: — Мәтін құрылымын анықтаңыз. — Кілт дәлелдерді анықтаңыз. — Болжамды күрделіліктерді бағалаңыз. — Ерекше назар қажет бөлімдерді белгілеңіз. Жүйелі қолдану: — Бүкіл оқу барысында бірыңғай принцип. — Оңай іздеуге арналған болжамды құрылымдар. — Техникаларды пайдалануда дәйектілік. — Тану үшін автоматты үлгілер.
Визуалды және мәтіндік элементтерді кіріктіру Ақпаратты өңдеудің толықтырушы жолдары арқылы күшейту әсері жасау үшін аннотациялаудың түрлі нысандарын біріктіру	Элементтер үйлесімдері: — Ерекшеленген үзінділер + жиектегі түсіндірме жазбалар. — Асты сызылған анықтамалар + мәтіндегі орны. — Визуалды сәйкестендіру + аналитикалық өңдеу. — Теориялық тұжырымдамалар + практикалық қолданымдар. Байланыстар орнату: — Аннотациялаудың түрлі нысандарын байланыстыру. — Элементтер арасындағы өзара байланыстарды орнату. — Ақпаратқа қол жеткізудің бірнеше жолы.
Мультимедиялық байыту Қабылдаудың қосымша арналарын жұмылдыру үшін қосымша медиаэлементтерді (суреттер, диаграммалар, аудио) қосу	Байыту түрлері: — Ғылыми процестерге арналған схемалық диаграммалар. — Тарихи баяндауларға арналған хронологиялық белгілер. — Өзара байланыстарды визуализациялау. — Уақыттық қатынастарды кеңістіктік бейнелеу. Оңтайлы қолдану: — Кеңістіктік қатынастар. — Дәйекті процестер. — Күрделі жүйелер. — Абстрактіні нақтыға айналдыру.

Сурет 20 — Көпжақты (мультимодалды) аннотациялауды енгізу стратегиялары

Аннотациялауға мұндай мультимодалды тәсіл ақпаратты тереңірек ойластыруға, оны жақсырақ есте сақтауға және практикада тиімдірек қолдануға мүмкіндік береді. Алуан түрлі аннотациялау тәсілдері білімді меңгеру процесін байытады және оны неғұрлым интерактивті және тартымды етеді.

Әртүрлі мазмұн түрлерімен жұмыс

Мультимодалды аннотациялау мазмұнның әртүрлі түрлерімен өзара әрекеттесу үшін алуан коммуникативтік форматтарды пайдалануды білдіреді. Кескіндерді аннотациялау кезінде маңызды бөлшектерді қосалқы мәтіндік түсіндірмелермен ерекшелеу үшін көрсеткілер мен геометриялық пішіндер сияқты арнайы құралдар қолданылады. Бұл визуалды материалдың маңызды элементтеріне назар аударуға және зерделенетін тақырып контекстінде олардың мағынасын түсіндіруге көмектеседі.

Видеоматериалдарды аннотациялау маңызды сәттерді белгілеу үшін уақыт белгілерін (временные метки) және негізгі көріністерге мәтіндік түсіндірмелер қосуды қамтиды. Кідірту, баяулатылған немесе жылдамдатылған көрсету сияқты көрсету құралдары неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жүргізуге және қалыпты қарау кезінде назардан тыс қалуы мүмкін негізгі сәттерді мұқият зерделеуге мүмкіндік береді.

Аудиожазбаларды аннотациялау үшін уақыт белгілері мен мәтіндік түсіндірмелер қолданылады, ал фрагменттерді ба-
яулату немесе қайталауды қамтитын көрсету функциялары
аудиомазмұнның жекелеген бөліктерін тереңірек талдауға
мүмкіндік береді. Бұл әсіресе дәрістермен, сұхбаттармен,
подкастармен немесе маңызды бөлшектері дыбыстың нюан-
старында жасырынуы мүмкін музыкалық шығармалармен
жұмыс істеген кезде пайдалы.

Интерактивті аннотациялар күрделі ұғымдарды иллю-
страциялау үшін гиперсілтемелерді, қалқымалы ақпарат-
тық терезелерді және интерактивті элементтерді пайдалану-
ды болжайды, бұл мәтінмен неғұрлым динамикалық және
терең өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді. Мұндай тәсіл әр-
түрлі элементтер бір-бірін органикалық түрде толықтырып,
байыта отырып, зерделенетін пәннің тұтас суретін қалыпта-
стыратын материалды көпқабатты түсінуді жасауға мүмкін-
дік береді.

Тиімді аннотациялау әртүрлі техникалар мен
стратегияларды түсінуге және шебер қолдануға
негізделеді. Маңызды аннотациялау техникалары
— негізгі фрагменттерді ерекшелеу, мазмұнды
қорытындылау және мәтінмен белсенді өзара
әрекеттесу үшін символдарды пайдалану. Мәтіннің
негізгі аспектілерін ерекшелеу оларға ерекше назар
аударуға мүмкіндік береді, қорытындылау ақпаратты
қысқартуға және басты идеяларды бөліп алуға
көмектеседі, ал символдарды, белгілерді және

қысқартуларды пайдалану жылдам белгілер жасауға және маңызды сәттерді белгілеуге мүмкіндік береді.

Аннотациялау стратегиясы мәтінді түсіну және талдау мақсатында техникаларды тиімді қолдануға арналған жалпы жоспардың болуын болжайды. Бұл оқу мақсаттарын анықтауды, аннотацияларды логикалық ретпен құрылымдауды және мәтінмен жұмыс істеуге жүйелі тәсілді қолдануды қамтуы мүмкін.

Мақсатты аннотациялау назарды шоғырландыру және материалды түсінуді тереңдету үшін мәтінді оқуға дейін нақты мақсаттар белгілеуді талап етеді. Мақсаттар нақты аспектілерді зерделеумен, негізгі идеяларды ерекшелеумен немесе жауап табу қажет сұрақтарды анықтаумен байланысты болуы мүмкін.

Бірлескен (коллаборативтік, ұжымдық) аннотациялау мәтіндерді аннотациялау бойынша басқа адамдармен жұмыс істеуге мүмкіндіктер ашады. Талқылау және идея алмасу терең түсінуге және материалмен неғұрлым саналы өзара әрекеттесуге ықпал етеді.

Рефлексивтік аннотациялау оқу және аннотациялау тәжірибесі туралы ойлануды болжайды, бұл дағдыларды жақсартуға және сананы дамытуға көмектеседі. Мәтінді оқып болғаннан кейін өзіңізге сұрақтар қою, өз ойларыңыз бен реакцияларыңызға назар аудару, сондай-ақ нені пайдалы немесе қиындық тудыратынын бағалау пайдалы.

Мультимодалды аннотациялау зерделенетін материалмен динамикалық өзара әрекеттесу үшін

мәтін, кескіндер және видео сияқты әртүрлі форматтарды пайдалануды болжайды. Бұл ақпаратты жақсырақ түсіну және есте сақтау үшін әртүрлі визуалды және аудиалды элементтерді пайдалануға мүмкіндік береді.

3.7. Белсенді оқытудың әдісі ретіндегі аннотациялау

Аннотациялау белсенді оқытудың (active learning) қуатты құралы болып табылады, ол ақпаратпен өзара әрекеттесудің сипатын іргелі түрде өзгертеді. Мәтінді немесе оқу материалының басқа формаларын аннотациялаған кезде біз пассивті қабылдаудан танымның белсенді қатысуына көшеміз, бұл оқытудың тиімділігін және материалды меңгерудің тереңдігін айтарлықтай арттырады.

Аннотациялаудың басты артықшылығы зерделенетін материалды тереңірек түсіну мүмкіндігінде жатыр. Негізгі ұғымдарды ерекшелей отырып, басты идеялардың резюмесін жасай отырып және өзіндік түсіндірмелер тұжырымдай отырып, біз ақпаратты белсенді өңдейміз және оны өзіндік білім жүйесіне құрастырамыз (21-сурет). Бұл процесс монотонды оқуды мазмұнмен динамикалық өзара әрекеттесуге айналдырады, мұнда автордың әрбір ойы біздің сыни ойластыруымыз бен жеке тәжірибеміздің призмасы арқылы өтеді.

Стратегиялық қорытындылау

- Әрбір абзацқа арналған қысқа қорытындылар.
- Әрбір бөлімге арналған жинақтаушы тұжырымдар.
- Күрделі идеяларды қарапайым сөздермен қайта тұжырымдау.
- Жылдам іздеуге арналған бетбелгілер мен белгілер жасау.

Аналитикалық ерекшелену

- Ақпарат түрі бойынша түстік кодтау.
- Ерекшеленулерді мәтіннің 10–15%-мен шектеу.
- Әрбір таңдауды қарап шығу және негіздеу.

Сұрақтар қалыптастыру

- Түсініксіз сәттер бойынша нақтылаушы сұрақтар.
- Өзара байланыстарды зерттейтін байланыстырушы сұрақтар.
- Қолданым мен салдарлар туралы кеңейтуші сұрақтар.
- Сенімділікті тексеретін бағалау сұрақтары.

Байланыстарды картаға түсіру

- Ұғымдар арасындағы көрнекі байланыстар.
- Бұрыннан белгілі білімдермен байланыстыру.
- Практикалық қолданым туралы жазбалар.
- Түрлі бөлімдердегі заңдылықтарды іздеу.

Сурет 21 — Белсенді оқытуға арналған аннотациялаудың стратегиялық тәсілдері

Аннотациялаудың маңызды аспектісі — ұғымдар мен олар арасындағы байланыстарды визуализациялау мүмкіндігі. Көрсеткілерді, диаграммаларды, графиктерді немесе басқа графикалық элементтерді пайдалана отырып, біз күрделі идеяларды және олардың өзара қатынастарын көрнекі түрде бейнелей аламыз. Мұндай визуализация материалдың жекелеген элементтерін ғана емес, сонымен қатар оның жалпы құрылымын да көруге мүмкіндік береді, бұл әсіресе күрделі ғылыми немесе техникалық мәтіндермен жұмыс істеген кезде құнды.

Бір мезгілде аннотациялау процесі сұрақтар қоюды жә-

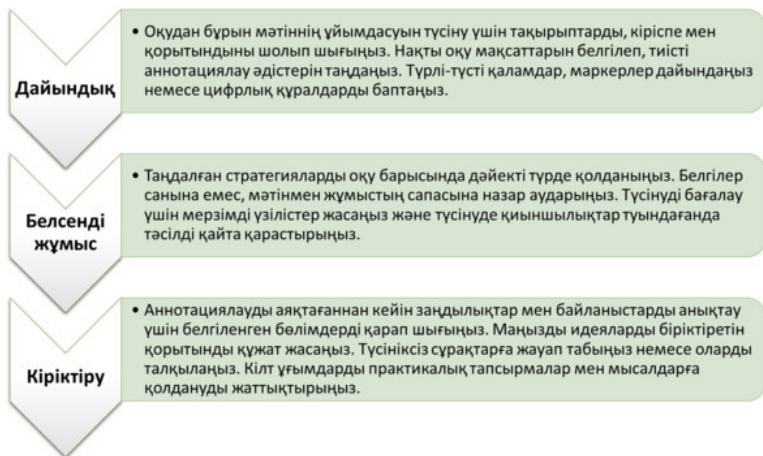
не оларға белсенді жауап іздеуді ынталандырады. Түсініксіз сәттерді ерекшелей отырып және сұрақтарды мәтінде тікелей тұжырымдай отырып, біз одан кейінгі зерттеу үшін табиғи нүктелер жасаймыз. Содан кейін жауаптар алу үшін қосымша ақпарат көздеріне жүгінуге немесе өзіндік талдау жүргізуге болады. Мұндай тәсіл сыни ойлауды дамытады және зерделеу пәніне терең үңілуге ықпал етеді.

Аннотациялаудың жаңа ұғымдар мен бар білімдер арасындағы байланыстарды орнатуға көмектесу қабілеті де кем маңызды емес. Жаңа ақпараттың бұрын зерделенген материалмен қалай қатыналатыны туралы белгілер жасай отырып, біз есте берік ассоциативтік байланыстар жасаймыз. Бұл байланыстар пән туралы неғұрлым тұтас және жүйелі түсінік қалыптастырады, білімнің шашыранқы фрагменттерін бірыңғай біріктірілген суретке айналдырады.

Сонымен қатар, аннотациялау өзіндік ойлар мен идеяларды белсенді білдіруге кеңістік береді. Түсіндірмелер жазу, сұрақтар қою, өзіндік пікірлерді білдіру және оларды автордың ұстанымымен салыстыру арқылы біз ақпаратты меңгеріп қана қоймаймыз, сонымен қатар мәтінмен интеллектуалдық диалог жүргіземіз. Бұл өзара әрекеттесу ойлау процестерін ынталандырады және материалды тереңірек және сынырақ түсінуге ықпал етеді.

Белсенді оқытудың практикалық мысалдары

Аннотациялаудың белсенді оқытудың әсіресе тиімді құралына айналатын нақты жағдайларды қарастырайық (22-сурет).

Сурет 22 — Белсенді аннотациялауды енгізудің практикалық іске асырылу схемасы

Оқулықты зерделеген кезде барлық деңгейлерде материалмен белсенді өзара әрекеттесу маңызды. Негізгі ұғымдарды ерекшелеу, растаушы дәлелдердің астын сызу және өзіндік ойларыңыз бен туындайтын сұрақтарыңызды бекіте отырып жиектерде жазбалар жасау ұсынылады. Мұндай көпдеңгейлі тәсіл ақпаратты тереңірек меңгеруге ғана емес, сонымен қатар материал бойынша жеке навигация жүйесін жаса-

уға мүмкіндік береді, қайталау кезінде немесе емтихандарға дайындалу кезінде тиімді түрде оралуға болады.

Дәрістер кезінде аннотациялау шоғырлануды сақтауға және оқыту процесіне белсенді қатысуды қамтамасыз етуге көмектеседі. Таратылатын материалдардың немесе слайдтардың жиектерінде жазбалар жүргізу, негізгі сәттерді ерекшелеу және қосымша түсіндіруді немесе оқытушыға кейіннен жүгінуді талап ететін жерлерді белгілеу үшін арнайы символдарды пайдалану пайдалы. Мұндай белсенді өзара әрекеттесу ақпаратты нақты уақытта өңдеуге мүмкіндік береді, бұл оны есте сақтауды және түсінуді айтарлықтай жақсартады.

Зерттеу мақалаларымен жұмыс істеген кезде аннотациялау ғылыми контекст пен методологияны түсіну үшін ерекше маңызға ие болады. Зерттеудің негізгі нәтижелерін ерекшелеу, осы саладағы басқа жұмыстармен байланыстар орнату және одан кейінгі зерделеуді немесе тексеруді талап ететін сұрақтарды белгілеу керек. Бұл әдіс мақаланы жай оқып қана қоймай, сонымен қатар оның неғұрлым кең ғылыми пікірталаста алатын орнын түсінуге көмектеседі, бұл өзіндік зерттеу жұмысы және ғылыми ойлауды дамыту үшін өте маңызды.

Онлайн-талқылауларда және форумдарда аннотациялау белсенді және ойлы түсіндірме түрін қабылдауы мүмкін. Басқа қатысушылардың хабарларындағы негізгі сәттерді ерекшелеу, нақтылаушы сұрақтар тұжырымдау және өзіндік

байқаулар мен аналитикалық жазбаларды қосу ұсынылады. Мұндай тәсіл қалыпты талқылауды толыққанды оқу тәжірибесіне айналдырады, тақырыпты терең түсінуге және қатысушылар арасындағы нәтижелі білім алмасуға ықпал етеді.

Белсенді оқыту үшін аннотациялауды пайдалану материалмен жұмыс істеуге саналы және мақсатты тәсілді талап етеді. Алайда бұл күш-жігер айтарлықтай тереңірек меңгеру мен ақпаратты түсінумен, сондай-ақ сыни ойлау мен өзіндік талдау дағдыларын дамытумен өтеледі, бұлар адаммен өмір бойы қалады.

Аннотациялаудың барынша тиімділігі үшін өз ойларыңыз бен идеяларыңызды мәтін бетінің жиектерінде немесе цифрлық жазбаларда тұрақты жазып отыру маңызды. Мұндай персоналдандыру тартымдылық пен материалды түсінуді айтарлықтай күшейтеді, оқыту процесін неғұрлым саналы және жекеше маңызды етеді. Қайталау үшін жазбаларға тұрақты оралу ақпаратты бекітуге көмектеседі және білімді неғұрлым тұрақты және қажетті сәтте көбейту үшін оңай қолжетімді етеді.

3.8. Емтихандар мен тестілерге дайындалу үшін аннотациялауды пайдалану

Аннотациялау тестілер мен емтихандарға дайындалудың тиімді құралы болып табылады, ақпараттың үлкен көлемін жүйелеуге және сенімді есте сақтауға көмектеседі.

Негізгі ақпаратты ерекшелеу. Бұл техниканы қолданудың басты тәсілдерінің бірі — оқу материалындағы ең маңызды идеялар мен ұғымдарды ерекшелеу. Нені есте сақтау қажет екені туралы неғұрлым анық түсінік алу үшін негізгі фактілердің, анықтамалардың, мысалдардың және формулалардың астын сызуға немесе маркермен ерекшелеуге болады. Бұл материал маңыздылығының визуалды иерархиясын жасайды, кейінгі қайталауды жеңілдетеді.

Ықшам конспектілер жасау. Әртүрлі тақырыптар бойынша қысқа жазба-конспектілер жасау үшін аннотациялауды пайдалану да кем тиімді емес. Материалдың бәрін толығымен қайта жазудың орнына, негізгі тұжырымдар мен олар арасындағы байланыстарды жинақтайтын қысқа резюмелер жасауға болады. Бұл ақпаратты жақсырақ ұйымдастыруға және емтихан алдында оны жеңілірек қайталауға, уақыт пен күш-жігерді айтарлықтай үнемдеуге көмектеседі.

Проблемалық аймақтарды анықтау. Аннотацияла-

удың маңызды қызметі — қосымша жұмыс жасауды талап ететін күрделі сәттерді немесе тақырыптарды белгілеу мүмкіндігі. Сұрақтар тұжырымдауға, арнайы белгілер жасауға немесе қиындық тудыратын бөлімдерді ерекшелеуге болады. Бұл осы күрделі аспектілерге назар аударуға және материалды қайталау кезінде оларға қосымша көңіл бөлуге көмектеседі.

Жеке анықтамалық қалыптастыру. Жинақталған аннотацияларды пайдалана отырып, емтихан алдында қайталауға арналған жеке анықтамалық жасауға болады. Барлық аннотацияларыңызды бір жерге жинап, оларды тақырыптар немесе бөлімдер бойынша ұйымдастыру пайдалы. Бұл негізгі фактілер мен идеяларды жылдам еске түсіру және қайталау үшін құнды ресурсқа айналады.

Емтихандарға дайындалудың практикалық стратегиялары

Әртүрлі ақпарат түрлерін белгілеу үшін символдар мен қысқартулар жүйесін жасау пайдалы. Мысалы, аса маңызды деректерді ерекшелеу үшін леп белгісін, идеялар арасындағы себеп-салдар байланыстарын белгілеу үшін көрсеткіні және емтиханға енгізілу ықтималдығы жоғары ақпаратты белгілеу үшін жұлдызшаны пайдалануға болады. Бұл негізгі сәттерді жылдам ерекшелеуге және материалды неғұрлым тиімді қайталауға көмектеседі.

Эртүрлі ақпарат түлдерін немесе идеяларды ерекшелеу үшін эртүрлі түстерді немесе арнайы белгілерді пайдалану тиімді. Бір түс негізгі идеяларды, басқасы анықтамаларды, үшіншісі практикалық мысалдарды білдіруі мүмкін. Мұндай түсті саралау аннотацияны неғұрлым құрылымды және оқуға оңай етуге көмектеседі, кең материал бойынша навигацияны жеңілдетеді.

Тарау немесе бөлімді оқып болғаннан кейін негізгі сәттерді өз сөздеріңізбен қысқаша баяндау ұсынылады. Бұл әдіс ақпаратты жақсырақ меңгеруге және емтихан кезінде оны сәтті көбейтуге көмектеседі. Резюмелерді неғұрлым ықшам және жылдам қайталауға ыңғайлы ету үшін қысқартулар мен символдарды пайдалану орынды.

Материалды жай қорытындылаудың орнына неғұрлым белсенді тәсілді — сұрақтар мен жауаптар жасауды пайдалануға болады. Негізгі ұғымдар бойынша сұрақтарды жазып, содан кейін оларға жауаптар тұжырымдау керек. Бұл білімдеріңізді тексеруге және емтиханда қойылуы мүмкін типтік сұрақтарға дайындалуға көмектеседі.

Аннотациялар негізінде жүйелі қайталау үшін флешкарталар (flashcards) жасау пайдалы. Картаның бір жағына термин немесе ұғым жазылады, ал екінші жағына қысқа баяндама немесе анықтама беріледі. Эртүрлі категориялар немесе ақпарат түрлерін ажырату үшін символдарды немесе түсті кодтауды пайдалану тиімді, қайталауды неғұрлым жүйелі және нәтижелі етеді.

Оқу немесе қайталау процесінде әртүрлі ұғымдар немесе идеялар арасындағы өзара байланыстарға назар аудару маңызды. Әртүрлі идеялар бір-бірімен қалай байланысатынын көрсету үшін көрсеткілерді немесе арнайы символдарды пайдалануға және осы байланыстардың қысқа түсіндірмесін қосуға болады. Бұл тәсіл материалды тереңірек түсінуге және оны жақсырақ есте сақтауға көмектеседі, жалпы суретті және баяндаудың логикасын көре отырып.

Жаңа материалды зерделеумен қатар, оны белгілі материалмен байланыстыру ұсынылады. Аннотацияларда бұрын зерделенген тақырыптармен немесе материалдармен байланыстарды немесе ұқсастықтарды ерекшелеу керек. Бұл жаңа ақпаратты жақсырақ түсінуге, сондай-ақ оны бар білім жүйесіне органикалық түрде енгізе отырып, есте сақтауды жеңілдетуге көмектеседі.

Өз аннотацияларыңызды қайталау құралы ретінде пайдалану және қажет болған жағдайда оларды жаңарту орынды. Тұрақты қайталау материалды ұзақмерзімді жадыда бекітуге көмектеседі, ал аннотацияларды жаңарту жаңа ақпаратты қосуға немесе барын нақтылауға мүмкіндік береді. Ақырында, эксперименттер жасап, өзіңіздің жеке жұмыс стиліңізді табу маңызды — әрбір адам бірегей, сондықтан ақпаратты жақсырақ түсінуге және есте сақтауға көмектесетін жеке тиімді техникаларды пайдалану керек.

Емтихандарға дайындалу процесінде аннотациялауды белсенді пайдалану оқу материалын тереңірек меңгеруге,

құрылымдауға және есте сақтауға ықпал етеді. Бұл әдіс ақпаратпен белсенді өзара әрекеттесуге, оның ең маңызды аспектілерін ерекшелеуге және өзіндік білім жүйесін жасауға көмектеседі. Ол сондай-ақ материалды жақсырақ түсінуге және оны емтихан контекстінде тиімді қолдануға ықпал етеді.

Аннотацияларды ұйымдастыру жүйелі және ойластырылған тәсілді талап етеді. Негізгі ұғымдар мен ең күрделі сұрақтарға басымдық бере отырып логикалық иерархия жасау, ыңғайлы қарап шығу және жылдам қолжетімділік үшін аннотацияларды тақырыптар мен бөлімдер бойынша топтастыру ұсынылады. Материалды мұндай жүйелеу емтихан алдында навигация мен қайталауды айтарлықтай жеңілдетеді.

Визуалды элементтерді белсенді пайдалану аннотациялардың тиімділігін айтарлықтай арттырады. Негізгі тұжырымдарды және қосымша зерделеуді немесе жұмыс жасауды талап ететін салаларды көрсету үшін символдар, көрсеткілер және түсті ерекшелеу жүйесін қолдану орынды. Материалды визуалды ұйымдастыру аннотацияларды емтиханға дейін материалда жылдам қайталау мен бағдарлау үшін неғұрлым тиімді құралға айналдырады.

3.9. Ғылыми зерттеулерде және академиялық жазуда аннотациялауды пайдалану

Аннотациялау ғылыми зерттеулерде және академиялық жазуда құнды құрал болып қызмет етеді. Ол ақпарат көздерімен белсенді өзара әрекеттесуге, негізгі идеялар мен ұғымдарды ерекшелеуге, сондай-ақ зерделенетін тақырыпты тереңірек түсіну және негізделген дәлелдеме құру үшін деректерді синтездеуге мүмкіндік береді.

Ғылыми жұмысқа арналған ұсыныстар

Ақпарат көздерін оқу және талдау кезінде негізгі ұғымдарды, идеяларды немесе маңызды фактілерді ерекшелей отырып, жиектерде жазбалар жасау ұсынылады (23-сурет). Бұл ақпаратты ұйымдастыруға және жүйелеуге, сондай-ақ одан кейінгі зерделеу үшін маңызды аспектілерге назар аударуға көмектеседі. Мұндай белгілер кейінгі талдау мен материалды синтездеу үшін берік негіз жасайды.

Ақпарат көзі мәтініндегі негізгі сәттер мен маңызды ақпаратты белгілеу үшін әртүрлі таңбалау әдістерін — астын сызуды, түспен ерекшелеуді — қолдану орынды. Бұл қажетті деректерді жылдам табуға және оларды өз зерттеулеріңіз-

де пайдалануға мүмкіндік береді, материалдарға қайта жүгінген кезде уақытты айтарлықтай үнемдейді.

Бірнеше ақпарат көздерімен жұмыс істеген кезде олар арасындағы байланыстар мен өзара сілтемелерге назар аудару маңызды. Осы өзара байланыстарды белгілеп, бір ақпарат көзі екіншісін қалай растайтынын, толықтыратынын немесе жоққа шығаратынын бекіту ұсынылады. Мұндай салыстырмалы талдау (comparative analysis) логикалық байланысты дәлелдер құруға және зерттеу үшін берік дәлелдемелік база (evidence base) жасауға көмектеседі, материалды неғұрлым кең ғылыми контекстте көре отырып.

Әдебиетпен жұмыс барысында қызығушылық тудыратын және одан кейінгі зерделеуді талап ететін негізгі сұрақтарды анықтау керек. Бұл сұрақтарды түсіндірмелер мен жазбаларда бекіту маңызды. Бұл зерттеу мақсаттарын нақты тұжырымдауға және күш-жігерді қажетті бағытқа бағыттауға көмектеседі, зерттеу процесін неғұрлым мақсатты етеді.

Жинақталған аннотацияларды ғылыми мәтіндерде дәлелдерді жасау және негіздеу үшін пайдалану пайдалы. Ұсынылатын тұжырымдарды растайтын негізгі тұжырымдар мен ақпарат көздеріне сілтемелерді бекіту керек. Бұл сапалы зерттеу мақалаларын жасауға және дәлелдеменің сенімділігі мен негізділігін арттыруға көмектеседі.

Мұндай жүйелі тәсіл материалмен неғұрлым саналы және сынырақ жұмыс істеуге, оны мұқият талдауға және логикалық байланысты дәлелдер құруға мүмкіндік береді. Ол ғы-

лыми мәтіндердің сапасын арттыруға ықпал етеді және зерттеу процесін байытады, оны неғұрлым жүйелі және нәтижелі етеді.

Осылайша, аннотациялау ғылыми зерттеулерде және академиялық жазуда маңызды рөл атқарады: ақпаратты ұйымдастыруға, ақпарат көздері арасындағы байланыстарды орнатуға, дәлелдерді жасауға және негіздеуге және зерттеу сұрақтарын (research questions) тұжырымдауға көмектеседі. Ол сондай-ақ ғылыми мәтіндердің сапасын арттыруға ықпал етеді, оларды неғұрлым іргелі, сенімді және әдіснамалық тұрғыдан дұрыс етеді.

1. Жиекте кілт ұғымдармен жазбалар жасау

Мәтіннің жиегіне кілт тұжырымдамаларды, идеялар мен маңызды ақпаратты жазып алу.

- Материалды тереңірек түсіну үшін негізгі идеялар мен тұжырымдамаларды бекіту.

2. Маңызды ақпаратты ерекшелеу

Кілт фактілерді, дәлелдемелерді немесе зерттеу нәтижелерін қамтитын мәтінді асты сызу немесе белгілеу.

- Кейінгі пайдалану үшін маңызды деректер мен ақпаратты белгілеу.

3. Түрлі мәтіндер арасында байланыстар орнату

Өзара байланыстарды анықтау үшін түрлі дереккөздер мен мәтін бөлімдері арасындағы сәйкестіктер мен ұқсастықтарды белгілеу.

- Материалды тұтас түсіну үшін мәтіннің түрлі бөліктері мен дереккөздер арасында байланыстар орнату.

4. Ақпаратты синтездеу

Оқылғанды білімдер жүйесіне кіріктіру үшін негізгі идеялар, нәтижелер мен қорытындыларды жинақтау.

- Мәтін немесе зерттеудің негізгі аспектілері туралы тұтас түсінік қалыптастыру.

5. Дәлелдеу және талдау

Зерттеудің күшті және осал тұстарын бағалауды қоса алғанда, мәтінге қатысты өз ойларын және сыни талдауды жазып алу.

- Ақпаратты талдап бағалау, өз ұстанымы мен дәлелдемесін тұжырымдау.

6. Зерттеу сұрақтарын жасауды қолдау

Болашақ зерттеулерге арналған идеяларды жазып алу және тақырыпты одан әрі зерделеу үшін сұрақтар тұжырымдау.

- Академиялық жұмысты жалғастыруға арналған зерттеу сұрақтары мен идеялардың дамуына ықпал ету.

Сурет 23 — Ғылыми зерттеулер және академиялық жазу үшін аннотациялаудың негізгі стратегиялары

Зерттеулерде практикалық қолдану

Зерттеулер жүргізген кезде маңызды деректерді бақылау үшін аннотациялау техникаларын пайдалану ұсынылады: негізгі идеялар, ақпарат көздері және маңызды дәйексөздер. Бұ алынған ақпаратты логикалық жүйеге ұйымдастыруға және құрылымдауға көмектеседі. Сонымен қатар, цифрлық аннотациялау құралдары жазбаларды тиімді жүйелеуге мүмкіндік береді, кейінгі іздеу мен қажетті ақпаратқа қолжетімділікті жеңілдетеді.

Академиялық жазу процесінде дәлелдерді нығайту және тұжырымдардың дәлелдемелерін ұсыну үшін өз аннотацияларыңызға жүгіну орынды. Жинақталған аннотациялар ұстанымды немесе ғылыми қорытындыларды негіздеуге көмектесетін құнды ақпарат көзі болып қызмет етеді, сондай-ақ мәтінді жасаудың барлық кезеңдерінде оның тұтастығы мен логикалық байланыстылығын сақтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу ақпарат көздерімен жұмыс істеген кезде негізгі сәттерді ерекшелеу, жиектерде сұрақтар немесе түсіндірмелер қалдыру, сондай-ақ әртүрлі ақпарат түрлеріне шартты белгілер қолдану ұсынылады: дәйексөздерге, статистикалық деректерге немесе жеке байқауларға. Мұндай саралап таңбалау зерттеуді құрылымдауға және кейінірек талдау немесе дәйектеу үшін қажетті деректерді жылдамырақ табуға кө-

мектеседі.

Ақпарат көздерін жинап, аннотациялап болғаннан кейін өз жазбаларыңызды талдап, олар арасындағы жалпы үрдістер мен байланыстарды анықтау керек. Негізгі идеялар мен дәлелдер бар конспект жасау, одан кейінгі зерделеуді талап ететін салаларды анықтау пайдалы. Мұндай жинақтау мен синтез зерттеудің тұтас суретін көруге және білімдегі олқылықтарды анықтауға көмектеседі.

Жұмысты өңдеу кезеңінде аннотациялау пайдалы құрал болып қала береді. Қолжазба нұсқасын жазып болғаннан кейін оны мәтінді жетілдіру үшін қолдану ұсынылады. Түзетуді қажет ететін фрагменттерді белгілеу, жиектерде сұрақтар және тұжырымдауды жақсарту жөнінде ұсыныстар қалдыру керек. Дәлелдеменің айқындығын, нақтылығын және сенімділігін қамтамасыз ету үшін өңдеу кезінде аннотацияларды басшылыққа алу орынды.

Ғылыми-зерттеу жобасы бойынша топтық жұмыс істеген кезде әріптестермен нәтижелі ынтымақтастық үшін аннотациялауды қолдану тиімді. Цифрлық құралдар ақпарат көздерімен бөлісуге және оларға нақты уақыт режимінде түсіндірмелер қалдыруға мүмкіндік береді. Шартты белгілер мен жиектегі жазбалар жобаның әртүрлі аспектілерін талқылауға және күш-жігерді үйлестіруге көмектеседі. Бұл жұмыстың тиімділігін арттырады және зерттеу тобының барлық қатысушыларының іс-қимылдарының үйлесімділігін қамтамасыз етеді.

Зерттеулер жүргізген кезде ақпарат көздері, негізгі идеялар және өзекті дәйексөздер сияқты негізгі бөлшектерді жүйелеу үшін аннотациялау техникаларын пайдалана отырып, маңызды ақпаратты белсенді бақылау ұсынылады. Аннотацияларды ұйымдастыру және жіктеу үшін цифрлық аннотациялау құралдарын пайдалану орынды, материалдың өсіп келе жатқан массивіне оңай қолжетімділікті және жүйелі басқаруды қамтамасыз етеді.

Академиялық мәтіндер жазған кезде дәлелдерді негіздеу және ұсынылатын тұжырымдардың дәлелдемелерін беру үшін аннотацияларға жүгіну керек. Жұмыста байланыстылық пен айқындықты сақтау үшін аннотацияларды жазу процесіне біріктіру маңызды, оларды құрылымды және зерттеу қорытындыларын негіздеуді жақсарту үшін сенімді ресурс ретінде пайдалана отырып.

3.10. Рефлексия және өзін-өзі талдау үшін аннотацияларды пайдалану

Оқу барысында жинақталған аннотацияларды өзіндік оқу процесін рефлексивтік талдау үшін тиімді пайдалануға болады (24-сурет).

Аннотацияларды тұрақты қайта қарау. Өз аннотацияларыңыз бен жазбаларыңызды, әсіресе нақты тақырыпты немесе курсты зерделеп аяқтағаннан кейін тұрақты қайта қарау ұсынылады. Бұ өтілген материалды жадыда жаңартуға және бекітілген негізгі сәттерді еске түсіруге көмектеседі. Мұндай жүйелі шолу білімді жүйелеу және жалпы заңдылықтарды анықтау үшін мүмкіндік жасайды.

Сурет 24 — Аннотацияларды пайдалана отырып рефлексия

сия және шолу жасауға арналған негізгі стратегиялар

Жинақтаулар жасау. Оқылған мәтіндер немесе өтілген курстар бойынша жиынтық жазбалар мен жинақтаулар жасау үшін өз аннотацияларыңызды пайдалану пайдалы. Ең маңызды болып көрінетін негізгі идеяларды, ұғымдар мен фактілерді бөліп алу керек. Бұ жалпы суретті көруге және білімдерді жақсырақ ұйымдастыруға көмектеседі, материалды тұтас және жүйелі түсінуді қалыптастыра отырып.

Білімдегі олқылықтарды анықтау. Аннотацияларға рефлексивтік талдау жасаған кезде білімдегі олқылықтарға, сондай-ақ таныс емес немесе жеткілікті түсінікті емес тақырыптар мен ұғымдарға назар аудару маңызды. Осы материалдарды одан кейінгі тереңдетілген зерделеу үшін бағыттарды анықтау керек. Мұндай адал талдау қосымша көңіл бөлуді талап ететін салаларды анықтауға және өзін-өзі дамытудың саналы жолын жоспарлауға көмектеседі.

Пәнаралық байланыстар орнату. Егер әртүрлі ақпарат көздерінен немесе курстардан аннотациялар мен жазбалар болса, олар арасындағы байланыстар мен ұқсастықтарды табуға талпыну ұсынылады. Бұ жаңа түсінікке және материалды тереңірек ойластыруға әкелуі мүмкін. Осы байланыстарды бекіту және олардың тақырыпты түсінуге қалай әсер ететінін белгілеу орынды, неғұрлым біріктірілген және өзара байланысты білім жүйесін жасай отырып.

Одан кейінгі дамуды жоспарлау. Өзін-өзі дамытудың

одан кейінгі нақты мақсаттары мен жоспарларын тұжырымдау үшін аннотацияларға рефлексивтік талдауды пайдалану пайдалы. Тереңдеткіңіз келетін салаларды анықтап, осы мақсаттарға жету үшін іс-қимыл жоспарын жасау керек. Мұндай мақсатты жоспарлау оқыту процесін неғұрлым саналы және тиімді етеді.

Осылайша, аннотацияларды рефлексивтік пайдалану алынған білімдерді бекітуге, ақпаратты жүйелеуге және одан кейінгі даму үшін нақты жолды құруға көмектеседі. Бұл тәсіл сондай-ақ зерделенетін материалды тереңірек түсінуге және оқытудың тиімділігін айтарлықтай арттыруға ықпал етеді.

Рефлексия және шолу жасау практикасы

Аннотацияларды оқып, жасап болғаннан кейін өз жазбаларыңыз туралы ойлануға және оларды шолуға, сондай-ақ анықталған негізгі идеялар мен байланыстарды талдауға уақыт бөлу маңызды. Бұл мәтінді талдауға және түсінуді тереңдетуге, сондай-ақ қосымша сұрақтарды немесе одан кейінгі зерттеуге арналған перспективалы салаларды анықтауға мүмкіндік береді.

Мәтінді оқып, аннотациялап болғаннан кейін нені меңгергеніңіз туралы ойлануға бірнеше минут бөлу ұсынылады. Өзіңізге сұрақтар қою пайдалы: нені ерекше қызықты деп санадыңыз, нені жаңадан білдіңіз, бұл мәтін басқа оқылған

материалдармен қалай байланысты. Жазбаларда ерекшеленген негізгі идеялар мен ұғымдарды, және олардың мәтіннің жалпы тақырыбымен немесе мақсатымен қалай байланысты екенін ойластыру керек.

Аннотациялармен жұмыс істеген кездегі рефлексивтік практикалар саналы және жүйелі тәсілді талап етеді. Жасалған аннотациялар туралы терең ойланатын уақытты бөлу, анықталған негізгі идеялар мен олар арасындағы өзара байланыстарды мұқият талдау маңызды. Аннотацияларды мәтінді неғұрлым терең ойластыру, нәтижелі талқылау және әріптестермен мазмұнды пікірталастар үшін берік негіз ретінде пайдалану ұсынылады.

Аннотациялардың мәтінді түсінуді қалай кеңейткенін және материалды интерпретациялауды қалай байытқанын, сондай-ақ алынған білімдерді әртүрлі контекстерде және практикалық жағдайларда қолдану мүмкіндіктерін ойластыру керек, теориялық білімдерді практикалық дағдылар мен компетенцияларға айналдыра отырып.

Белгіленген маңызды фактілерді, дәлелдерді немесе дәйексөздерді қарастыру және олардың негізгі идеяларды қалай растайтынын немесе кеңейтетінін талдау ұсынылады. Мәтінмен жұмыс барысында туындаған жаңа байланыстар, ассоциациялар немесе түйсіктер туралы ойлану керек. Жазбалардың өзіндік ойларды, реакцияларды және мәтінді интерпретациялауды қалай бейнелейтінін, және олардың басқа адам-

дармен талқылау кезінде немесе презентацияға дайындалу кезінде қалай пайдалы болуы мүмкін екенін талдау маңызды. Алынған білімдерді басқа контекстерде немесе зерттеулеріңіздің басқа салаларында қалай қолдануға болатыны туралы ойлау пайдалы. Өз ойларыңызды аннотацияларда тікелей немесе жеке рефлексивтік күнделікте бекіту ұсынылады.

Өз аннотацияларыңызды мезгіл-мезгіл, мысалы, әрбір аптаның соңында немесе материалдың тақырыптық блогын аяқтағаннан кейін қарап шығу орынды. Зандылықтарды — қайталанатын тақырыптарды немесе идеяларды — іздеп, оларды жинақтаушы синтез жасау үшін пайдалану керек. Бұ процесс материалды жақсырақ есте сақтауға және түсінуге көмектеседі, оны неғұрлым кең контекстте көре отырып және анық емес байланыстарды анықтай отырып.

Емтихандарға дайындалу немесе білімді тексеру үшін аннотацияларды тиімді пайдалану керек — олардың негізінде флешкарталар немесе тестілер жасауға болады. Бұ білім деңгейін объективті бағалауға және қосымша зерделеуді талап ететін салаларды анықтауға мүмкіндік береді, дайындықты неғұрлым мақсатты және тиімді етеді.

Зерттеу жобасы үстінде жұмыс істеген кезде немесе мақала жазған кезде өз жазбаларыңызға жүгініп, өзіндік ұстанымды қолдауға арналған негізгі идеялар мен дәлелдерді ерекшелеу ұсынылады. Жұмыс жоспарын, концептуалды сұлбаны жасау үшін, сондай-ақ анықтамалық материал

ретінде аннотацияларды пайдалану пайдалы, бұ мәтінді жасау процесін айтарлықтай жеңілдетеді және оның логикалық байланыстылығын қамтамасыз етеді.

Аннотацияларды жасау процесінің өзін талдау маңызды. Өзіңізге мынадай сұрақтар қою керек: таңдалған аннотациялау стратегиялары қойылған мақсатқа қаншалықты сәйкес келді, олардың қайсысы ең тиімді болып шықты, ал қайсысы нәтижесіз болды, келесі жолы нені жақсартуға болады. Процесс туралы мұндай рефлексия метакогнитивтік дағдыларды дамытуға және неғұрлым тиімді және саналы білім алушы болуға көмектеседі.

Аннотациялау оқыту немесе зерттеу контексі мен міндеттеріне байланысты әртүрлі мақсаттарға қызмет етеді.

Белсенді оқыту үшін жаңа білімдерді тиімді іздеу және меңгеру үшін негізгі ақпаратты астын сызу, материалды тереңдетілген түсіну үшін жиектерде мазмұнды жазбалар жасау және проблемалық сұрақтар тұжырымдау, маңызды элементтерді таңбалау үшін шартты белгілер жүйесін пайдалану және жадыда білімді сенімді бекіту үшін жазбаларды тұрақты қайта қарау ұсынылады.

Емтихандарға дайындалу кезінде жылдам және тиімді қайталау үшін негізгі мәліметтерді ерекшелеу, тірек сұлбаларды және қысқартулар жүйесін жасау, материалды түсінуді жақсарту үшін нақты резюмелер мен конспектілер жасау, өзін-өзі тексеру үшін

анықтамалық материалдар мен флешкарталар түрінде жазбаларды пайдалану керек.

Ғылыми зерттеулер және академиялық жазу үшін цифрлық құралдар арқылы ақпарат көздерін жүйелеу, аналитикалық жазбалар негізінде негізгі идеялар мен дәлелдерді анықтау, топтық жобаларды орындау кезінде аннотацияларға сүйене отырып бірлескен жұмысты ұйымдастыру және ғылыми мәтіндерді өңдеу мен әдістемелі жетілдіру үшін жазбаларды пайдалану маңызды.

Аннотацияларға рефлексия және оларды қайта қарау меңгерілген материал туралы терең ойлануды, анық емес өзара байланыстарды іздеу және деректерді жинақтау арқылы жазбаларды мезгіл-мезгіл талдауды, аннотациялар негізінде оқыту материалдарын жасауды және мәтінмен жұмыс дағдыларын тұрақты жетілдіру үшін таңдалған аннотациялау стратегияларының тиімділігін сыни бағалауды қамтиды.

3-бөлімге арналған практикалық ұсыныстар

Аннотациялау стратегияларын меңгеру теориялық негіздерді түсінуді ғана емес, сонымен қатар тұрақты практикалық дағдыларды қалыптастыруды да талап етеді. Ұсынылған ұсыныстар сізге зерделенген техникаларды нақты академиялық жұмыста тиімді қолдануға, жиі кездесетін қателіктерден аулақ болуға және мәтінмен жұмыс істеудің өзіндік стилін біртіндеп дамытуға көмектеседі.

1. Символдар мен қысқартулардың жеке жүйесін жасау

Аннотациялаудың тиімділігі белгілердің дәйекті жүйесінің болуына тікелей байланысты. 5—7 әмбебап символдан тұратын базалық жиынтықпен бастаңыз: негізгі идеялар үшін жұлдызша (*), анық емес сәттер үшін сұрақ белгісі (?), маңызды тұжырымдар үшін леп белгісі (!), себеп-салдар байланыстары үшін көрсеткі ($\rightarrow$), авторбен келісу үшін белгі ($\surd$). Бұл минималды жиынтық академиялық мәтіндерді оқу кезіндегі жағдайлардың көпшілігін қамтиды.

Базалық символдарды меңгергеннен кейін өз саланызға арналған арнайы белгілерді біртіндеп қосыңыз. Мысалы, психология студенттеріне зерттеулерді сипаттауға арналған жеке символды (R) бөліп көрсету пайдалы, социологтарға — статистикалық деректер үшін (Σ). Негізгі ереже: әрбір жаңа

символ жадыда бекіту үшін жеткілікті жиі қолданылуы тиіс, әйтпесе өзіңіздің жазбаларыңызды ашуға уақыт жұмсайсыз.

Өзіңіздің символдар жүйеңіз бар анықтамалық картаны жасаңыз және оны пайдаланудың алғашқы 2—3 аптасында оқулықтарда бетбелгі ретінде ұстаңыз. Картада символды, оның мағынасын және қолданудың қысқа мысалын көрсетіңіз. Бұл күмән туындаған кезде жылдам тексеруге және дағдыны автоматтандыру процесін жылдамдатуға мүмкіндік береді. Бір ай тұрақты жаттықтырудан кейін символдардың көпшілігі автоматты репертуарға енеді және анықтамалыққа қажеттілік жоғалады.

Жиі кездесетін қателік: есте сақтау мүмкін емес 20—30 символдан тұратын шамадан тыс күрделі жүйе жасау. Бұл дәйексіз қолдануға және мәтінге қайта жүгінген кезде шатасуға әкеледі. «Азырақ, бірақ сапалырақ» принципіне сүйеніңіз — 25 символда шатасудан гөрі 10 символды сенімді пайдалану жақсы.

Жүйеңіздің тиімділігін тұрақты қайта қараңыз. Семестрде бір рет қандай символдарды белсенді пайдаланатыныңызды, ал қайсылары сұранысқа ие емес екенін талдаңыз. Жұмыс істемейтін белгілерді неғұрлым қажеттілерге ауыстырыңыз. Мысалы, егер сіз мысалдарды (Е) белгісімен сирек ерекшелесеңіз, бірақ әдіснамалық мәселелерді жиі белгілесеңіз, олар үшін арнайы белгі енгізіңіз (М): «Мәселе:...».

2. Аннотациялауды бастамас бұрын нақты мақсаттар белгілеу

Мәтінді ашпас бұрын аннотациялаудың нақты мақсатын тұжырымдауға 2—3 минут бөліңіз. Оны беттің жоғарғы бөлігінде немесе электронды құжаттың басында бір сөйлеммен жазып алыңыз. Мақсаттардың мысалдары: «Курстық жұмыста пайдалануға арналған зерттеу әдістерін ерекшелеу», «Смиттің ұстанымына қарсы дәлелдерді табу», «Емтиханға дайындалу үшін негізгі анықтамалардың тізімін жасау». Нақты тұжырымдалған мақсат назар сүзгісі ретінде жұмыс істейді, маңыздыны екінші дәрежелі нәрседен ажыратуға көмектеседі.

Әртүрлі мақсаттар аннотациялауға әртүрлі тәсілдерді талап етеді. Егер сіздің міндетіңіз тақырыппен жалпы танысу болса, әрбір абзацты егжей-тегжейлі талдаудан аулақ бола отырып, негізгі тезистерді және дәлелдеменің жалпы құрылымын ерекшелеуге назар аударыңыз. Мәтінді сыни талдау үшін дәлелдерді бағалауға, логикалық олқылықтарды анықтауға және балама көзқарастармен салыстыруға назар аударыңыз. Өзіңіздің мәтініңізді жазуға дайындалған кезде сәтті тұжырымдауларға, дәлелдеменің құрылымына және дәлелдемелерді ұсыну тәсілдеріне екпін жасаңыз.

«Мақсатты сұрақтар» техникасын пайдаланыңыз. Жалпы мақсатпен бірге мәтіннен жауап табуды қалайтын 3—5 нақты сұрақ тұжырымдаңыз. Мысалы: «Автор қандай үш басты дәлел келтіреді?», «Осы гипотезаны қандай зерттеулер растайды?», «Ұсынылған тәсілдің қандай шектеулері бар?». Оқу барысында өзекті ақпарат тапқан кезде жиектер-

де сұрақ нөмірлерін (Q1, Q2, Q3) белгіленіз. Бұ сіздің қажеттіліктеріңіз бен мәтін мазмұны арасында тікелей байланыс жасайды.

Жиі кездесетін қателік: мақсатты алдын ала анықтамай аннотациялауды бастау, бұл «барлық маңыздыны» ерекшелеуге әрекеттенуге және бөлшектермен шамадан тыс жүктеуге әкеледі. Нәтиже — белгілермен шамадан тыс қаныққан мәтін, оған қайта жүгінген кезде бағдарлану қиын.

Көптеген ақпарат көздерімен жұмысты талап ететін күрделі жобалар үшін мақсаттар матрицасын жасаңыз. Кестеде әрбір ақпарат көзін және ондан іздейтін нақты аспектілеріңізді көрсетіңіз: теориялық база, эмпирикалық деректер, әдіснама, бар тәсілдерге сын. Бұ әсіресе әдебиетке шолу немесе зерттеу жұмыстарын жазған кезде пайдалы, мұнда әртүрлі ақпарат көздерінен алынған ақпарат жүйелі түрде салыстырылуы тиіс.

3. Ерекшелеу мен түсіндіру арасындағы тепе-теңдік

Бастаушылардың ең кең таралған мәселелерінің бірі — мәтіннің тым көп бөлігін ерекшелеуге ұмтылу. Тиімді эмпирикалық ереже: академиялық мәтіннің бір бетінде мазмұнның 20—30%-дан артық емесі ерекшеленуі тиіс. Егер мәтіннің жартысынан көбін ерекшелеп жатқаныңызды байқасаңыз, бұл іріктемелілікті арттыру қажеттілігінің белгісі. Шамадан тыс ерекшелеу техниканы пайдасыз етеді, себебі шынымен маңызды сәттерді жылдам анықтауға мүмкіндік

бермейді.

Ерекшелеулерді құрылымдау үшін «маңыздылықтың үш деңгейі» принципін пайдаланыңыз. Бірінші деңгей (мәтіннің шамамен 5—10%-ы) — мүлдем негізгі тұжырымдар, оларды түсінбестен материалды меңгеру мүмкін емес. Оларды ең жарқын тәсілмен ерекшелеңіз — мысалы, сары маркермен немесе қос астын сызумен. Екінші деңгей (10—15%) — негізгі идеяларды қолдайтын маңызды бөлшектер, мысалдар, дәлелдер. Аз жарқын ерекшелеуді пайдаланыңыз — жарықырақ реңк немесе бір астын сызу. Үшінші деңгей — ақпаратты байланыстыруға немесе өз ойларыңызды белгілеуге көмектесетін жиектегі жазбалар мен түсіндірмелер.

«Ақылды түсіндіру» дағдысын дамытыңыз. Ерекшеленген мәтінді жай қайталаудың орнына («Автор үш түр туралы айтады») құндылық қосатын жазбалар жасаңыз: басқа идеялармен байланыстар («Джонстың тәсілімен салыст., 45-бет»), сыни баға («Әлсіз дәлелдер — бақылау тобы жоқ»), жеке ассоциациялар («Балалардың дамуын зерделеуіме қолданылады»), одан кейінгі зерделеуге арналған сұрақтар («Тексеру: жаңарақ деректер бар ма?»).

«Жиектегі бір аннотация — бір мағыналық блок» ережесін ұстаныңыз. Егер абзацта үш әртүрлі идея болса, оларды бір жазбаға біріктіруге әрекеттенбеңіз. Әрқайсысы мәтіннің нақты фрагментіне нақты сәйкес келетін үш қысқа белгі жасау жақсы. Бұ кейінгі навигацияны және материалды пайдалануды жеңілдетеді.

Жиі кездесетін қателік: ойластырмай механикалық ерекшелеу немесе, керісінше, бет жиектерін конспектке айналдыратын шамадан тыс толық түсіндірмелер. Оңтайлы жиектегі жазба — мәнді дәл ұстап, қайта жүгінген кезде еске түсіруді ынталандыратын 3—7 сөз.

Цифрлық аннотациялау үшін қолданбаңызда қолжетімді болса, қабаттар немесе категориялар функцияларын пайдаланыңыз. Мысалы, Hypothesis немесе Adobe Acrobat бағдарламаларында әртүрлі аннотация түрлеріне арналған белгілер жасауға болады: #негізгі_идея, #әдіснама, #сұрақ, #жұмысқа_арналған_дәйексөз. Бұ кейінірек аннотацияларды категориялар бойынша сүзуге және ақпараттың қажетті түрін жылдам табуға мүмкіндік береді.

4. Аннотациялау кезінде диалогтық ұстанымды дамыту

Аннотациялауды пассивті ерекшелеуден авторбен белсенді диалогқа айналдыру саналы күш-жігерді талап етеді. «Үш түрлі реакция» техникасымен бастаңыз: маңызды фрагменті ерекшелеген сайын, ол «келісемін» (✓), «келіспеймін» (X) немесе «қызықты/ойластыруды талап етеді» (?) санатына жататынын шешіңіз. Бұл қарапайым қадам сізді ақпаратты жай тіркеу емес, мәтінге қатысты ұстаным таңдауға мәжбүр етеді.

«Сұраулы аннотациялауды» жаттықтырыңыз. Академиялық мәтіннің әрбір бетінде кемінде бір сұрақ тұжырымдаңыз: авторға («Неге дәл осы әдіснама таңдалды?»), мәтін-

ге («Бұл алдыңғы бөліммен қалай байланысты?»), өзіңізге («Мен бұл туралы не білемін?»), пәнге («Бұл X теориясымен сәйкес келе ме?»). Сұрақтарды жиектерде Q символымен немесе жеке бағанда жазыңыз. Сұрақтарды жинақтау түсінуді тереңдетіп қана қоймайды, сонымен қатар семинарларда талқылауларға немесе эссеге арналған материалға негіз жасайды.

«Дәлелдерді бағалау» техникасын пайдаланыңыз. Автор өз ұстанымын қолдауға эмпирикалық деректер, зерттеулер немесе мысалдар келтірген кезде, оларды жай белгілемей, дәлелдің күшін қысқаша бағалаңыз: «сенімді», «әлсіз», «тексеруді талап етеді», «өзекті емес». Уақыт өте келе бұ сыни талдау қабілетін дамытады және күшті дәлелдемені риторикалық тәсілдерден ажыратуды үйретеді.

Жиі кездесетін қателік: академиялық мәтінді тек есте сақтауды талап ететін даусыз шындық ретінде қабылдау. Мұндай тәсіл сыни ойлауды және өзіндік ғылыми даусты дамытуға кедергі жасайды. Есте сақтаңыз: ақпарат көзінің беделдігі сыни бағалау қажеттілігін жоймайды.

Диалогтық дағдыны дамыту үшін «ұстанымдармен аннотациялауды» жаттықтырыңыз. Бір мәтінді екі рет оқыңыз: бірінші рет — барынша сынды түрде, әлсіз жерлер мен қайшылықтарды белсенді іздей отырып; екінші рет — автордың адвокаты ұстанымынан, күшті жақтарын және көрінетін қайшылықтардың түсіндірмелерін табуға тырыса отырып. Екі оқудың нәтижелерін салыстырыңыз — бұ жаттығу ин-

теллектуалдық икемділікті және мәтіннің көптеген интерпретацияларын көру қабілетін дамытады.

Бір мәселе бойынша қарама-қарсы ұстанымдарды ұсына-тын мәтіндермен жұмыс істеген кезде «параллель аннотациялау» техникасын пайдаланыңыз. Екі мәтінді де бір мезгілде немесе тізбектеп оқыңыз, жиектерде ұстанымдар қай жерде сәйкес келетінін ($\approx$), қай жерде қайшы келетінін ($\neq$) және бір автор екіншісі елемейтін аспектілерді қай жерде қозғайтынын (Δ) белгілей отырып. Бұ пікірталасты көлемді түсінуді жасайды және өзіндік ұстанымды тұжырымдауға көмектеседі.

5. Аннотацияларды тұрақты қайталау мен пайдалану жүйесін жасау

Аннотациялардың құндылығы оларды жасау сәтінде емес, кейінгі пайдалану кезінде іске асады. Аннотацияланған материалдарды мерзімді шолу жүйесін жасаңыз. Оңтайлы қайталау схемасы: бірінші шолу — аннотациялаудан кейін 24 сағаттан соң (ұзақмерзімді жадыда бекіту үшін), екінші — бір аптадан кейін (түсінуді тексеру үшін), үшінші — емтихан алдында немесе материалды жұмыста қолдану алдында.

Мәтінге әрбір қайта жүгінген сайын аннотацияларды неғұрлым терең жұмыстың бастапқы нүктесі ретінде пайдаланыңыз. Бірінші шолуда түсінуді тексеруге назар аударыңыз: ерекшеленген идеяларды өз сөздеріңізбен түсіндіре аласыз ба? Екінші шолуда байланыстар орнатумен жұмыс істеңіз: бұл материал басқа зерделенген тақырыптармен қа-

лай қатынасады? Үшінші шолуда қолдануға назар аударыңыз: осы идеяларды өз жұмысыңызда қалай пайдалана аласыз?

Материалдың үлкен блогын аяқтағаннан кейін «аннотациялық дайджесттер» жасаңыз. Бір тақырып бойынша бірнеше мәтіндегі барлық аннотацияларды қарап шығуға және негізгі идеяларды біріктіретін жиынтық құжат немесе интеллект-картаны жасауға 30—40 минут бөліңіз. Бұл метасинтез түсінуді айтарлықтай тереңдетеді және ыңғайлы анықтамалық ресурс жасайды.

Жиі кездесетін қателік: аннотациялар жасау өзіндік мақсатқа айналады, содан кейін аннотацияланған мәтіндер емитиханға дейін сұранысқа ие болмайды. Бұл әдістің тиімділігін күрт төмендетеді, себебі интервалды қайталау механизмдерін іске қоспайды және түсінуді уақыт өте келе тереңдетуге мүмкіндік бермейді.

Цифрлық аннотациялар үшін экспорт және жинақтау функцияларын пайдаланыңыз. Көптеген құралдар (Zotero, Hypothesis, Adobe Acrobat) құжаттан барлық аннотацияларды жеке файлға экспорттауға мүмкіндік береді. Аптасына бір рет аптаға оқылған мәтіндерден аннотацияларды тақырыптар бойынша ұйымдастырылған жалпы құжатқа экспорттау әдетін қалыптастырыңыз. Бұ жұмыстар жазған кезде жүгінуі оңай жеке білім базасын жасайды.

«Аннотациялық талқылауларды» жаттықтырыңыз. Оқу тобында аннотацияланған мәтіндермен алмасуды ұйымда-

стырыңыз — сіз оқыған мәтінге басқалардың белгілерін оқыңыз. Қабылдаудағы айырмашылықтарды талқылаңыз: сіз нені ерекшеледіңіз, ал әріптесіңіз нені? Әрқайсысында қандай сұрақтар туындады? Мұндай алмасу жиі мәтіннің жаңа өлшемдерін ашады және түсінуді байытады.

4. Болжам жасау

Академиялық мәтіндерді оқу (academic reading) және аннотациялау (annotating) барысында болжам жасау (predicting) мәтінді белсенді қабылдауда өте маңызды рөл атқарады. Бұл тәсіл мәтінді толық оқымай тұрып, оның мазмұны мен негізгі тұжырымдары туралы негізделген болжамдар мен гипотезалар (hypotheses) тұжырымдауды білдіреді. Оқырман алдын ала білімін, мәтін контекстін және автордың стилін пайдалана отырып, мәтінде не кездесетінін алдын ала болжап, оқу процесіне белсенді кіріседі (сурет 25).

Бұл тәсіл оқырманға мәтінмен белсенді байланыс орнатуға және өз ожидание мен назарын болжамды мазмұнға сай бейімдеуге мүмкіндік береді. Оқырман негізгі сәттерге, идеялар мен дәлелдерге байқағыштықпен қарайды, сұрақтар қойып, материалдың түрлі бөліктері арасында байланыстар орнатады. Болжамдар оқырманның бұрынғы тәжірибесіне, тақырып туралы алдын ала білімдеріне, мәтін құрылымына және оның берілу контекстіне сүйенеді — осының барлығы материалмен белсенді әрекеттесуге, күтулер қалыптастырып, оларды оқу барысында тексеруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұл тәсіл мәтінді тереңірек түсінуге және оны сыни тұрғыдан осмыслить қылуға жәрдемдеседі. Оқырман өз болжамдарын нақты мазмұнмен салыстыра отырып, олардың фактілік мазмұнмен сәйкес келетін немесе қай-

шы келетін жерлерін анықтайды. Осы процесс сыни ойлауды (critical thinking) дамытуға және оқылған материалды тереңірек осмыслить қылуға ықпал етеді.

1. Проактивті оқу стратегиясы

Оқырман мазмұнды жақсырақ түсіну және меңгеру үшін мақсаттарын алдын ала белгілеп, оңтайлы стратегияларды таңдай отырып, мәтінмен белсенді өзара әрекеттесетін оқу тәсілі. Проактивтілік оқу техникаларын саналы пайдалануды болжайды, пассивті ақпарат қабылдауды емес.

- Проактивті оқу стратегиясын қолдану түсінуді, есте сақтауды жақсартуға және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді.

2. Оқудың интерактивті процесі

Оқырманның мәтінмен белсенді өзара әрекеттесуі, тек ақпаратты қабылдауды ғана емес, сонымен қатар түрлі стратегияларды — сұрақтар қоюды, болжамдар жасауды, аннотациялар мен түсініктемелер жасауды — пайдалануды қамтиды.

- Интерактивті оқу мәтінді терең түсінуге, сыни ойлауды дамытуға, ақпаратпен жұмыс пен өзін-өзі реттеудің тиімді стратегияларын меңгеруге, сөздік қорды байытуға алып келеді. Оқырман оқу процесіне белсенді қатысады және материалды меңгеруде жақсы нәтижелерге жетеді.

Сурет 25 — Белсенді оқу стратегияларының негізгі аспектілері

Оқуда проактивтілік. Проактивті (proactive) адамдар реактивтілерге қарағанда жиі табысты болып саналады, өйткені олар мақсаттарына жеңілірек жетіп, жоспарларына кедергі болуы мүмкін мәселелерден аулақ болады. Проактивтіліктің бірқатар артықшылықтары бар: ол мәселелердің туындауын алдын алуға, мақсаттарға жеңілірек жетуге, уақыт пен ресурстарды үнемдеуге, стресс деңгейін төменде-

туге, сондай-ақ айналадағылардың сенімі мен сыйластығын қалыптастыруға ықпал етеді.

Проактивті тәсілді дамыту үшін бірнеше негізгі принципті ұстанған жөн. Ең алдымен, өз алдына нақты мақсаттар қойып, оларға жету жоспарларын жасау маңызды. Ықтимал мәселелерді алдын ала болжап, олардың алдын алу шараларын қабылдай отырып, кері байланысқа ашық болу керек. Іс-қадамдардың дұрыстығына толық сенімділік болмаса да, әрекет етуден қорықпаған жөн; жіберілген қателіктерді оқу мен дамудың бағалы мүмкіндігі ретінде қарастыру керек.

Академиялық мәтіндерді оқу және аннотациялау контекстінде проактивтілік материалдарға белсенді, қызығушылықпен деген көзқарасты білдіреді. Мәтінді пассивті парақтап, механикалық түрде негізгі тұстарды ерекшелеудің (highlighting) орнына, проактивті тәсіл мазмұнды терең түсінуге және есте сақтауды жақсартуға бағытталған мәтінмен тереңдетілген өзара әрекеттесуді болжайды. Бұл тек маңызды сәттерді ерекшелеу ғана емес, сонымен бірге өзінің ойлары, сұрақтары мен басқа білімдермен байланыстарды бейнелейтін аннотациялар жасауды да білдіреді. Мұндай тәсіл материалды белсенді меңгеруді ынталандырады және оқу процесінің тиімділігін арттырады.

Проактивті оқу стратегиялары. Академиялық мәтіндерді оқу мен аннотациялаудағы проактивті тәсіл (сурет 26)

бір-бірімен байланысты бірнеше стратегия арқылы жүзеге асырылады.

Сурет 26 — Академиялық мәтіндерді оқу мен аннотациялаудағы проактивті тәсіл

Алдын ала шолу. Оқуды алдын ала ознакомлениемен бастаған жөн: мәтінді толық оқымай тұрып, бірнеше минут оның құрылымын — тақырыптар, тараушалар, қою немесе курсивпен берілген мәтін және визуалды элементтер — зерттеуге бөлу ұсынылады. Бұл мәтіннің негізгі идеялары мен жалпы архитектурасы туралы бастапқы түсінік қалыптастыруға көмектеседі.

Мақсаттар қою. Одан кейін оқудан не күтетінін анықтаған дұрыс: негізгі тұжырымдамаларды ұғыну, нақты деректер жинау немесе дәлелдерді сыни тұрғыдан талдау. Нақты тұжырымдалған мақсаттар оқу мен аннотациялаудағы күш-жігерді шоғырландырып, процесті мақсатты ете түседі.

Белсенді оқу. Келесі кезең мәтінмен тереңдетілген өзара әрекеттесуді болжайды: оқырман сұрақтар қояды, болжамдар тұжырымдайды және бар білімімен байланыстар орнатады. Мәтінді жай сыдыра сканнерлеп шықпай, материалды терең түсінуді мақсат ету маңызды.

Жүйелі аннотациялау. Оқу барысында мазмұнды ескертпелер жасаған дұрыс: жиектерге немесе сандық құралдар арқылы жазбалар, сұрақтар, түсініктемелер мен ойлар жазу ұсынылады. Негізгі тұстарды, бейтаныс терминдерді және әрі қарай қарастыруды немесе нақтылауды қажет ететін үзінділерді ерекшелеп отыру керек.

Резюме жасау. Бөлімді немесе мақаланы толық оқып болғаннан кейін жеке сөздерімен қысқаша қорытынды жасау — бұл белсенді талдау мен синтез арқылы түсінуді бекітуге ықпал етеді.

Байланыстар орнату. Мазмұнды курс материалдарымен, басқа дереккөздермен, жеке тәжірибемен немесе нақты мысалдармен салыстыру да маңызды: бұл ақпаратты кеңірек контекстке орналастырып, оның практикалық маңызын түсінуге мүмкіндік береді.

Сыни талдау. Автордың дәлелдері, дәлелдемелері мен тұжырымдарын сыни тұрғыдан бағалаған жөн — мазмұнның күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ балама көзқарастар мен интерпретацияларды қарастыра отырып.

Жазбаларды ұйымдастыру. Аннотациялар мен жазбаларды жүйелеу де аз маңызды емес: оларды дәптерде, сандық жазбаларға арналған бағдарламаларда немесе жинақталған материалға оңай қол жеткізуді қамтамасыз ететін басқа ыңғайлы жүйелерде сақтаған жөн.

Тұрақты қайталау. Аннотациялар мен жазбаларды мезгіл-мезгіл, әсіресе емтихандар алдында немесе жұмыстар жазу кезінде шолып отырған пайдалы — бұл негізгі тұстарды жылдам жаңғырту үшін қажет.

Практикалық қолдану. Соңында, проактивті оқудан алынған білімді оқу пікірталастарында, тапсырмаларда және жобаларда қолдану керек. Оқудағы проактивтілік оқу іс-шараларына тиімдірек қатысуды қамтамасыз етіп, материалды терең меңгеруге ықпал етеді.

Болжам жасауды академиялық мәтіндерді оқуға енгізу негізделген болжамдар тұжырымдаудан басталады. Мәтін мазмұны туралы гипотезалар қалыптастыру үшін алдын ала білімді, контекстуалды нұсқаулықтарды және авторлық стильдің ерекшеліктерін пайдаланған жөн — бұл нақты деталдарға бойлар алдында негізгі тақырыптарды, дәлелдерді немесе нәтижелерді болжауды білдіреді.

Болжамдарды мәтін жиегіне немесе басқа

аннотациялау тәсілдері арқылы жазып отырған дұрыс, болжамдардың нақты мазмұнмен сәйкес немесе қайшы келетін жерлерін ерекшелей отырып. Осындай күту мен шындықты салыстыру материалды тереңірек осмыслить қылуға және сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Болжам жасаудың негізгі аспектілері

Академиялық мәтіндерді оқу мен аннотациялаудағы болжам жасаудың негізгі аспектілері бір-бірімен байланысты бірнеше элементті қамтиды.

Бар білімді жаңғырту. Ең алдымен, бұл мәтін мазмұны мен оның құрылымы туралы негізделген болжамдар жасауға мүмкіндік беретін бұрынғы білім мен тәжірибеге сүйенуді білдіреді. Мәтінді алдын ала шолу — толық оқымай тұрып, оны жылдам шолып шығу — оның құрылымы, негізгі идеялары мен авторлық мақсаттары туралы жалпы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Құрылымды талдау. Тақырыптарды, тараушаларды, абзацтар мен басқа да құрылымдық элементтерді зерттеу ақпараттың ұйымы мен логикалық ағымын түсінуге, осылайша неғұрлым дәл болжамдар тұжырымдауға көмектеседі. Бұдан басқа, визуалды элементтер (графиктер, диаграммалар, иллюстрациялар), кіріспе абзацтар немесе ерекшеленген үзінділер сияқты мәтін элементтерін пайдалану мазмұн мен негізгі тақырыптар туралы пайдалы нұсқаулықтар бере алады.

Гипотезалар тұжырымдау. Алдын ала білім мен мәтіннен алынған ақпарат негізінде оқырман материалда берілуі мүмкін негізгі тезистер, дәлелдер немесе тұжырымдар туралы гипотезалар тұжырымдай алады. Оқу барысында болжамдарды нақтылау жүреді: оқырман жаңа ақпарат пен дәлелдерді ескере отырып, гипотезаларын қайта қарайды және түзетеді.

Белсенді құжаттау. Сонымен бірге белсенді аннотациялау болжамдармен байланысты түсініктемелер немесе сұрақтармен жазбалар жасауға, мәтінмен мазмұнды диалог орнатуға және түсінудің даму процесін бекітіп отыруға мүмкіндік береді.

Болжамдық оқудың артықшылықтары

Мұндай болжамдық тәсіл оқыrmанды мәтінді белсенді талдауға, болжамдарының растауын немесе жоққа шығарылуын іздеуге, осылайша оқуға тереңірек бойлауға ынталандыра отырып, қатысудың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Бұл процесс сондай-ақ сыни ойлаудың дамуына ықпал етеді, өйткені оқырман мәтін мазмұны мен оның дәлелдерін өз күтулері мен болжамдарымен үнемі салыстырып отырады.

Нәтижесінде болжамдарды тұжырымдау және тексеру арқылы мәтінмен белсенді өзара әрекеттесу оқырманға ақпаратты жақсы меңгеруге және оқылған материалды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл дағды қызығушылы-

қты ынталандырады, сыни ойлауды дамытады және оқу процесін неғұрлым мазмұнды әрі нәтижелі етеді.

Осы тәсіл оқырмандарға оқу мақсаттарын белгілеуге және мәтінмен жұмысты бағыттайтын сұрақтар қоюға көмектеседі. Оқырмандар мәтіл зерттеушілеріне айналып, болжамдарын растайтын немесе жоққа шығаратын дәлелдер мен аргументтерді мақсатты іздестіреді. Мұндай стратегия оқу мен аннотациялау процесін неғұрлым интерактивті және нәтижелі етеді.

Өз күтулерін мәтіннің нақты мазмұнымен салыстыру арқылы оқырмандар ақпаратты талдау мен сыни бағалау қабілетін дамытады. Олар мәтінде берілген деталдарға, логикалық байланыстарға және дәлелдерге неғұрлым зейінді болады. Бұл сыни ойлаудың дамуына және өзін-өзі бақылау қабілетіне ықпал етеді — академиялық және интеллектуалдық қызметте аса маңызды дағдылар.

Академиялық мәтіндерді оқудағы болжам жасаудың негізгі компоненттері бар білімді жаңғыртуды, мәтінмен алдын ала танысуды және оның құрылымдық элементтерін (тақырыптар, тараушалар, графиктер) пайдалануды қамтиды. Маңызды рөлді белсенді аннотациялау атқарады — түсінудің даму процесін бейнелейтін мазмұнды жазбалар мен түсініктемелер жасау.

Бұл процесс болжамдарды мәтіннің нақты мазмұнымен жүйелі салыстыру арқылы сыни ойлауды және мазмұнды тереңдетіп талдауды ынталандырады.

Мұндай тәсіл оқылған материалды терең түсінудің дамуына, болжамдарды үнемі нақтылауға және ақпаратты меңгерудің айтарлықтай жақсаруына ықпал етеді.

Осылайша, академиялық мәтіндерді оқу мен аннотациялаудағы болжам жасау оқу процесін байытып, тереңдетуде, сондай-ақ сыни ойлау мен мәтіндерді түсіну қабілетін дамытуда орталық рөл атқарады. Бұл дағды ақпаратпен белсенді және мақсатты өзара әрекеттесуді ынталандырады, оқырмандардың аналитикалық және бағалау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Осы стратегияны меңгеру оқуды пассивті ақпарат қабылдаудан белсенді танымдық процеске айналдырады — мұнда оқырман мәтінмен интеллектуалдық диалогтың толыққанды қатысушысына айналады.

4-бөлімге арналған практикалық ұсынымдар

Болжам жасау (predicting) — саналы жаттығу мен жүйелі тәсілді қажет ететін дағды. Төмендегі ұсынымдар академиялық мәтіндерді оқудың тиімділігін арттырып, сыни ойлауды (critical thinking) дамытатын тұрақты әдетке айналуы үшін проактивті оқу туралы теориялық түсінігіңізді тәжірибеге айналдыруға көмектеседі.

1. Гипотезалар тұжырымдауға арналған құрылымдық алдын ала шолу

Болжамдарды тиімді тұжырымдау мәтінді жүйелі алдын ала шолудан басталады. Мәтінді егжей-тегжейлі оқуға кірісер алдында 5—7 минутты оның мазмұнымен танысуға бөліңіз. Тақырып пен тараушаларды талдаудан бастаңыз: олар жиі негізгі терминдерді қамтып, дәлелдеудің логикалық желісін сілтейді. Өзіңізге «Тақырыпқа қарағанда, бұл мәтін не туралы?» деген сұрақ қойып, болжамыңызды бір-екі сөйлеммен жазып алыңыз.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.